КЊИГА XXX СВЕСКА 1/1982.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМсII 7
1982/књ. 30 (1.) св.

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Студије и чланци: др Челица Миловановић, *О изворима и књижевном поступку Гаврила Стефановића Венцловића,* II 5 / др Дивна Зечевић, *Поучно-забавно штиво у хрватским календарима* 19 / др Слободан Вукобрат, *Из Исидорине енглеске мастионице* 41 / мр Гвозден Ерор, *Поредбене анализе Милоша Савковића* 53 / **Ситни прилози:** мр Јулијана Бели-Генц, *О анонимним преводима Геснерових идила у „Новинама српским" из 1817. године* 65 / **Грађа:** др Ристо Ковијанић, *Његошева пјесма Штуру* 69 / др Јелена Шаулић, *Стеријин необјављени драмски спев „Торжество Србије"* 87 / Борђе Чаки-Перић, *Адвокат и поета Васа Николић — романескни јунак из прошлости Новога Сада* 101 / др Живојин Петровић, *Један мали глумачки штрајк* 133 / **Оцене и прикази:** др Борђе Живановић, Dr Günter Prinzing, *Zur historischen Relevanz der „Memoiren eines Janitscharen oder Türkische chronik" des Konstantin Mihajlović aus Ostrovica.* Byzance et les Slaves — Mélanges Ivan Dujčev. Paris, 1979. 141 / др Бошко Новаковић, Предраг Палавестра, *Критика и авангарда у модерној српској књижевности,* Београд, 1979. 143 / мр Мирјана Дрндарски, Никша Стипчевић, *Два препорода,* Београд, 1979. 148

МАТИЦА СРПСКА

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

YU ISSN 0543—1220 | UDK 82 (05)

ЗБОРНИК МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Уређивачки одбор

др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ, др БОЖИДАР КОВАЧЕК,
др ЗОРАН КОНСТАНТИНОВИЋ, др МИРОН ФЛАШАР

Главни и одговорни уредник

др ДРАГИША ЖИВКОВИЋ

КЊИГА ТРИДЕСЕТА (1982), СВЕСКА ПРВА

МАТИЦА СРПСКА

Инв.бр 166194

МАТИЦЕ СРПСКЕ
БИБЛИОТЕКА
ЊЕГОШЕВА
4

О ИЗВОРИМА И КЊИЖЕВНОМ ПОСТУПКУ ГАВРИЛА СТЕФАНОВИЋА ВЕНЦЛОВИЋА, II

Челица Миловановић

Гаврило Стефановић Венцловић оставио је за собом пуно писаног материјала, читав низ лепо опремљених, иницијалима и минијатурама украшених рукописних збирки, које већ самим својим изгледом веселе душу и срце љубитеља старе писмености. Садржај тих збирки такође снажно привлачи пажњу историчара књижевности и побуђује на многострука размишљања. Истина, како смо то већ раније показали[1], нису сви текстови који се у тим збиркама налазе из пера Венцловићева: већина представља само препис или превод са црквенословенског из традиционалних дела старе црквене књижевности. С друге стране, Венцловићев главни и најопипљивији допринос у књижевно-историјском смислу (остављајући тренутно по страни огромни значај који има његово увођење чисто народног, говорног језика у црквену књижевност, у првој половини 18. века), лежи у начину на који је он те своје збирке састављао, односно у избору текстова које је у њих укључивао.

С једне стране, можда не пресудно, али свакако упадљиво присуство у тим збиркама великанâ сувремене или нешто старије украјинске црквене књижевности, нарочито Лазара Барановича и Јоаникија Гаљатовског, показује наклоност Венцловићеву ка модерном, барокном стилу у црквеном беседништву, његово безрезервно прихватање књижевних продуката једне нове школе беседништва[2]. Насупрот

---

[1] Ч. Миловановић, *О изворима и књижевном поступку Гаврила Стефановића Венцловића*, Зборник за књижевност Матице српске, књ. XXIX, св. 3, 1981.

[2] За саму теорију беседништва Венцловић се није много интересовао. Упркос тумачењу М. Павића (*Гаврил Стефановић Венцловић*, Београд 1972, стр. 101—103) да је Венцловић не само имао разрађену своју теорију беседништва но да је чак оставио написмено један *беседнички манифест*, теоријску расправу о беседништву и његовим правилима, чини нам се да за такву тврдњу нема довољно основа. Јер сви примери које Павић наводи потичу у ствари из Венцловићева *превода* познате беседе Григорија Назијанског (*Слово ответноје в Понте бегства ради и паки оттуда изшаствија по јего презвитерства хиротонији*), који се налази у књизи *Пентикости* (Архив САНУ бр. 272, Каталог 98). Словенски текст, за разлику од српског превода, овог истог *Слова* Венцловић је преписао у књизи *Пресађеница* (Архив САНУ бр. 133, Каталог 96). Иначе, та веома дуга беседа Григоријева не говори искључиво о теорији беседништва већ само узгред, уз низ других савета и поука, излаже и ту као теорију беседништва, односно даје упутства свештенику како да се својој пастви обраћа.

томе, избор текстова из традиционалне патристичке књижевности речито говори о његовом не само поузданом укусу и књижевно-естетском мерилу, већ, у крајњој линији, и о његовим основним филозофско-теолошким схватањима. Јер без обзира што текстови које је Венцловић с толико љубави преписивао и преводио већином нису директно његови, него од другога преузети, већ сама чињеница да је он баш те, а не неке друге текстове одабрао, мора имати одређено значење, отварати пут ка бољем схватању и познавању Венцловића као човека, вредног посленика, теолога-практичара и неоспорно надареног литерате.

Али ако пожелимо да тим путем кренемо у упознавање нашег писца, одмах морамо истаћи и једно упозорење: Венцловић додуше јесте бирао оне текстове који су се уклапали у неки његов теолошко-књижевно-естетски систем, међутим остаје отворено питање одакле је он то одабирао, односно — које су му књиге уопште биле доступне да из њих бира оно што му одговара. Знамо да је он живео и радио у више него скромним и скученим условима. Самим тим он није могао имати на располагању све оне текстове које је можда желео да укључи у своје збирке. Јер кад и само овлаш прегледамо те његове збирке, незадрживо нам се намеће утисак да је Венцловић радио, по својој прилици, са само неколико основних књига које је мање-више стално, или бар у дужим периодима, имао уза се. Уз тих неколико основних књига користио је, ту и тамо, понеку другу књигу, или само друго издање књиге коју је већ раније имао у рукама, на које би наишао током својих сељакања и премештања по сиромашним парохијама дуж горњег тока Дунава, међу Србима у Угарској. Другим речима, имамо утисак, дакле, да се велико мноштво текстова које је Венцловић преписао, превео или прерадио, своди на релативно мали број књига, у ширем смислу црквених, што значи на текстове не само литургијске, већ и патристичке и уопште хомилетске књижевности.

Да тај утисак не вара, може се доста лако видети. Рецимо да смо ту општу констатацију о малом броју извора прихватили као тачну: полазећи од ње и уз то се служећи законом вероватноће, у појединим случајевима можемо релативно лако идентификовати извор из кога потиче одређени текст Венцловићев, много лакше него ако бисмо од почетка пошли од претпоставке да је Венцловић екстензивно користио веома разнолику литературу. Навешћемо за то само један пример.

У *Историји српске књижевности барокног доба* М. Павића издата је Венцловићева прерада „чувене пролећне химне", која је наводно из латинске средњовековне збирке *Carmina burana*, преко путујућих позоришта у Пољској и Украјини 17—18. века, па кроз анонимне хрватске и српске песмарице 17—19. века стигла, најпре, до Венцловића, а касније и до Орфелина и Јоакима Вујића[3]. Тај пут, како га је издавач оцртао, на први поглед делује сасвим убедљиво. Међутим, морамо се упитати које је од ту наведених дела могло конкретно бити доступно нашем скромном и сиромашном

[3] М. Павић, *Историја српске књижевности барокног доба*, Београд 1970, стр. 117—119. Исти текст Павић је издао и у студији *Гаврил...*, стр. 214—215.

свештенику, оскудном у свему па и у књигама. Нама се чини — ниједно. Јер оцртани пут тог текста иза средњовековне у модерну књижевност тешко да се могао укрстити са животним и радним путем нашег Венцловића. Чак и ако бисмо узели у разматрање још једног, увек теоријски могућег посредника, анонимну усмену књижевност, опет не бисмо лако дошли до решења. Јер уопште говорећи, међу Венцловићевим изворима усмена књижевност заузима веома скромно место: он, ако је и цитирао узгред изреке, пословице, народне обичаје[4], далеко од тога да је био велики поклоник фолклорне књижевности или скупљач народних умотворина. Због свега тога предложени пут *пролећне химне* од *Carmina burana* до Венцловића изгледа нам недовољно документованим.

Но ако се окренемо на другу страну и, следећи општу констатацију да је Венцловић углавном користио оне традиционално најпознатије и најраширеније текстове патристичке књижевности, покушамо да његов извор за ту *химну пролећу* међу тим текстовима пронађемо, врло брзо наићи ћемо на прави траг, на недвосмислено директни и једини извор из кога је Венцловић у овом конкретном случају црпао. Наиме, та истину чувена (али у другим круговима и у другом контексту — византијског средњег века) *химна пролећу* није ништа друго до одломак из Григорија Теолога, из беседе која се традиционално читала на тзв. Нову недељу (познату још и као Недеља антипасхе или Томина недеља — прва после Ускрса)[5]. Ако мало погледамо у каталог рукописа Венцловићевих[6], лако ћемо наћи да Венцловићева руком писана књига *Пентикости триода поученија с синаксари* доиста садржи и беседу коју смо управо поменули: *На новују недељу антипасхи и на весну. Из Назијанза сије слово јест М҃Г иже в светих отца нашег Григорија Богослова, архиепископа Константинопољскаго.* Дакле, како видимо, и сâм Венцловић не крије да је текст беседе, не само *химне пролећу* која је њен саставни део, преузео од Григорија Теолога. Ако упоредимо оригинал Григоријев са верзијом Венцловићевом, видећемо да то и није никаква — „верзија", већ врло дослован и веран превод, уз то начињен не са грчког оригинала, но са црквенословенског превода. Кад ставимо један наспрам другог сва три текста, грчки, словенски и Венцловићев српски, видимо да је веза међу њима очигледна и да никакве потребе нема уметати међу њих латинско средњовековље или пољско-украјински рустични театар.

Грчки текст:

Νῦν αἰγιαλοῖς μὲν κύματα σπένδεται, ἡλίῳ δὲ νέφος, ἀέρι δὲ ἄνεμοι, γῇ δὲ φυτοῖς φυτά δὲ ὄψεσι. Νῦν δὲ πηγαὶ διαυγέστερον νάουσι· νῦν δὲ ποταμοὶ δαψιλέστερσν, τῶλ χειμερίων δεσμῶν λυθέντες... Ἄρτι μὲν ναῦς ἐκ λίμένων ἀνάγεται σὺν κελεύσμασι, καὶ τούτοις ὡς τὰ πολλὰ φιλοθέοις, καὶ τῷ ἱστίῳ πτεροῦται· καὶ περιοκιρτᾷ δελφὶς, ἀναφυοῶν

---

[4] О томе в. М. Павић, *Гаврил...*, стр. 115—120.

[5] Грчки текст издат је у Migne, PG 36, coll. 608—621. У том издању *Беседа на нову недељу и на пролеће* носи број 44, али издавач напомиње да је по старијој нумерацији била број 43. Беседу је Григорије Богослов одржао на поменути празник 383. године.

[6] Љ. Стојановић, *Каталог рукописа СКА*, Београд 1903.

ὡς ἥδιστον καὶ ἀναπεμπόμενος, καὶ παραπέμπει πλῶτῆρας σὺν εὐθυμία... Ἄρτι δὲ ποιμὴν καὶ βουκόλος ἁρμόζονται σύριγγας, καὶ νόμιον ἐμπνέουσι μέλος, καὶ φυτοῖς καὶ πέτραις ἐνεαρίζουσιν.

Словенски:

Нињa морем' оубо вл'њенија изливајутсе, слнцоуже облак', в'здоухоуже ветри, земљаже сади, садовеже виденије. Нињa оубо источници прозрачњејше истекајут', нињаже реки силњеје зимних оуз' отрешившесе... Нињa оубо корабл' от пристаништ' в'зводитсе с' песнију, и сим' јако много богољубом', и јадром' в'скриљајеотсе. И играјет' делфин', в'здоуваје, јако сладце и в'споуштајем', и отсилајет' пловце с' благодоушијем'... Нињаже пастир' и говедар' с'гаждајут' свирали, и пастирски в'здихајут' глас, и садови и каменми весноујут'.

Венцловић:

Сад водени таласи с брегови се мире, сунце облак толико надуго не заслања, ветрови се ташкавају; земља са садови, садови с угледом диче се! Извори планински постуденији бистро извиру текући, велике воде се згревају и смањавају се под брегове, бистре се виде. Воденице се намештају да брашно за храну мељу. Лађари се за пут по води без страха с лађами путовати спремају; морске галије се од пристанка им на ширину извлаче појући нове Богу песме с великом хвалом; елћени се пружају, око њих опскаче риба делфин, што на себи топљенике прихватајући на суво износи; напредује пред кораби и море брка лепо, тихо, да лашње пролазе без мука. Сад пастири и чобани с чордом на пашу излазе, спраљајући дипле и свирале да узалуд седећи у хладу под лиснатим дрвљем зглашају се с хубавом свирњом.[7]

Да је Венцловић преводио са старословенског, а не директно са грчког, јасно је већ из само једног детаља. Тамо где он каже: „морске галије се... на ширину извлаче *појући нове Богу песме с великом хвалом*", у грчком оригиналу стоји σὺν κελεύσμασι καὶ τούτοις ὡς τὰ πολλὰ φιλοθέοις. Преводилац на црквенословенски није разумео реч κελεύσμασι — која означава ритмичке повике, наредбе предводника весла-ча — и превео је речју *песнију*. Уз то је одмах искочио и из синтактичке конструкције будући да је све остале речи у реченици сасвим дословно пренео. Венцловић је са своје стране реченицу опет у ред довео, али градећи је око исте речи *песма*, без и наговештаја неке намере да превод учини тачнијим, односно ближим грчком оригиналу.

Што се тиче словенског превода беседа Григорија Теолога, које су спадале међу најпознатија и највише коришћена дела патристичке

---

[7] И овај превод, као и уопште Венцловићеви преводи што су, поетски је, истовремено и веома веран и довољно слободан да не буде крут и нечитак. Слике из оригинала он преноси доследно умећући тек по који нови детаљ (рецимо оно „воденице се намештају да брашно за храну мељу" не постоји ни у грчком ни у старословенском преводу — који је са своје стране необично тачан и дослован). Тамо, међутим, где због сувише буквалног превода словенског Венцловић не разуме добро реченицу, он такво место напросто прескаче. То је случај са делфином који *в'здуваје јако сладце и в'спуштајем'* (ἀναφυδῶν ὡς ἥδιστον καὶ ἀναπεμπόμενος). Понегде, опет, он превиђа лепу метафору: *корабљ... јадром' в'скриљајетсе* (ναῦς... τῷ ἱστίῳ πτεροῦται) и преводи без велике инспирације са *елћени се пружају*. У том последњем случају занимљиво је да он словенско *јадро* замењује турским *елћен:* тај и слични случајеви употребе страних речи показују да Венцловић, с једне стране велики пропагатор народног језика, с друге стране није био језички пуриста и није презао од употребе различитих страних речи и израза. (Словенски текст дат је овде према рукопису с краја XIV века: Архив САНУ бр. 21, Каталог бр. 90, 111. 65 — 73).

литературе уопште, један њихов препис је и самом Венцловићу очигледно био доступан током целог његовог књижевног рада. Збирка Григоријевих беседа, коју Венцловић назива „књига Назијанз", била је од оних књига за које скоро поуздано можемо тврдити да су представљале саставни део његове невелике личне библиотеке. Јер његови преводи или преписи из те књиге налазе се у различитим збиркама насталим у дугом временском периоду од 14 година. На пример, збирка *Поученија и слова разлика* писана је 1732. г., *Разглагољник* 1734, *Пресађеница* 1735, *Великопостник* 1741, *Пентикости* 1743, *Поученије избраноје* 1745, *Слова избрана празником* 1745. г. Све те књиге садрже бар по једно, а обично и по неколико слова преузетих из „књиге Назијанз", односно из једне збирке беседа претежно Григорија из Назијанза, али и ваљда неких других црквених отаца.[8]

Уопште говорећи, Венцловић своје изворе не крије. Напротив, на почетку сваког новог одељка он обавезно наводи одакле је текст преузет. Нама данас, међутим, навикнутим на поштовање одређених закона у цитирању извора, његови подаци изгледају у најмању руку штури и недовољни, а због нашег слабог познавања средњовековне црквене књижевности, неретко и сасвим непрепознатљиви. Али и у том, на први поглед сасвим произвољном и као узгредном, навођењу извора има извесног система. Венцловић, рекли бисмо, прави разлику између књига у ширем смислу црквених (дакле поред чисто литургијских књига, као што су псалтир, триод, пентикостар, минеји и сл., он ту прибраја и велике, много коришћене збирке патристичких текстова, као *Маргарит*, *Патерик*, поменути *Назијанз*, *Поученија* односно *Малу катехезу* Теодора Студитског,[9] *Златоуст*, тзв. *Лимонис* итд.) и, с друге стране, дела савремене теолошке литературе. У првом случају он не даје никакве податке о препису или издању којим се служио.[10] Тај његов пропуст — иначе сасвим разумљив у контексту идеје о канонској прихваћености одређених књига у званичним црквеним круговима — не ретко поставља читаоца у озбиљну недоумицу око тога коју је стварно књигу Венцловић у одређеном тренутку имао у својим рукама. Довољно је да се сетимо само једне од поменутих књига: *Патерика*. Тих Патерика (или Отачника), тј.

---

[8] У књизи *Поученија и слова разлика* налази се и *Слово седмо из Назијанза св. Јоана Дамаскина о вери*. Иначе, имајући у виду да су беседе Григорија Богослова традиционално издаване или у избору од 16 беседа „за читање" (литургијско), или у комплету од 45 беседа, изгледа да је тај Венцловићев *„Назијанз"* садржао ипак свих 45 — или бар свакако више од само 16 беседа. На жалост ближих података о препису којим се он служио немамо.

[9] Теодора Студитског, чију је *Малу катехезу* превео (истина не у целости) на српски и укључио је у свој *Великопостник*, Венцловић назива наизменично Теодором Студитом, Теодоритом Студитским, само Теодором или само Теодоритом: такве његове омашке, настале у брзини, не треба да нас заведу на погрешан траг — да рецимо помислимо да се ради о два писца, Теодору Студитском и Теодориту из Кира.

[10] Ретки су случајеви где Венцловић ипак наводи издање, макар и без године, неке црквене књиге којом се служио. На пример у збирци *Поученија и слова разлика* (Архив САНУ бр. 271, Каталог 94, 1.190[b]) налази се један текст преузет из *Псалтира Московского*, или у Канонику (Архив САНУ 138, Каталог 71, 1.1) налази се *Предисловије... от Уњевскије обители Часловца*. У *Пресађеници* (Архив САНУ 133, Каталог 96, 1.502[b]) стоје *молитви... из Московского Требника*.

збирки прича и изрека монашких, било је много, различитог порекла и састава,[11] и одређивање њихових међусобних односа захтева дуготрајно проучавање и темељно познавање целе те књижевне врсте. Зато би, ако већ желимо да испитујемо изворе Венцловићеве, од велике користи било да је он и у случају оваквих књига наводио да ли се служио неким, и којим рукописом или штампаним издањем. Уосталом, бар један од штампаних *отачника* Венцловић је очигледно користио: то је она књига коју помиње као *Лимонис*. Лимонис није ништа друго до наслов који је у руском штампаном издању добио један добро познати отачник, тзв. *Велики лимонар* (Τὸ μέγα λειμωνάριον), који, са своје стране, представља комбинацију прича *(слова)* из *Азбучног патерика, Јерусалимског, Лавсаика, Луга духовног* Јована Москва и др.[12]

У случају оне друге врсте теолошке литературе, односно дела савремених или старијих, али не канонизираних, писаца теолога, Венцловић чини известан напор да свој извор јасно идентификује пред читаоцем. Поред беседа двојице његових омиљених украјинских писаца, Барановича и Галјатовског, за које обично даје податке из које тачно књиге потичу, Венцловић нам је, истина само узгред и непотпуно, представио и једну другу интересантну књигу, чији је примерак такође морао имати у својој личној библиотеци, бар за извесно време, будући да је из ње веома екстензивно и у више наврата преводио.

Кључ за идентификовање те књиге налази се у Венцловићевом рукопису *Поученије избраноје* (Архив САНУ бр. 139, Каталог бр. 99) писаном 1745, док се делови из исте књиге налазе и у збиркама *Поученије избраноје* (Архив САНУ бр. 269, Каталог 100), *Пентикости* (Архив САНУ бр. 272, Каталог 98) и *Слова избрана празником* (Архив САНУ бр. 137, Каталог 101), насталим између 1743. и 1746. Пун наслов Венцловићеве збирке гласи: *Поученије избраноје от светаго Евангелија и от многих божаставних писанији от Московскога поученија штампатога у Москви при цару Петру и Адријану тамошњем, тогда бившем патријарсе, в лете по рождествје Христовје ĀX̃Ч̃З̃, здјеже преведеније бист јему на србски језик ради разуменија простим човјеком.*

Наслов руске књиге из које је преводио Венцловић је ту доста сажео, при чему је изоставио баш сам назив књиге, име под којим се она може наћи у свим каталозима старих ћириличких штампаних књига, а то је *Евангелије учителноје*[13]. Наиме дугачак и китњаст наслов у штампаном издању, који почиње свечаном формулом *Во славу свјатија, јединосушчнија, животворјашчија и нераздјелимија Тројици,* у наставку каже: *повељенијем... господара нашего царја Петра Алексијевича..., благословенијем... кир Адријана...,*

---

[11] В. на пример чланак *Отачник* у Б. Трифуновић, *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова,* Београд 1974.

[12] N. van Wijk, *Подробный обзор церковнославянского перевода Большого Лимонария,* Byzantinoslavica VI, 1935—36.

[13] А. С. Зернова, *Книги кирилловской печати изданные в Москве в XVI—XVII веках,* Москва 1958, бр. 475.

В. М. Ундольский, *Очеркъ славяно-русской библіографіи,* Москва 1871, бр. 1206.

издадесја књига сија Евангелије учителњоје воскресноје, в' царствујушчем' великом' градје Москвје, в' лето от сотвореније мира ≠ З̃ І̃ Є̃, от рождаствaже по плоти Бога слова ≠ А̃Х̃Ч̃З̃ индикта Є̃, мц̃а јануарија. Тек иза тога долази објашњење самог садржаја књиге: *поученија избран'на от свјатаго Евангелија и от многих' божаствених писани, глаголљема от архијереја из' уст' в' всјакују недељу, на поученије христоименитим' људјем', или прочитајема, такоже и на господскија праздники и на избран'них свјатих.*

Та збирка поученија, преведена иначе са грчког, тачније — са византијског оригинала,[14] била је очигледно изузетно популарна не само у Русији, него и у свим јужнословенским земљама. Поред великог броја сачуваних рукописа,[15] и штампаних издања те књиге било је четрдесетак,[16] у периоду од 1569. г. до краја 18. века. Већ сам садржај збирке оправдава, вероватно, толику њену популарност. Наиме, за разлику од зборника типа *Златоуста*, односно разних панагирика, који су садржали беседе за изабране празнике у години, или, рецимо, чти-минеја, који обухватају, бар теоријски, све редом дане у години, овај хомилијар, и њему слични, има беседе на *све недеље* у години и самим тим представља такорећи незаменљив приручник за сваког парохијског свештеника који се из недеље у недељу налази суочен са својом дужношћу да у цркви одржи пригодно слово. Збирка почиње беседом на недељу митра и фарисеја, односно циклусом беседа на недеље великог поста и Ускрса; затим следе беседе на недеље педесетнице, па 17 недеља по Матеју и 15 недеља по Луки (тј. недеље кад се читају одломци Јеванђеља по Матеју, односно по Луки), што укупно чини 52 беседе. Затим, како се из наслова види, следи двадесетак беседа на изабране празнике, почев од новог лета (1. септембар) и закључно са усековањем главе Јована Претече (29. август).

О великој популарности и угледу који је та збирка беседа уживала још и пре појаве првог штампаног издања сведочи, поред осталог, и укључивање многих беседа одатле (нарочито из другог дела збирке) у велики и изузетно значајан корпус хагиографске литературе, у тзв. *Чти-минеје* митрополита московског Макарија.[17]

Имајући дакле у виду велику распрострањеност те књиге у, првенствено, руским земљама, није уопште необично да је један њен штампани примерак доспео и до скромне библиотеке сиромашног

---

[14] Ради се о једном од тзв. Патријаршијских хомилијара цариградских (Das Patriarchalhomiliar према терминологији A. Ehrhard, *Ueberlieferung und Bestand der hagiogr. und homilet. Literatur der Griech. Kirche* I, 3, Leipzig 1941, стр. 523 и д.). Тачан састав, припадност и порекло тог хомилијара нису досад утврђени.

[15] У главним каталозима руских, југословенских и бугарских збирки наишли смо на педесетак рукописа истог текста, насталих између 14. и 18. века, писаних у различитим редакцијама — руској, српској, бугарској, молдавској.

[16] Тај број износимо на основу података Ундољског (в. нап. 13). Дајемо га са резервом зато што се из листе Ундољског, која помиње само најопштије податке о књигама и издањима, често не види јасно ради ли се у неком случају о овом истом *Учителном јеванђељу* или о некој другој књизи сличног или истоветног наслова, али другог садржаја.

[17] Макарије је своју редакцију *чти-минеја* довршио 1552. г., док је прво штампано издање *Учителног јеванђеља* изашло 1569. г.

свештеника српског у забаченој аустроугарској провинцији, Венцловића[18]. Како он сам, зачудо, прецизира, Венцловић је углавном превео са московског издања из 1697. године. Међутим, занимљиво је да у другом једном Венцловићевом рукопису, писаном 1732. године (*Поученија и слова разлика и пролози,* Архив САНУ 271, Каталог 94), дакле више од десет година пре но што су настали преводи са издања из 1697. г., налазимо неколико поучења преведених са првог штампаног издања те исте књиге, из 1569. године.

Уз текстове преузете са тог издања Венцловић једноставно каже: *поученија... из књиге старога поученија штампатаго в Литове при краљу полском Жигмунду, при митрополиту кијевском Јоне в љето* ѦФЗЙ.[19] Он вероватно није био свестан да је у два различита периода свог живота, живећи и радећи у различитим местима,[20] имао у рукама два издања једне исте збирке поучитељних беседа. Да није био тога свестан, претпостављамо са два разлога. Прво, што касније, преводећи са издања из 1697. г., он ничим не показује да зна тачно о каквој се то збирци поучења ради, или да се сећа да је ту књигу једном раније већ користио. И друго, што су та два поменута издања доносила и два различита превода оригиналног текста, наиме издање из 1569.[21] нуди стари црквенословенски превод,[22] док оно из 1697. модернизован руски.

Занимљиво је да већ у предговору првом издању издавач износи своја размишљања о томе треба ли ту књигу штампати у првобитном црквенословенском преводу, или је можда треба превести на језик разумљивији и доступнији обичним људима. Он каже да је имао *велико попечение* о томе треба ли ову књигу *преложити на простују молву, виразумјенија ради простих људеј.* Но да је после исцрпног саветовања са мудрим људима ипак одлучио да штампа књигу *јако здавна писанују* будући да *прекладанијем' с' давних' пословиц' на новије помилка* (грешка) *учинитсја немалаја.*[23]

Дакле, покрет за превођење црквених, у ширем смислу, књига на прост народни језик постојао је у украјинским земљама још средином 16. века. У почетку, као и свака новина, поготово у по природи конзервативним црквеним круговима, наилазила је на отпоре и недоумице. Међутим, већ почетком 17. века идеја о превођењу на народни језик била је широко прихваћена и почела је доносити прве плодове.

---

[18] О великом приливу руских књига у словенске земље под турском и аустријском влашћу, у 17. и почетком 18. века, в. М. Павић, *Историја...*, стр. 62—72.

[19] У заглављу тог издања опет стоји дуг и китњаст наслов који је Венцловић сажео у неколико речи, при чему је поменуо само годину кад је књига *започета* да се штампа (1568), а не кад је штампање довршено (1569). В. П. Строев, *Обстоятельное описаніе старопечатныхъ книгъ славянскихъ и россійскихъ,* Москва 1829, стр. 28—31.

[20] Године 1732. Венцловић је вероватно у Буру, а између 1743. и 1746. у Коморану. В. М. Павић, *Гаврил...*, стр. 17—19.

[21] По подацима руских библиографа то издање је веома ретко (још почетком 19. века). В. П. Строев, *Обстоятельное...*, стр. 31.

[22] У рукописима се као датум превођења основног текста са грчког на словенски помињу две године: 1343. и 1407. Која је од њих тачна, још се не може са сигурношћу тврдити. В. А. Горский — К. Невоструевъ, *Описаніе слав. рукоп. Московской синодалной библиотеки* II, 2, Москва 1859, стр. 667.

[23] В. П. Строев, *Обстоятельное...*, стр. 30—31.

Ово исто *Учительно јеванђеље,* на пример, штампано је 1616. г. у преводу на *јазик простији рускији,* — тачније на украјински.[24]

Што се Венцловића тиче, несумњиво је да његово чврсто уверење да поучне црквене књиге треба преводити на прост народни језик, и не само уверење, већ и огроман труд који је у тај посао уложио, имају своје порекло и главни ослонац управо украјинских теолога и просветитеља. Можемо чак рећи да његова делатност доста јасно одсликава идеје управо најактивније, најрадикалније словенофилске групе просветитеља окупљених око штампарија у Печерској лаври у Кијеву. На то указује, рецимо, чињеница да је Венцловић у својим преводима разних поучних беседа цитате из Светог писма такође слободно преводио на народни језик, а то је била новина која се први пут појавила управо у кијевско-печерским издањима.[25]

Било би свакако интересантно пронаћи којим су тачно путем просветитељске идеје из Украјине долазиле до нашег Венцловића, или бар која је кијевска издања он конкретно имао у рукама. Тих књига он није морао имати много. Довољна би била можда само једна књига, са исцрпним предговором као што су скоро сва та издања и имала, из које би он добио подстицај и такорећи благослов (— јер радило се о званично прихваћеним литургијским књигама) да и сам крене у велики подухват превођења на народни језик, језик читак и разумљив за *просце људе,* како сам каже.

Можда бисмо могли тврдити да је Венцловић користио, или бар видео, кијевско издање *Триода,* али засад то не можемо и доказати. А помислили бисмо да је ту књигу он имао у рукама стога што је кијевски *Триод* (прво издање 1627. г.) имао све синаксаре (тј. прозне текстове који се читају после шесте песме канона) преведене на *россијску бесједу обшчују,* а и сам Венцловић је једном приликом превео све синаксаре из *Триода* на српски народни језик и укључио их у своју збирку *Великопостник.* Та коинциденција доста је упадљива, особито ако се има у виду да ниједно друго званично издање *Триода* није имало ове делове преведене са црквенословенског на народни језик. Уз то, кијевско је издање имало и поговор у коме је издавач — слично као Венцловић у предговору свом *Великопостнику* — настојао да оправда употребу народног језика у богослужбеним књигама позивајући се на апостола Павла и друге старозаветне и новозаветне ауторитете.[26]

Али кад ближе погледамо Венцловићев српски превод триодских синаксара, видећемо да је он начињен са црквенословенског, а не са украјинског језика. То је очигледно већ из тога што стихове из заглавља синаксарских текстова Венцловић и није преводио, већ их је на словенском исписивао изнад свог превода прозног текста, док су у кијевском *Триоду* и ти стихови прилагођени говорном

[24] Ibidem, стр. 132—134.

[25] Хв. Титов, *Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI—XVIII вв.,* Київ 1924, стр. 12. Треба, међутим, нагласити да су украјински проповедници, као на пример Захарија Копистенски, цитате и делове из Светог писма, које су убацивали у своје текстове, преводили директно са грчког на украјински, док је Венцловић преводио са старословенског на српски не консултујући грчки текст.

[26] Тај поговор издат је у књизи Хв. Титов, *Матеріяли* ..., стр. 178—179.

украјинском језику.[27] Истина, увек постоји могућност да је Венцловић из кијевског *Трида* добио идеју о превођењу синаксара, али да је, кад је и сам кренуо у тај посао, изабрао да ипак ради на основу црквенословенског текста који му је свакако био ближи него украјински. На жалост, коначан закључак о овом питању не можемо донети док год не нађемо сигурне доказе да је Венцловић имао — или није имао — у рукама поменути кијевски *Триод*.

Узгред, у вези са тим стиховима из заглавља синаксара, пада у очи још једна особеност Венцловићевог поступка. Наиме, при преписивању традиционалног црквенословенског текста једино одступање од оригинала које он себи допушта (не само у овом него и у свим другим случајевима) везано је за акценат: у црквенословенском тексту, који речи акцентује по руском систему, Венцловић доследно *посрбљује* акценат. Истина, обичај писања акцента над сваком речи већ сам по себи више одговара руској него српској писаној традицији. Венцловић међутим, који — ако је судити по његовим рукописима — никад није довео у питање саму праксу писања акцената, те акценте слободно премешта на места где би стајали према српском изговору словенских речи. Рецимо у стиховима пред синаксар за недељу месопусну[28], у само два реда имамо неколико изразитих примера за то премештање акцента. Уместо црквенословенског *судиjѣ* он пише: *су́диje;* уместо *приидѝте — прии́дите;* уместо *менѣ — ме́не;* уместо *усудѝ — усу́ди.* И само површан преглед Венцловићевих рукописа писаних црквенословенским језиком показује да таква померања акцената нису неке случајне омашке већ доследно спровођена намера. Претпостављамо да би систематско истраживање у том правцу такође довело до интересантних закључака.

Иначе Венцловић, опет као и његове колеге из и око Кијевско-печерске лавре, није у свом одушевљењу за народни језик занемаривао нити потцењивао ни традиционални црквенословенски. Тај језик, посебно српска редакција његова, био је њему толико близак да се понекад има утисак да ни сам није свестан кад из једног у други прелази. Пример, не једини, за то налазимо у једном преводу из *Учительног јеванђеља.* У збирци *Слова избрана празником* (Архив САНУ бр. 137, Каталог 101) налази се превод на српски текста под насловом *Поученије к иноком светог великог Василија.*[29] Прва половина превода тече сасвим лепо, на народном језику — како и очекује

---

[27] На пример стихови уз синаксар за недељу месопусну код Венцловића гласе (уз све нејасности традиционалног словенског превода):

Јегда судеј земљи, судије, в'сјех седјеши.
Приидите онаго гласа, достоина и мене усуди.

а у кијевском издању *Триода:*

Гди судјачи земљу судије всјех' усјадеш'
Оного, приидјете, голосу, годним' и мене усуди.

[28] Цитирани у претходној напомени.

[29] Венцловић је и ту само делимично пренео наслов и тиме створио забуну. Јер не ради се о поученију које је *саставио* Велики Василије, него о поученију које се *чита на дан празника* светог Василија. Пун наслов тог текста на словенском гласи: *М̃ца генуарија в' А̃ д̃н' на памјат с̃тго о̃ца нашего Василија, поученије д̃шеполезно к' иноком!*

јемо будући да је цела ова књига писана (наводно) на тај начин. Превод је, као и обично у Венцловића, читак и живахан, донекле слободан, али у целости веома веран оригиналу. Међутим негде око половине поучења језик се мења: уместо слободне народске синтаксе ступа на сцену крута партиципска конструкција црквенословенског. Венцловић одједном више не преводи него једноставно преписује из оригинала, мењајући само редакцију, тј. од руске прелазећи на српскословенску. Тако ради све до пред сам крај кад се у неколико завршних реченица поново обраћа читаоцу на простом народном језику. Да ли је он то намерно чинио, због природе самог текста (док је први део општији, други део поучења односи се директно на монахе), или му се грешка случајно омакла, можда зато што је на том месту био прекинуо писање па га тек касније наставио, тешко се може утврдити. Али да се са оба језика он савршено лако и природно служио, то остаје ван сваке сумње.

С тим у вези можемо поменути још једну особитост поступка Венцловићевог. Поменули смо раније да је број књига на основу којих је он радио, био релативно ограничен.[30] Тај се закључак још јасније намеће ако обратимо пажњу на то да се Венцловић у својим рукописима доста често понавља. Већ само летимично прегледајући његове рукописе наилазимо на следеће дублете: *Слово на вазнесеније Кирила мниха Туровскаго* налази се једном у књизи *Пресађеница,* на црквенословенском, и други пут у књизи *Пентикости* у преводу на српски народни језик; Слово Ā *из књиге Назијанза... Григорија Богослова ответноје в Понте бегства ради и паки оттуду изшаствија ради по јего презвитерства хиротонији*[31] налази се и у *Пресађеници,* на црквенословенском, и у *Пентикости,* на српском; опет Григорија Богослова *Слово в недељу светих отаца шестог сабора* налази се и у књизи *Разглагољник* и у *Слова избрана празником;* св. оца Епифанија *Слово* о стварању света такође се налази и у књизи *Разглагољник* и у *Слова избрана празником* итд. Сви наведени примери дублета, односно понављања истог текста у две различите збирке, следе исти, да кажемо, образац: једном је у питању прост препис текста на црквенословенском, други пут превод на српски језик. То би нас упућивало на закључак да је Венцловић поједине познате беседе великих црквених отаца, које је већ једном раније био преписао, накнадно решио да и преведе и укључи у своје збирке на народном језику.

Међутим и у овом случају морамо се упитати ради ли се о свесној намери или некој врсти омашке, превиђања. Јер, с једне стране, немамо никаквог разлога да мислимо да Венцловић у својим старијим годинама, кад претежно пише на народном језику, сматра мање вредним или неадекватним оне своје раније књиге које је писао на црквенословенском. И друго, не треба да заборавимо да се њему дешавало да један исти текст понови — не у две књиге настале у великим временским размацима или писане различитим

---

[30] С друге стране, ниједна од тих књига није била — мала књига. Већином су то биле велике збирке разноразних текстова и аутора, које су Венцловићу давале обиље материјала за стварање његових сопствених, такође обимних збирки.

[31] О том слову в. горе нап. 2.

језиком, него чак у једној истој књизи, на потпуно истом језику. Пример за то може се видети у књизи *Пресађеница* (Архив САНУ 133, Каталог 96), у којој се најпре на листовима 31—33[b], а затим и на листовима 492[b]—495[b] налази истоветно *Слово на постриженије иноком*, оба пута у чистом препису са словенског оригинала, без икаквих преводилачких или других интервенција Венцловићевих. Разлике између два преписа су минималне и оног типа који се неизбежно јавља у рукописима — као колебљива ортографија, ту и тамо по која испуштена реч, нехотице замењен падеж итд. У целини гледано, други пут је *Слово* исписано мало брижљивије и читкије — што опет само оличава онај „људски фактор" у настанку рукописа, за разлику од савршености и безличности штампаног текста.

На питање зашто је Венцловић два пута преписао једну исту беседу у оквиру исте књиге, опет је тешко одговорити: можда се ту ради о свесној намери, а можда и о чистој омашци. С друге стране, и у оним случајевима где се ради, једном, о препису, други пут о преводу извесног текста, такође смо били у недоумици око праве намере пишчеве. Међутим, желимо да нагласимо да ипак постоји један пут — којим сада тренутно нећемо кренути, а који би нас могао приближити одговору на то питање. Наиме, требало би испитати да ли је Венцловић поменуте преводе на српски радио на основу *свог сопственог*, ранијег преписа на црквенословенском, или се за то служио неким другим преписом. Јер сваки препис, ма колико верно пратио свој предложак, ипак има одређене типичне знакове распознавања, те се сходно томе и Венцловићев препис може по неким својим карактеристикама издвојити из масе других преписа истог текста. Евентуално проналажење тих карактеристика Венцловићевог *преписа* у његовом *преводу* одређеног текста коначно би донело одговор на питање је ли Венцловић намерно или случајно исте текстове укључивао у различите своје збирке.

Остављајући дакле отворен још један пут за приступ Венцловићу и његовом начину рада, закључили бисмо ово излагање с надом да смо успели да покажемо следеће:

— да је Венцловић у свом вредном и плодном раду користио само релативно мали број књига из којих је у више наврата и у различитим приликама црпао текстове за своје збирке;

— да су све те књиге које је користио биле црквене књиге (у ширем смислу) и да световних књига у његовој библиотеци вероватно није уопште било;

— да је користећи те књиге Венцловић у највећем броју случајева наводио своје изворе, али на начин непотпун и данас често неразумљив;

— да је у преузимању словенског текста (дакле не при превођењу[32]) доследно користио српску редакцију и да је уз то на врло особен начин посрбљавао акценте у црквенословенским речима;

— да се са подједнаком лакоћом служио и црквенословенским и српским језиком и да му се дешавало да током писања једног текста прелази, нехотично, с једног језика на други;

---

[32] О начину на који је Венцловић преводио више је било речи у другом чланку: в. нап. 1.

— да је у својој личној библиотеци, по свој прилици веома скромној, Венцловић имао бар две књиге: *Назијанз*, збирку беседа Григорија Богослова и других црквених отаца, и тзв. *Учительно јеванђеље*, збирку хомилија, преведених са грчког, за све недеље у години, штампану у Москви 1697. године[33];

— да је осим тих специфичних књига Венцловић обилато користио као извор типичне црквене (литургијске) књиге које су му могле бити доступне у већини парохијских цркви у којима је служио и радио.

Уколико је ишта од свега тога овде убедљиво показано, надамо се да ће послужити макар мало потпунијем познавању и разумевању тог вредног радника и неуморног прегаоца Венцловића.

---

[33] Уз то Венцловић је вероватно имао свој примерак дела Лазара Барановича *Мач духовни* и *Труба*, која је толико ценио да је из њих не само много преводио, него је увек и посебно наглашавао коме аутору она припадају (што рецимо није увек радио кад је преводио из дела другог украјинског писца, Гаљатовског).

ПОУЧНО-ЗАБАВНО ШТИВО У ХРВАТСКИМ КАЛЕНДАРИМА

(ПРВА ПОЛОВИЦА 19. СТОЉЕЋА)

Дивна Зечевић

I

У процесу развитка хрватске књижевности у првој половици 19. стољећа, којим доминира идеалистичка визија Илирског препорода, јавља се календарска пучка књига у настојању око придобијања малобројна описмењена хрватског читатељства.

Једини претходници „Даници илирској", која је покренута 1835. године са жељом да илирске идеје распространи што је могуће шире, — били су календари, покренути са сличном жељом да своје пучко књижевно штиво на хрватском језику приближе што ширем кругу читатељства.

Као што су увјети за Илирски препород сазријевали већ у другој половици 18. стољећа, тако се и календарско штиво јавља крајем 18. стољећа, да би до пуног процвата, по бројности и распрострањености календара, дошло у другој половици 19. стољећа.

Намјера је овог рада да се анализом пучког календарског штива покаже „на дјелу" пучка књижевна поетика, која је била дјелатна на истом задатку некњижевне функције књижевности као што томе задатку на свој начин одговара и процес развитка хрватске умјетничке књижевности.

И док је развитак хрватске књижевности водио до изразитих појава индивидуалних поетика појединих аутора, пучка књижевна поетика могла је његовати више или мање један или други жанр, или као у календарима — многе жанрове, али се није битно мијењала до данашњих дана.

Прву половицу 19. стољећа карактеризира, на некњижевном задатку књижевности, равноправно, успоредо дјеловање двију књижевних поетика — оне пучке и друге: поетике која је водила до слабије или јаче изражених индивидуализираних црта аутора.

Мијешање различитих стилских формација била је подлога која је омогућила бујање пучког књижевног штива, које нам данас, у повијесној перспективи, не одудара ни издалека (као цјелина) у оној мјери у којој је то могло одударати сувременицима од осталих насто-

јања хрватских књижевних дјелатника који су календарско штиво сматрали штивом намијењеним „нижјим дружбеним круговима". Данас, та нам разлика у штиву „виших" и „нижих" кругова прве половице 19. стољећа није више тако изразита. Оно што постаје занимљиво, то су много више подударности до којих је дошло с обзиром на функцију хрватске књижевности тог раздобља.

Анализа пучког књижевног календарског штива показује да се у првој половици 19. стољећа у окрињу поучно-забавног штива налазе почеци такозваног популарног, масовног, забавног тисканог штива. Тако се забавно штиво продуцира успоредо с развитком који води до дјела хрватске умјетничке књижевности. Према томе, далеко смо од тога да појаву суврeменог забавног штива сматрамо новином јер постоје дубоки књижевно-повијесни корijени у пучком рукописном и тисканом штиву. Облици календарског забавно-поучног штива одржали су се све до данас, трансформирани у дневном и тједном тиску у разним рубрикама: судске кронике, извјештаји о несрећама, рекламне рубрике, догађаји који су се „догодили на данашњи дан" итд.

Књижевно штиво објављивано у календарима тек је у новије доба постало предмет књижевно-повијесних истраживања, што ће рећи да су календари постали предмет знанственог истраживања када је њихова функција већ одавно била испуњена. У двадесетом стољећу, а посебно након II свјетског рата, календарске књиге више нису биле једино тискано штиво које је било намијењено широким слојевима читалаца. Књижевним својствима текстова који су објављивани у календарима прве половице 19. стољећа, изузев неких опћенитих опаски,[1] у нас уопће није обраћана пажња. У познатој литератури о календарима пажња је била усмјерена на издаваче, уреднике, тискаре и тек понешто на везе међу календарима.

У току истраживачког рада, већ у првој фази прикупљања и упознавања грађе, показало се да календарске књиге, дакле годишта из прве половице 19. стољећа тискана на хрватском језику, нису имала исту библиотечну судбину као остале књиге тискане у то вријеме, према којима је касније била указивана пажња као према раритетима, што дуго и најчешће с календарима није био случај.

Узрок је томе, дјеломице, у чињеници да су календарски свесци биле потрошне књиге којима би „важност" истекла на почетку слиједеће календарске године.

Чување и похрањивање раритета, пажња којом су особито у новије доба прикупљана сва старија издања значајна за национални

---

[1] Владоје Дукат, *Из повијести хрватског календара*, „Народна старина" књ. II. Ур. Јосип Матасовић, Загреб 1923, стр. 15—38.

Владоје Дукат, *Књижевно-просвјетни рад Адама Филиповића Хелденталског*, РАД ЈАЗУ, књ. 203, Загреб 1914, стр. 1—127.

Владоје Дукат, *Томаша Миклоушича рад око календара*, „Наставни вјесник", Загреб 1925. књ. XXXIII, стр. 194—200.

Miroslav Despot, *„Novi Kalendar". Vu Zagrebu pritizkan po Josefu Kotche.* Časopis: „Kaj" 12 (A), Zagreb 1973, str. 24—31.

Miroslav Despot, *Dragutin Rakovac i njegov „Kolendar za puk".* Časopis: „Kaj" 12, Zagreb 1975, str. 33—44.

књижевни и културни живот, затајила је када су у питању календарске књиге. Библиотечна судбина дуго занемариваних свезака календара не може се објаснити одвојено од књижевно-повијесне проблематике која произилази из анализе календарског штива.

Из схваћања и одговора на питање што је књижевност, дакле, из односа према ономе што је сматрано књижевним, услиједила је и истраживачка пажња, тј. непажња, као и овлашни став према раритетима календарских свезака старијих годишта, која у понеким значајним библиотекама нису прошла ни кроз инвентарску књигу. Овлашни став књижевне знаности у односу на календарско штиво произашао је такође и из рубног положаја што га у тој дисциплини заузима дидактичко штиво. О судбини календарске књиге размишљао је издавач и писац славонских календара Адам Филиповић Хелденталски:

A kad projde teb godina
Pod pech onda ti mercina
Onda dicu tjeshi malu
Neka s tobom csine shalu,
Nek te dica tad meljaju,
I po smetu svud valjaju
Dok stergaju na komade,
Dati xivot tvoj propade.[2]

Жалећи се на судбину календара, Адам Филиповић Хелденталски морао је осјетити контраст између „потрошности" календара и „трајности" поруке књижевно-забавног и поучног календарског штива. Мијењао се само преглед мјесеци и владајућих планета, а карактер штива остајао је подложан просвјетарским циљевима. Основна функција календара да поуче читатеља у најразличитијим областима која су везана за човјеков живот, трајност поуке, дакле, била је у супротности с потрошним карактером књиге која се јављала на почетку сваке године.

Поука тежи временски неограниченом року, жели да остане важећа „за сва времена", стога је разумљива огорченост издавача и састављача многобројних прилога у календарима када проматра судбину тог штива које је, преко поуке намијењене свакодневици, упућено и лансирано за „вјечност", а крајем године завршава испод пећи, да би се слиједеће календарске године појавио нови календарски свезак као да се обновио из пепела. С хумором замјећује Карел Чапек како календарске књиге премошћују унутрашњу супротност између потрошног карактера књиге и тежње да се поучним штивом о „вјечним" вреднотама издигне из свакодневице и усмјери пажњу читатеља трајно у „више" сфере.

„То није литература за вечна времена, већ литература само за годину дана.
Али, као што знамо, година се враћа сваке године."[3]

---

[2] „Novi I Stari Kalendar Slavonski Za Prosto Godishte 1842. S'dopushtenjem Stareshinah. Pritiskan u Ossiku. Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca."

[3] Карел Чапек, *Календари,* у књизи: „Марсија или на маргинама литературе". Прев. Живорад Јевтић, Београд 1967. стр. 159.

Када су у питању календарске књиге, суочавамо се с општим мјестом којим су календари обиљежавани као „корисне" књиге за „народ". Ријетко се, међутим, покушава објаснити како су функционирале такве књиге, тј. како су и на који начин биле „корисне", да се и не говори о потешкоћама поближег одређивања којем су се слоју пучанства обраћале и користиле. Одређење „народ" у тў је сврху прешироко, јер је очито да су једном слоју били намијењени латински и њемачки календари, а другом, читалачком и слушалачком слоју, календари тискани на хрватском језику; од ових посљедњих се, наиме, очекивало да их писмени људи читају наглас како би поруке стигле и до оног, далеко већег, дијела неписменог становништва.

Ако се под одређењем „народ" мислило на сељаштво којему су господарски савјети требали бити упућени, не смије се заборавити на драстичан податак о приликама на селу у хрватским крајевима средином 19. стољећа. Податак доноси Антун Барац у првој књизи: „Повијести хрватске књижевности":

> „Још г. 1845. Француз Hipolit Desprez биљежи у књизи: „Les peuples d'Autriche et de la Turquie" (Paris 1850) дојмове из Хрватске. Видио је у њој сиромашне колибе без димњака, голу дјецу и жене, а мушкарце једва у нешто обучене. Но њихови су господари живјели у раскошним дворцима, с лакејима и четveропрезима, обучени према најновијој моди Париза и Беча."[4]

Средином 19. стољећа затјечемо туробну слику економске заосталости, сиромаштва, и дакако, неписмености, а календари на хрватском језику почињу излазити већ у 18. стољећу. И док се, на примјер, у раздобљу од 1790. до 1830. године води политика попуштања мађарским претензијама, јављају се календари на два књижевна дијалекта, на кајкавском и на штокавској славонској икавштини, па се у њима прије размаха Илиризма пише о љубави према материнском језику и према значајним догађајима прошлости коју читатељи не смију заборавити ако желе ићи укорак с другим народима који напредују захваљујући свијести о свом повијесном идентитету.

> „Slavoncu dragomu zdravlje! Sladki moj Kolinovichu, gledaj lipotu i bogatstvo slavnog jezika nashega, kakoje kitnjast i nareshit, kakoje prilicsan lipom cvitnjaku, u komuse svit svake versti i boje, veliki i mali tako obilno nalazi, da oko nashe nije moguche razlicsnost i svakovêrstnost prividih i pribrojiti. Prie nego tise budesh stidio tvoga jezika materinskog, i ostavivshi jezik slavne Majke tvoje, i drugi inostranski ucsio, ili tugji samo, koji veche znash, pogêrdivshi svoj, govorio; molimte, kadtije tako tugji lip i sladak, prokushaj tvoje znanje, i tvoje jezike druge, kojesi naucsio, termi ovu slidechu pripovidcsicu u drugi jezik okreni. A dabi sve bio nashe Majke Slavinke jezik siromashan, menye milie nashe siromastvo, negoli tugje bogatstvo, buduch da i sirotica i prosjak nesmiu xeliti tugje palacse, nego imadu sa svojim trudom i ocsinstvom biti zadovoljni. Ali nie nashe Majke jezik tako siromashan, kako moxebit koji suhe pameti bigunac misli."[5]

---

[4] Антун Барац, Хрватска књижевност од Препорода до стварања Југославије. Књига 1. Књижевност Илиризма, ЈАЗУ, Загреб 1954, стр. 22.

[5] „Novi I Stari Kalendar Slavonski Za Pristupno Godishte 1832. Na korist i zabavu Slavonacah. A. Ph. od H. S. D. M. O. I. S'dopushtenjem Stareshinah. Pritiskan u Ossiku. Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca.

Адам Филиповић Хелденталски, издавач календара и често његов једини сурадник, позивајући Славонце да цијене љепоту свога језика, шири својим позивом, осим љубави за језик, и посве одређену идеологију. Као свећеник, Адам Филиповић повлачи успоредбу између сиромашних и богатих, па опомиње да „sirotica i prosjak nesmiu xeliti tugje palacse, nego imadu sa svojim trudom i ocsinstvom biti zadovoljni". Адам Филиповић је издавао своје календаре „S' dopushtenjem Stareshinah", па је календарска опомена укоријењена подједнако у кршћанском науку као и у времену у којем се јавља јер позива припаднике сталежа и редова да остану на својим „богом даним" мјестима. Љубав према језику не смије угрозити друштвени поредак касног феудализма у хрватским крајевима. Љубав према језику, дакле, није романтичарска него, напротив врло трезвена и разумна. Порука гласи: што год човјек мисли о ономе што посједује, треба да остане тиме задовољан. Трајна порука свеукупног штива не разликује се од наведена размишљања Адама Филиповића: друштвени поредак мора остати нетакнут.

Брига за језик која се рано јавља у календарима, у нас прије појаве Илирског препорода, одјек је просвјетитељске бриге за језик, јер је просвјећивање, споразумјевање, неизведиво без могућности јасног и свима приступачног изражавања. Према томе, брига за свима подједнако приступачан и заједнички језик одјек је европског просвјетитељства, који се у нас дуго преплетао с романтичарским расположењима. У монографији о моралистичким тједницима у Њемачкој, Wolfgang Martens пише у поглављу: „Vernunft — Religion — Tugend": „Und Sprachpflege ist zugleich Vernunftpflege. Nur wer sich klar und reinlich auszudrücken weiss, hat auch klar und sauber gedacht. (...) Sprachpflege ist ein Stück Aufklärung."[6]

Преокупација језиком и прошлошћу, повијешћу, по свом значењу и мјесту које заузима у календарима, надређена је господарским савјетима. Иако неки календари као: „Danicza zagrebchka" доносе обиље господарских и практичних савјета, ипак су такви савјети по свом значењу рангирани на треће мјесто док предност по значењу и важности имају они савјети који се односе на језик и прошлост — „догодовштину".

Господарска и економска питања третирана су у календарима на морализаторски начин онако као да унапређење господарства овиси искључиво о етичким врлинама, уз Божју милост, онога тко обрађује земљу или ју издаје у закуп. И док се повијесно вријеме приближава бурној 1848. години и укинућу кметства, некако у то вријеме, 1846. године у:

„Obćem zagrebačkom Kolendaru" покушавају „санирати" господарске и класне проблеме ширењем „просвјете". У чланку: „Kako bi valjalo narodne škole ustrojiti i urediti" (Аутор: Ф. Ж. — вјеројатно Фердинанд Жерјавић који у истој књизи пише: „Čàrtice iz dogodovštine hàrvatske") — тражи се и предлаже начин којим би се омогућило кметовима да могу боље удовољавати захтјевима — тлаке.

---

[6] Wolfgang Martens, *Die Botschaft der Tugend. Die Aufklärung im Spiegel der deutschen moralischen Wochenschriften*, Stuttgart 1968. J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung, стр. 413 и 414.

Претпоставља се у том чланку да ће се просвјећени сељак правилније и боље односити према обавезама које му долазе од власника земље, којему, опет, такођер није лако јер има обавезе према себи надређенима.

Поставља се прво питање како доћи до школа за учитеље који ће ширити просвјету. На специфичан пучки начин бит ће организиран коментар политичког проблема хрватско-угарских односа. Хрвати и Мађари јављају се у књижевној слици, у стилизираном обитељском кругу, као браћа, док им је аустријска владарска кућа „родитељска" инстанца. Ако се Хрвати „помоле" свом, тј. заједничком „оцу", ако остану с малим задовољни (!), дакле, ако покажу својство „Скромности" и не гледају на то што има њихов „брат", тј. Мађари, могло би се догодити да добију одобрење за отварање барем једне учитељске школе. Од читаве заједнице очекује се индивидуализирано понашање и политички проблем своди се на етичке и кршћанске вредноте. Заједнички „отац" већ је из непознатих разлога, који се у тексту не наводе, одобрио „браћи Угрима" — не једну, него четири „препарандије"!

Политички се проблем спушта или подиже (!) на разину обитељског „договора" и очинске милости. То је један од многобројних примјера како се пучким књижевним поступком у календарском штиву неутрализирају повијесни и политички проблеми. Ништа се не жели мијењати у постојећем поретку, само, ако је могуће, покушава се „врлином" из неизмјењиво-постојећег свијета нешто „извући". Како дакле доћи до учитељских школа?

> „Ali odkuda da ih podignemo? pitati će mnogi. Ja ću tu na kratko odgovoriti. Pomolimo se našem milostivomu Vladaru, da nam izvoli iz dàržavne blagajne pružiti troškove za njihovo utemeljenje i uzdàržavanje. Bratja Ugri prosili su isto iz dàržavnoga svoga sabora i njihova prošnja bí uslišena, te su dobili četiri preparandie. Zar nebi naš milostivi Vladar i svojim vernim Hàrvatom i Slavoncem makar jednu dozvolio? ‚U mučećega bogca prazna torba.'"[7]

Као у приповиједању прошлих догађаја, позивају се аутори на народне изреке и пословице као на сажету поанту својих поучних савјета. С изреком: „У мучећега богца празна торба" — наглашава се да не треба шутјети, иако је претходно прешућена латентна могућност да се државна благајна назове — заједничком благајном. Издалека и врло бојажљиво народном се изреком, међутим, доводи озбиљно у питање претходна пучка књижевна визија „обитељског" круга, јер се показује да је од два брата један — убоги! Ако се размотри текст чланка у цјелини, видјет ће се да овако далекосежна интерпретација политичке ситуације није била намјера пишчева, јер се у чланку не жели мијењати поредак. Не само то, него је намјера супротна, жели се, наиме, просвјећивањем постићи да сељаци схвате оправданост тлаке, а то се жели и покушава двије године прије укинућа кметства!

---

[7] Obći zagrebački Kolendar za godinu 1846. S višnjim dozvoljenjem izdan. Slavoljub Verbančić, učrednik; Lavoslav Župan, izdatelj. U Zagrebu, tiskom Franje Suppana, c. k. pov. knjigotiskara i knjigotàržca, str. 58.

„Ako razmotrimo, da sa sirovim, glupim i razpuštenim seljakom najveće neprilike ima zemaljski gospodin, kao usuprot da čim je seljak prosvětjenii, tim da je imućnii, a čim da je imućnii tim da većma koristi svom spahiji; imućan bo seljak može lasno i svoj i spahiin posao obaviti, dočim sirota mora da zamudi jedan ili drugi, jer neima za posao ni marve ni dovoljno rukuh, ako zamudi spahiino, štetuje spahija, jer mu se ne obavi dělo u svoje vrěme ako zamudi svoje, i tu opet štetu tàrpi spahija, jer seljak tad na godinu neima kruha, što bi sa sobom na tlaku (rabotu) poneo, i buduć da gladan nemože dělati, ostane kod kuće, gde si kakovu god čorbu spari, za da se někako nasiti. Pa kad tako poradi ubožtva zamudi tlaku, uzmite mu golu dušu, jer drugo neima — ili ga protěrajte iz selišta postavite drugoga na njegovo mesto, a s ovim će s vremenom isto biti što s pàrvašnjim. Jest, jest gospodo zemaljska! svugdě, gdě je podajnik prosvećenii tamo je i imućnii, a čim je on imućnii, tim je bolje imućan i njegov zemaljski gospodar."[8]

Понекад, и углавном индиректно, могуће је извући из календара податак о биједи сељаштва, податак о тлаки на примјер све до данашњих дана преноси се усменим путем. У току теренског истраживања усмене приповједачке традиције у Хрватском Загорју могле су се чути предаје и приповиједања о томе како сељак није имао што понијети за јело на тлаку: једног је натјерала глад да се попне на крушку, па је ради тога било наређено да га избатинају. Из календара индиректно сазнајемо да је сељак остајао у кући јер није од глади могао ићи на тлаку, док је код куће могао да „какову год чорбу спари". Није случајно да календар: „Danicza zagrebechka" доноси савјет, на примјер, како скухати јуху ни из чега или испећи крух такође од неуобичајених биљака и коријења, па је очито да су такви савјети били намијењени биједнима и да су рецепти стигли „прокушани" већ из истог друштвеног слоја којему су били намијењени у тисканом облику. Занимљиво је да рецепт о јухи ни из чега из „Danicze zagrebechke"[9] преноси готово након три деценија, 1860. г.: „Zagrebački šoštar".[10]

Просвијећен сељак, вратимо се нашем чланку, не само да боље обрађује земљу него много разумније прихваћа поредак и свој положај на феудалној љествици, и то је онај моменат у календарском штиву који оставља систем не само нетакнутим него му се пружа и потпора, наиме, понуђена је просветитељска подршка:

---

[8] Наведено дјело, стр. 59.

[9] Juha techna prez zachinyanya
Leto 1753. ob gladnem ova juha je zmishyena, y delasze ovak: za jeden del, ili: porcziu juhe vzemi treh ali dveh orehov jaderke: ako za vishe lyudih delasze, dozta je na jednoga dva oreha vzeti, dapache ako ih je vech od peth, y od toga moresze kaj odvezeti: ove jaderke vu chizti czanyek zavezane, kada pochne krop kipeti, v-lonecz vtekni, y zmir peni, doksze peniti hoche (da nebi juha pochernela), potlam deni nuter kakvoga korenya, ali zelenya, oszoli, ako hochesh, perpriske y cherlencza pridaj, y ovak juha bude male czene, nego mochna, y techna. „Danicza zagrebechka, ili: Dnevnik za prozto leto 1834. Z-tolnachnikom hisnem vszakoverztneh na haszen y prikratchenye vremena szlusecheh. Pervoletni Techaj. Vu Zagrebu, pritizkana vu Ferencza Suppan Szlovarniczi 1834." str. 51.

[10] „Zagrebački šoštar. Kolendar s dodatkom gospodarstvenim za prestupnu godinu 1860. U Zagrebu troškom Franje Župana."

„К tomu prosvěćen podajnik uviđa, da je ono, što svom gospodinu daje, dužan davati zato, što gospodinovo zemljište posěduje; to uvidivši, sve što ima dati, dobrovoljno daje, i dàržao bi si za grěh, nemarno i povàršno posao svoga gospodina obaviti. Neprosvěćen pako niti iz daleka nemisli na to, *da je tlaka koju daje samo kamata za ono dobro, koje je primio od svoga gospodina* (pod. D. Z.) misleći jednako da je to krivica, te on mora da gospodinu radi. S toga si nedàrži za grěh nemarno raditi i posve mangjuvati, ako ga nitko, negleda, on neučini u dva dana toliko, koliko prosvěćen, koji svoju dužnost poznaje, u jedan dan."[11]

Свијет се приказује и проматра као — статичан. Сељак добија прилику „од свога господина" да обрађује земљу, па између његова „господина" и „господина Бога" нема разлике, сељак је, међутим, „незахвалан" зато што је непросвјећен па не види да је „господин" посредник између сељака и „господина Бога" јер располаже правом „давања" земље. Исти став какав имају календари према козмичком реду — показују и у односу на политички ред. Као што не могу утјецати на козмичке законе, тако се исто односе према владајућем слоју као „заданом" и неизмјењивом. Просвијећеност би требала довести сељаштво до ступња на којем би немаран и површан однос према тлаци, у ствари, своју нетрпељивост према феудалцу, сматрали „za grěh".

Аутор Ф. Ж. позива владајуће људе да размисле о користи коју би имали ако подигну школе. Само двије године након календарског конзервативног тражења начина да се подржи кметска зависност, излази: „Даница хорватска, славонска и далматинска" 22. травња 1848. године с радосном пјесмом која на пучки начин слави једнакост која би тек требала бити проведена у дјело, слави укинуће кметства:

Неима већ госе — неима већ кмета!
Хурра! ма братјо, народна чета;
Сви смо једнаки — слободни мужи,
Један нек другом десницу пружи.[12]

Пјесма је тискана 22. травња, а 25. травња 1848. године је датум Јелачићева прогласа о укинућу кметства.

Није случајно, међутим, да: „Обћи загребачки Коленда̀р за годину 1846" на индиректан начин указује на гладовање сељака; та је година као и слиједећа 1847. у цијелој Европи гладна година неродице.

„Глад је захватио и дијелове Хрватске, гласом: „Народних новина" траже се и препоручују надомјесци за брашно: коријење од пира (radix graminis), жир, брашно се мијеша с крумпиром, мрквом, бундевом, репом."[13]

Календари су намијењени свакодневици, међутим, презентација потреба и питања која произилазе из свакодневице стилизирана је, није случајна као што није случајан ни начин приповиједања повијесних прича или прича на народни мотив. Разнородне чињенице

---

[11] Види биљешку бр. 7.
[12] „Danica ilirska" br. 17/1848. str. 69: Piesma narodne čete.
[13] Јосип Хорват, Култура Хрвата кроз 1000 година. II дио Господарски и друштвени развитак у 18. и 19. стољећу. Загреб 1942. стр. 338.

обухваћене су истим свјетоназором, па то нису више огољене чињенице него микродијелови свијета који има своје „вјечно" важеће законе. Полазећи, на изглед, од практичног савјета за подизање школа, аутор календарског прилога нуди нам из свакодневице „уздигнуту" пучку књижевну стилизацију политичке ситуације. Приједлог који одговара на питање како доћи барем до једне „препарандије", разумљиво, стога нема и није имао домашаја изван оквира календарског штива.

„Браћа" Угри и Хрвати, у пучкој књижевној стилизацији остају из неозначених узрока — неравноправни; „богци" се, наиме, могу надати тек једној школи док су њихова „браћа" Угри добили већ четири школе. Међутим, и та једна школа, препарандија, о чијем се уређењу износе приједлози и савјети, само је замишљена школа која с реалном, повијесном ситуацијом није повезана, стога су савјети у односу на ту повијесну свакодневицу илузорни исто као и могућност да се из „државне благајне" добију новци за реализацију. Тако се у овом случају нуде "конкретни" књижевни савјети за илузорни тј. књижевни пројект, а резултати који се очекују, наиме, да сељаци схвате праведност и оправданост тлаке, нестварни су у истој мјери као и начин којим би се требало доћи до новаца („помолимо се Владару") и до дозволе за градњу. На први поглед, чланак с практичним савјетима, не разликује се од приче о чудима блажене дјевице Марије или од приче у којој поштени постолар не може својим радом прискрбити довољно новаца да подигне себи и дјечици — кућицу, зато му једног дана долази незнанац који каже да сâм има превише и даје му потребну своту новца. Постолар се томе, у пучкој књижевној организацији приче, не чуди, а када скупи новац да врати дуг, незнанцу нема ни трага ни гласа. Постолар је поштен, побожан и марљив исто онако као што се каже да су „Хрвати и Славонци" — вјерни своме владару па стога у пучкој визији заслужују барем једну школу.

У односу на повијесну збиљу, практични савјети о устројству школе указују се као пучка књижевна визија која је реализирана у виду дијалога: поставља се питање и нуди се, на изглед, практичан одговор. Аутор чланка сматра да одлучујућу улогу у подизању школе треба имати „воља" како би се жеља реализирала. И ништа више, само воља!

> „Ja znam u naprěd, da je već tisuća ustah pripravljeno koja će pri čitanju ovih redakah reći „to je sve lěpo, samo da bi moći izvesti". Gospodo! i to nije težje nego je bilo podignuti piramide egipatske — pa ipak stoje egipatske piramide; zašto? jer je bila tamo ozbiljna volja podignuti je. Tako neka bude i kod nas, pa da vidimo, nećeli to sve biti možno! Nu ako mi budemo po navadi samo želili, da bi bolje bilo, pa čekali, da drugi ono izpuni, što mi želimo; ako mi samo budemo govorili: „ja bi rado da bi tako bilo, ali što ja mogu pri tom činiti?" To onda naravski neće biti nikada ništa, jer od same želje nije jošte ništa postalo nego k želji trěba i volje".[14]

На исти начин на који се проматра прошлост (повијест), доживљава се и садашњост: све што се збива овиси о индивидуалним напорима значајних појединаца или група појединаца, тј. славних

---

[14] Види биљешку бр. 7, стр. 66.

породица. Прошлост и садашњост овисе о карактерним цртама човјека, па се у том контексту може рећи да је разумљива успоредба о потреби подизања учитељских школа с успјешним подизањем египатских пирамида које су „изникле" само зато што је постојала јака „воља" да се подигну!

Ако се сједине жеља и воља, и још понека врлина, тада у пучком књижевном штиву настају чуда, настају као у случају овог примјера — пирамиде.

И прошлост и свакодневица на исти се начин претварају у причу, а циљ календарског приповиједања је поука па се из примјера увијек извлачи његов „виши" смисао. У чланку: „Како би ваљало народне школе уструјити" египатске пирамиде јављају се као поучан примјер што све може јака воља. О „браћи Угрима" који су добили четири учитељске школе, и који су аутору чланка и читаоцима много ближи примјер од египатских пирамида, уопће се не приповиједа и не покушава објаснити зашто су добили четири школе и како су морали имати јаку „вољу" да то добију. Унутар пучког начина приповиједања и осликаног обитељског односа, родитеља и дјеце, не би било ни добро ни пожељно увести неко негативно карактерно својство, наиме, унутар пучког начина причања то је једина могућност, преостаје само да се завиди „браћи" што имају више, а завист, ето, не долази у обзир. Све се своди на индивидуализирана карактерна својства па се читави народи понашају као појединци. Зато, на крају, једна „препарандија" добија своју пучку протутежу у „једној" пирамиди (!) и зато, за разлику од пирамиде, пучка „препарандија" лебди у пучком књижевном простору.

Поставља се питање да ли је уопће могуће одијелити књижевни од некњижевног текста када је у питању календарско штиво? Мишљења сам да споменути примјер, као и примјери који ће бити анализирани, оспоравају могућност таква разликовања и „дијељења" календарских информација које су све усмјерене заједничком циљу — поуци. Све прилоге обједињује и одређује иста заједничка функција. И савјети кућног лијечника, као што ће се анализом показати, носе своју поучну идеализацију. Поука уздиже сваку информацију у сферу вриједности изван пуке „практичности". Тежња за ширењем просвјете мора свладати и рачунати са супротном тежњом која зазире од подизања школа у име ћудоредности и у име идеализиране слике прошлости у којој редовито почива предоџба о „изворној" срећи:

„Kakvu indi hasnu imate (zaglavljuju pomenuti ljudi) od učionah vaših, vi koji toliko vičete za podizanje njih, koji toliko hvalite plode prosvěte? naši su stari manje prosvětjeni bili nego smo mi, pa su ipak sretnie ćudorednie živili nego mi. U njih je bila čistota i prostota dàržanja, blagostanje, sloga, sigurnost, veresia itd., česa svega u nas neima."[15]

Аутор чланка врло опрезно реагира на наведене приговоре подизању школа. Његова је реакција далеко од потпуне негације јер је идеализирана слика ћудоредности заједничка и онима који се заузимају за ширење просвјете као и онима који су против подизања школа:

---

[15] Види биљешку бр. 7, стр. 56.

„Nemože se tajiti, da se u ovih rěčih nalazi mnogo istinita, nu svakako je opet istina i to, da onaj koji stvar ovako smatra, nju sasvim jednostrano smatra. Gospoda ova opazila su mane i zloće vladajuće věka našega, ali nijesu opazila pravo ono vrelo odkud proizilaze."[16]

Одгојем и просвјетом требало би се рјешавати не само ћудоредна питања него и господарски проблеми и друштвени немири, једном рјечју излијечио би се коријен „zloće vladajuće věka našega". Врлина је снага којом се све рјешава, стога се чланак: „О пољском господарству" у истом годишту, 1846. „Obćeg zagrebačkog Kolendara" завршава ефектном пучком књижевном сценом. У тренутку када читатељ очекује какав-такав савјет како доћи до учитеља господарства, у чланку који је пренесен из „Zore Dalmatinske", рјешава се проблем индивидуалним карактерним својством, спремношћу да се „хасни" домовини:

„Da, ali gdě ćemo takvog učitelja naći!? — vapiju hiljade i hiljade ustih; a nitko neće da ustane, s ushitjenjem da se po pèrsih udari i povikne: — Evo ga!"

И у овом је случају одговор, премда негативан, издигнут из свакодневног живота у пучку књижевну сцену, патетичну визију: хиљаде вапе за учитељима, а један, дакле појединац, треба да одигра значајну херојску улогу, да се удари по грудима и викне: „Ево га!". Херој о себи говори у трећем лицу, тј. с гледишта оних који за њим вапе.

II

Управо стога што је поука у календарском штиву примарна, вијести нису и не морају бити „најновије"; поука је стална и неовисна о „свјежини" догађаја који служи као примјер. Дидактичност увијек тежи ванвременском или „вјечном".

„Obći zagrebački Kolendar za godinu 1846" доноси вијест о догађају који се збио осам година прије изласка календара. Вијест је преведена с руског и представља извјештај једног „очевица": „Izvěstje jednog, koji ga je svojim očima vidio. S ruskog prevede Maxml. Pleševički".[17] Присутност „очевица" у пучком штиву јамчи аутентичност догађаја и излагања, а потврђује се у избору детаља. Управо избор детаља, низа чињеница, јасно указује на специфични пучки књижевни карактер календарске вијести.

Вијест о пожару на броду, насукавању и спашавању путника, данашње би новине донијеле истог или слиједећег дана након догађаја. Календари су, међутим, новине које су унапријед увезане за читаву годину. Календар нуди својим читатељима извјештај о изузетном догађају из свакодневног живота. Вијест је уздигнута на разину „вишег" смисла. Начин на који је вијест осмишљена, испричана, одређује њезину пучку књижевну припадност.

---

[16] Види биљешку бр. 7, стр. 66—67.
[17] „Obći zagrebački Kolendar za godinu 1846", str. 47—51.

Вијест о догађају само је повод да се приповиједањем одреде координате у којима се догађај претвара у *примјер* људске судбине и латентно дјелатног кола среће. Ако је вијест о пожару на броду стара осам година, онда је поука која произилази из књижевне организације цјелине — неуспоредиво старија. Прича је дакле испричана као примјер с притајеном опоменом: свима нека је знано да у сваком тренутку који се чини спокојан и сигуран — човјеку прије смрт, што ће рећи облик „више" правде.

У уводу вијести: „Požar parobroda Nikolai I" читатељ је већ упозорен на дубљи или виши смисао догађаја: „Sada neka tko pomisli, kako je pri duši onom, koji se na moru vozi, te mu njegovu trulu dàrvenu kuću oganj popane".

Након увида у којем се „право показује немоћ људских силах" у борби с природним елементима, показује се, на изненађење истраживача, да ће улогу *„труле"* дрвене куће на мору — одиграти луксузни брод, тј. „крилата пливајућа гостионица".

Приповиједање догађаја почиње од „чињенице", тј. од прецизног датирања које потврђује да је приповиједач уједно и очевидац: „Bilo je bistro, hladno jutro u proletju godine 1838 (27. svibnja) . . .". Како би се што јаче нагласила будућа несрећа, наглашава се у опису удобност, раскош, брзина и сигурност брода у одлике којега нитко од путника није сумњао; читатељ, према томе, мора бити тим опрезнији и спремнији на поуку која ће услиједити из контрастирања. Брод је био до те мјере сигуран да му се није никада „nesgoda dogodila, zato su ponosno i spokojno gledali njegovi putnici na druge visoke tartajuće brodove, kako iza njih ostaju."[18]

На почетку приче, дакле, будући су несретници — поносни и спокојни како би на крају постали онакви каквима их жели поука: скромни и понизни.

Поступак контрастирања наставља се и разрађује: на дан поласка — небо је ведро, море мирно, вјетар лаган. Стилизираној слици срећености супротставити ће се опозиција: бура на мору, пожар на броду, људска страдања у борби за живот.

Захваљујући књижевној организацији „чињеница", детаља и детаљизирања, брод постаје симбол поучан за све народе и сталеже (класе):

> „Sto trideset i dvě osobe od različitih stališah, narodah i starosti prohodali su se veselo na prostranoj palubi (...) Sve je tu, šta ti sàrdce želi! Hitre sluge postavljahu baš stol za zajutrak, tako ukusno pripravljen, da si ni bogatir ni velikaš ništa boljega željeti nie mogao, a i siromašni priliku je imao, okusiti slasti velikaškog života."[19]

Унутар оквирног контраста између безбрижности путника и катастрофе, изведена је и контрастна успоредба „крилате пливајуће гостионице" с осталим убогим бродовима на којима се могу видјети „неки" путници како „муком шетају", зловољни што им мањкава овди сва угодност живота". На једној су страни они који имају све, а на другој они који немају ни најнужније.

---

[18] Наведено дјело, стр. 48.
[19] Види биљешку бр. 18.

Након катастрофе, ужаса ватре и спашавања, слиједи неке врсти епилог календарске „вијести", примјер открива на крају поуку: показује се како су поносни путници „ниско" пали јер је богатство пролазно, а живот непрекидно угрожен смрћу:

„...město, gde su izbavljenici stajali, bilo je prostrani jedan s ostrim krupnim pěskom i pàržinom směšani prud, gdě su gole noge utrađenim putnikom do koléna propale. Pa mnogo mučnije i opasnije bilo je penjati se uz obalu, na ovom městu vàrlo stàrmu, i 70 stopah visoku. Noge su se sklizale po mokroj ilovači a tàrn, za koji bi se izbodena i kàrvava ruka hvatala mislio bi da će se sada otàrgnuti, te sa sobom sve dolje srinuti."[20]

Путници — богати, поносни, безбрижни, налазе се у — „јами"! Морају се, наиме, пењати уз обалу стрму и високу, голим рукама уз мокру иловачу. У питању је пучка књижевна стилизација која има за циљ да конкретизира патњу и напоре. Патња мора бити видљива: избодене и крваве руке и блато, све то потцртава „виши" смисао догађаја: нагли пад из сигурности у крајњу неизвјесност. У призору оних који су пали у „јаму" — „70 стопах високу", препознајемо библијски предложак, веома популаран у пучкој књижевној сфери, Јосипова пада у јаму.

Проматрамо ли „извјешће" о пропасти брода „Николаи I" као цјелину, видјет ћемо да је то „вијест" која 1846. године приповиједа о пропасти брода „Titanica" 1912. год.! Оба брода представљају ондашње чудо технике. Човјек, тј. путници, како се види из пучког књижевног описа, сувише су поносни на дјело људских руку. Истиче се да пароброд никада није доживио нити најмању незгоду, што само може увећати „понос" док у цјелини приче тај „податак" („чињеница") има функцију потенцирања катастрофе.

У причи о пропасти брода коју доноси календар 1846. године откривамо архетипску ситуацију као и у пропасти брода „Titanic". „Titanic" су звали „непотопивим" бродом. Уз друге примјере, у књизи C. G. Junga: „Čovjek i njegovi simboli" спомиње се и пропаст „Titanica" који страда, као и јунаци у митологији ради поноса, hybrisa који је надмашио себе: „У митологији јунак често умире због свог h y b r i s a, који је узроком тому да га богови хоће казнити."[21]

Тако се календарска информација, вијест, прича, примјер, средином 19. стољећа организира на подлози архетипа који ће послужити у дидактичке сврхе. Вијест о пропасти „Titanica", детаљи катастрофе, узбуђиват ће читаоце и слушаоце почетком двадесетог стољећа на основи истог архетипског предлошка. „Titanic" је имао славу непотопивог брода: „... према америчком писцу Walteru Lordu, један је морнар рекао: „Ни сам Бог не би могао потопити овај брод!"[22]

Изговорене ријечи постале су значајне тек након катастрофе. Чудо технике, дјело људских руку, „савршен" брод представља тог митског јунака којега више, елементарне силе, кажњавају због претје-

---

[20] Наведено дјело, стр. 51.

[21] C. G. Jung, *Čovjek i njegovi simboli*, Zagreb, Mladost, 1974. Prev. s engleskog: Marija i Ivan Salečić.

[22] Наведено дјело. Поглавље: „Древни митови и сувремени човјек", аутор: Јозеф Л. Хендерсон, стр. 121.

раног поноса. Амерички писац спомиње, у ствари, усмену предају која се ширила око „Titanica", а то значи да је споменута реченица могла настати и након катастрофе.

Посебна тема могла би бити успоредба између календарског причања и начина како су новине саопћавале вијест о пропасти „Titanica" 1912. године.

У функцији казне јавља се податак о шкртом сељаку који је затворио врата пред „невољним путником" с ријечима: „Ta vi nemate novacah." Поновно оштри контраст: ријечи су упућене онима који су путовали у раскоши и злату: „Parobrod ‚Nikolai I' nosio je veliko blago; to se je vidělo poslě kad biše nađene grude zlata i srebra, napol izgorene dragocěne uresnice . . ."[23]

III

Чињеница да је дидактичко штиво остало по страни занимања књижевне знаности може се објаснити дијелом и тиме што је „пучкост" таквог штива и његова релативно широка распрострањеност сматрана ближом подручју народне књижевности. С друге стране, опет, истраживачи народне књижевности проматрали су поуку, дидактику, с позиција романтичарског гледања на народну књижевност — као нешто што је „народу" понуђено „извана", без обзира на популарност пучког, дидактичког штива. (Rudolf Schenda примјећује да се још нитко није прихватио мукотрпног истраживања непрегледних издања молитвеника.) Hermann Bausinger упозорава да и шале и шаљиве приче садрже и — дидактички елемент и да се све до данас поука сматрала нечим што није „народно":

„Man hält das Belehrende für unvolkstümlich . . ."[24]

До данашњих дана задржала се, међутим, врст календара који својом функцијом показују нешто што им је заједничко с календарима прве половице 19. стољећа.

То су специфични исељенички календари у функцији поуке и опомене да се читатељство изван домовине „сјети" важних детаља повијесних или љепота природе од које су удаљени као и свега онога што се у свакодневици удаљене земље у којој живе — заборавља или се с носталгијом размишља о сликама и мислима које су, у ствари, заустављене у времену исељавања. За другу и трећу генерацију потомака исељеника календари тискају основне информације за врло опћенити оријентацију.

---

[23] Види биљешку бр. 20.

[24] Hermann Bausinger, *Bemerkungen zum Schwank und seinen Formtypen:* „Man hält das Belehrenden für unvolkstümlich; man spricht von der papierenen, der ledernen oder hölzernen Moral. Tatsächlich war aber Hans Sachs wohl nicht trotz, sondern wegen der ausgeprägten Moral seiner Dichtungen beliebt; und dies ist nicht nur ein Signum der Reformationsepoche. Sicherlich ist die Moral und das poetische Moralisieren, die ‚Anwendung' von Dichtung Gezeiten unterworfen; aber bis zu einem gewissen Grad darf man doch verallgemeinern und diese moralische Anwendung insgesamt als populär bezeichnen." Časopis: „Fabula" 9. Band, Heft 1—3, Berlin 1967, Verlag Walter de Gruyter Co.

Као и у почецима излажења календара, тако се и исељенички календари налазе у посебном положају у односу на своје читатељство: функција цјелокупног објављиваног календарског штива је у одупирању асимилацији страног језичног и, према томе, духовног подручја у којем живе исељеници из хрватских крајева. Управо та компонента функције календара у борби против асимилације и заборава чини да исељенички календари данас не представљају анакронизам у смислу у којем су данас преживјели анакронизам сви календари који излазе у појединим нашим регијама гдје су људи добро обавјештавани о свим догађајима путем масовних медија, усменим и тисканим путем. Проматрано као пучко штиво, данашњи регионални календари имају обилну конкуренцију у другим врстама пучког штива и масовног тиска.

Исељенички календар има дидактичку функцију као уосталом и сви остали календари који излазе од почетка до данас. Исељенички календари намијењени су одржавању и његовању везе с — језиком и културом матичне земље. Знања о родном крају, повијести и садашњости доносе се у виду дидактичког синопсиса.

Није могуће, наиме, понудити исцрпна обавјештења из свих области друштвеног, економског и повијесног развитка. Својом функцијом, исељенички календар, као и сви други календари, намеће захтијеве — за избором. Поновно се сусрећемо с начелом избора чињеница који никада не може бити случајан јер је подређен функцији.

Исељенички календари задржали су многе рубрике какве имају календари још у првој половици 19. стољећа. Износе се, на примјер, значајни повијесни догађаји за сваки мјесец који су се одиграли у блиској али и у најудаљенијој прошлости. То су карактеристични кронолошки „скокови" кроз стољећа обједињени поучном значајношћу великих догађаја у којима често партиципирају и велике, значајне личности.

Занимљива, али не и изненађујућа појава, да се у исељеничким календарима тискају најбоље пјесме познатих пјесника, не „уздиже" ове календаре на ранг штива које би потпадало под критерије хрватске умјетничке књижевности. Напротив.

Исељенички календари, као и сви њихови претходници, календари прошлог стољећа, представљају пучку књигу којој је намјена да постане духовно доступна свим слојевима наших исељеника јер свима њима пријети, на различитим разинама, асимилација туђег језичког, духовног и политичког подручја.

Стога чињеница да у исељеничком календару, на примјер, можемо наћи тискану изврсну пјесму Пупачићеву или Цесарићеву, не значи још да таквим прилозима календар мијења своју пучку књижевну разину (у разину умјетничке књижевности) исто онако као што не мијења своју — функцију. Дешава се супротно од првог и рекли бисмо — површинског очекивања.

Умјетнички вриједне пјесме које су нам познате у контексту развитка хрватске умјетничке књижевности и посебице у контексту цјеловитог дјела једног књижевника — објављивањем у календару мијењају своју функцију исто као што се записи народних пјесама и прича мијењају, па у календару улазе у пучки књижевни контекст.

Познате пјесме из сфере хрватске умјетничке књижевности — преласком у календарски књижевни контекст, мијењају функцију, прелазе у пучку књижевну сферу подређену задатку обране од асимилације. Тако у Пупачићевој пјесми — море постаје недјељиво од мора пучке књижевне разгледнице отиснуте за наше читатељство окружено — „морем" туђине. Исељенички календар објављивањем Пупачићеве пјесме: „Море" опоминје читатеље да још постоји „њихово" море на којем се опет могу наћи или као туристи или — као повратници. Читатељ може плакати над Пупачићевом или Цесарићевом пјесмом о славонској равници која пјесника позива „да сиђе", а што је то друго у дидактичком контексту исељеничког календара — него позивање и буђење сталне чежње за повратком у домовину.

Иако неизмјењеног текста и реда ријечи, споменуте пјесме у исељеничком календару више нису „исте".

Роман Јакобсон и Пјотр Богатирјов у огледу: „Фолклор као нарочит облик стваралаштва" наводе примјер Пушкинове пјесме која се пјевала на вашарима, па у том контексту више није била Пушкинова пјесма, јер је измијенила функцију:

> „На позадини друкчије поетске околине, друкчије традиције и друкчијег односа према умјетничким вреднотама дјело се интерпретира на друкчији начин, па чак ни они формални елементи за које се у први мах чинило да су се преузимањем сачували, не смију се сматрати идентичним са својим узором: у тим умјетничким формама — по изразу руског литерарног истраживача Тињанова — настаје измјена функцијâ. Са стајалишта функционалности — без којега није могуће разумјевање умјетничких чињеница — умјетничко дјело изван фолклора и исто то дјело усвојено од фолклора, двије су битно различите чињенице."[25]

Народне шаљиве приче објављиване у првој половици 19. стољећа, у календарском контексту, такођер мијењају функцију па је наглашена њихова дидактичка компонента.

„Новоуређени Илирски Календар" за 1851. годину доноси причу с познатим и раширеним мотивом о томе како жена вара мужа с кумом. Унутар тог мотива преплеће се и мотив леша који „путује" јер га се сватко жели ријешити па га подмећу случајним намјерницима. Исти мотив шаљиве приче која се и данас радо прича на селу, снимила сам 1966. године у околици Дарувара.[26]

Муж надмудри жену и кума: прво убије кума, а затим предложи жени да га она гурне у ријеку, муж се измакне и жена се утопи у ријеци.

Шаљива прича је истовремено драстична и дидактична. Жена дозива у помоћ; календарска пучка варијанта усмене приче завршава окрутно попут народног, усменог приповиједања, али с обзиром на дидактички контекст календара у цјелини, завршетак је поучан:

> „Јао и помагај, поче сад зазивати мужа, ал муж ни мукает, него ју погледавши рече — ха, пусти мајку, иди сад тражи кума да ти помогне."

---

[25] Роман Јакобсон и Пјотр Богатирјов, *Фолклор као нарочит облик стваралаштва,* у књизи: „Усмена књижевност. Избор студија и огледа." Уредила: Маја Бошковић-Stulli. Школска књига, Загреб 1971, стр. 24.

[26] Дивна Зечевић, *Усмена казивања у околици Дарувара,* 246 стр. Рукописна збирка. Сигн. 773. Завод за истраживање фолклора. Загреб.

Све до наших дана наставља се, особито у исељеничким календарима, идеализација „фолклорних", регионалних особина појединих крајева која се затим приписује и људима и њиховим карактерним особинама. Идеализација „славјанства" из прве половице 19. стољећа трансформирала се у идеализацију мањих регионалних „јединица" („Међимурје мало", „Лика пјева" итд.) што потврђује и излажење регионалних календара. Такав је и примјер „пустопашне" Славоније склоне „слободним" ужицима, из „Славонског календара за 1969. годину". У исељеничком календару „Матици" може се прочитати 1960. и 1963. године идеализација — хајдучије као „одјек" наше романтичарски схваћене „јуначке прошлости". Наставља се, у ствари, конзервативна и регресивна линија романтизирања појаве која никада у повијесној стварности није била романтична.

„Остале су Плитвице. И легенда о језерима. Можете добити и расхлађени шампањац. Кад вам приђе један од многих конобара, у некој од луксузних дворана прворазредног хотела над Козјаком, не затражите, земљаци, шампањац, ни неки коктел ваше нове домовине, као по прилици мартини или аљаш коктел. *Ми стари Личани, ми у којима барем зрицу тече хајдучка крв,* ми граничарски потомци, замолимо конобара да нам донесе *нашу добру шљивовицу.*"[27]

(. . .)

„Тко се роди у личком камену,
Вратит ће се, било куд да крену.

Тако пјевају Личанке и устрајно чекају. А Лика дозријева, *хајдучија пустопашна.*"[28]

Тако смо доспјели до „чињенице" да се шљивовица везује уз „хајдучку крв", док се иста шљивовица у првој половици 19. стољећа, точније средином стољећа, нашла под дидактичким „ударом" као „нови" обичај, да се прије ручка пије „жганица", ракија, што се није сматрало „славјанским" и „здравим" па се осуђивало као и конзумирање црне кафе.

Може се констатирати да се у исељеничким календарима регресивна и конзервативна линија јавља и наставља паралелно с идеализирањем брзог напретка и индустријализације наше земље након ослобођења. Појава се може објаснити управо специфичном функцијом календара који се исељеницима шаље као духовни сувенир, као „подсјетник" у којем се у натукницама дају информације о различитим крајевима човјекове дјелатности. Шаље се, дакле, избор објективних чињеница о напредовању након ослобођења на свим плановима, али без улажења у тешкоће и проблеме који су саставни дио сваког развоја. Тако је у исељеничком календару, као и у свим календарима до сада, избор чињеница подвргнут специфичном начелу избора чињеница који условљава пучки књижевни карактер календарске књиге.

---

[27] Јово Поповић, *Путовање у дјетињство,* стр. 141. „Матица. Исељенички календар" 1960. Загреб. Матица исељеника.

[28] Јово Поповић, *Лика пјева,* стр. 185. „Матица. Исељенички календар" 1960. Загреб. Матица исељеника.

Сви календари, од почетка излажења до данас, посежу за мотивима усменог, народног приповиједања или пјевања, што је тек полазиште у пучку књижевну сферу у којој су мотиви усмена приповиједања подвргнути другачијој обради и налазе се у друкчијој функцији писаног текста.

Опозиција између дидактичког и умјетничког штива садржи, у основи, и омогућује схваћање да дидактичка књижевност апелира на „разум", доноси рационалну поуку, док друга може продријети до ирационалне сфере човјекове као што, дијелом, из те ирационалне сфере и извиру стваралачке потребе.

Дидактичка књижевност, дакле, као приручни (књижевни) „савјетник" који непрекидно апелира на разум, није ушла у књижевно-теоријска и књижевно-повијесна разматрања.

Мисао о спајању корисног и угодног, настојања карактеристична за издавање календара, јавља се од Хорација до данас, на примјер, до радио-емисија под насловом: „Корисно и забавно" које нуде корисне информације, углавном рекламе, уз забавне пјесме које су онај угодни дио корисне информације од које се не могу дијелити.

Календари прве половице 19. стољећа, али и касније дакако, нуде *корисну* поуку и *угодну* забаву. Пучко књижевно штиво календара, као и пучко књижевно штиво све до данас, нуди недјељиво *поучну* забаву и угодну поуку. Немогуће је, наиме, одијелити ни у теоријске сврхе гдје у том штиву престаје поука а почиње забава, тј. забавна књижевност. Hermann Bausinger сматра поуку примарнијом од разоноде.

Анализа пучких књижевних текстова показат ће да је поучно-забавна књижевност — цјелина обједињена пучким књижевним поступком који посједује своје начело избора чињеница које је подређено функцији календарске књиге.

Непомирљивост између дидактичке поезије и осталих облика поезије и драме, започела је и најоштрије дошла до изражаја у Платонову разматрању функције књижевности:

> „. . . треба знати да се у државу од пјесништа смију примити само славоспијеви за богове и похвале за добре. Будеш ли примио заслађену Музу у лирско-драмским или епским пјесмама, краљеват ће ти у држави наслада и бол умјесто закона и разума, за који се свагда чинило да је најбољи."[29]

Платонове похвале за добре и славоспјеви за богове имају једини и главни задатак да величају крепост, врлину, коју ваља у свакодневном животу очитовати.

Задатак, дакле, улази у сферу коју књижевна знаност данас одређује као некњижевну функцију књижевности. У том свјетлу, хрватска књижевност не само прве половице 19. стољећа, него и читава 19. стољећа, има првенствено — некњижевне задатке.

У том контексту календарско пучко књижевно штиво не разликује се својом некњижевном, тј. дидактичком функцијом од осталих књижевних настојања времена. Разлике се очитују у књижевној пое-

---

[29] Платон, *Држава*. Библиотека Политичка мисао. Свезак 11. Преводилац: Мартин Кузмић. Свеучилишна наклада Либер, Загреб 1977.

тици у којој је занемарљива улога ауторове индивидуалности, док процес развоја хрватске умјетничке књижевности постепено, понекад и у наглим скоковима квалитете, очитује мање или више наглашене индивидуалне карактеристике ауторове личности и поетике његова дјела.

Књижевна поетика пучке књижевности умјесто индивидуалних карактеристика — развија разноврсност пучких књижевних родова што јасно долази до изражаја у библиографији пучког штива у хрватским календарима прве половице 19. стољећа.

IV

„Zagrebački šoštar. Kolendar za godinu po Ježusovom narođenju 1850. U Zagrebu, tiskom i troškom Franje Župana, knjigotiskara." доноси „политички коментар" пријеломних догађаја (из 1848) за своје читатеље: у основи, објављена је прича о добром цару и покваренoм министру, који је прави — лисац!

> „I naš kralj u Beču imao je takve nevaljane popečitelje iliti ministre, koji su varali njega i narod (...) Jednog takvoga ministra poznate valjda i vi, dragi čitatelji, valjda ste i vi čuli o toj staroj lisici Metternichu koji je bil 30 lět carski popečitelj, i malo po malo je do toga dotěrao da su narodi bili samo sluge, a on je bio njihov gospodar. (...) 30 lět je ovaj zločesti člověk činil što je hotěl; a sada je moral, kak kakvi prosti dezerter běžati; s toliko časti pal je jedenput tako duboko (gliboko).
> Kolika to kaštiga za njega!" (Što se pri nas događa?)

Као свака дидактичка прича и ова је повијесна прича утјешна јер је кривац кажњен. Пао је, наиме, у омиљену пучку књижевну „јаму".

Календарски конзервативни „политички коментар" 1848. године, не улази, дакако, у разлоге зашто је хрватска депутација стигла у Беч прекасно кад је већ била „vrěća milošće prazna".

„Kolendar za puk" што га је уређивао Драгутин Раковец, а издавало га „Družtvo gospodarsko horvatsko-slavonsko", вјероjатно посљедњи пут уочи 1848. године спомиње „кладе" као казну за сељака који није дошао на градњу цесте. Наслов је приче: „Kako je radio, onako je prošao", с поднасловом: „Pripovědka seljanska od člana Ljudevita Vukotinovića".

Члан, дакле, господарског друштва, Људевит Вукотиновић објашњава класне разлике које сматра вјечним и неизмјењивим, то је мишљење које пропагирају сви календари:

> „Seljak može o malom trošku živěti, zato je srětnii nego gospodin komu mnogo treba za nauke i za ostali život."

То је још један примјер, између многих, који показују конзервативност календара који читатељству не доносе новости, него дидактичке примјере причица устајалих схваћања. Феудалне „кладе" јављају се још као дидактичко средство, јер сељак, кмет Иван Немировић није удовољио обавезама. Људевит Вукотиновић успоређује кметске обавезе с бригама и пословима господе, па долази до закључка,

нивелирајућег и умирујућег, дакако, „da bez brige i posla nitko na světu živiti ne može".

Господарско друштво покренуло је: „Kolendar za puk", уредник Драгутин Раковец, у којему су примарну улогу имали дидактичке причице о ћудоредном понашању, док су у другом плану били господарски савјети. Занимљиво је да су у овом календару протагонисти поучних причица углавном дјеца, а казне којима су кажњавани за свој „непослух" — драстичне су и с данашњег гледишта посве непримјерене. Под насловом: „Dva běsna děčaka" кажњавају се два дечка зато што су се с псом хтјели играти „коња" па су га „немилице" тукли. Власник пса је измлатио једног дјечака: „попадне једног од њих за власе, па га стане живо шибати", а другога „јави поглаварству, па и он добије заслужену платју". Слиједи на крају закључак: „То је та два млада *злотвора* тако укротило, да се у будуће ништа више такова од њих чуло није." Или, само још један примјер, у причи: „Kaštiga božja" дјечаку умре мајка, зато што је он разорио птичје гнијездо и убио „птичју мати".

Све су те причице, с илустрацијом уз сваку напосе, поучне помоћу застрашивања и то на принципу „зуб за зуб"! Дјеца се кажњавају као да су одрасли. Од свих календарских причица прве половице 19. стољећа, спомењуте и неспомењуте приче у: „Kolendaru za puk" понајвише изненађују својом драстичном дидактиком намијењеном дјеци.

V

Примарни књижевно-теоријски ослонац и потицај у анализи пучког књижевног штива у хрватским календарима прве половице 19. стољећа, била су изузетна истраживања André Jollesa о једноставним књижевним облицима, посебице анализе о облику који је назвао — memorabile. Будући да се и у календарском штиву (у календарској књизи која је претходник новина и часописа с развијањем сталних рубрика) полази од одређених *чињеница*, показала су се у анализи релевантнима Jollesova разматрања о односу: (слободне) чињенице и привршћене чињенице, о односу из којега се уздиже: „надређена чињеничност". Ради се о књижевном процесу којим се из „слободних чињеница" озбиљује: „повезана чињеничност", односно књижевни облик.[30]

Штиво календара произлази из духовне заокупљености чињеничним. Jollesovo је мишљење да се „чињенице" излучују саме из временског збивања, међутим, пут до њихова објављивања и „уграђивања" или боље израстања у веће цјелине, пролази кроз одређене друштвене филтере времена. У тексту више не сусрећемо „слободне чињенице". Све што се јавља у календарима подвргнуто је пучком књижевном начелу избора чињеница, све је у функцији дидактичке књижевне функције календара.

---

[30] André Jolles, *Jednostavni oblici*. Prijevod i bilješke: Vladimir Biti. Zagreb, 1978, str. 149.

Премда се чињенице узимају, на први поглед, из свакодневног живота, оне су увијек, како је то показала анализа, уздигнуте из конкретне стварности у — како то Jolles назива — надређену чињеничност, без обзира који је жанр у питању, шаљива прича или господарски или лијечнички савјет. Читава „догодовштина" представља збирку чињеница које се одабиру да би из њих израсли примјери (exemplumi) мањих цјелина.

Календарско штиво нуди своме читатељству неизмјењљив „свијет" устројен једанпут за увијек: друштвено (класно) неизмјењљив. И такво штиво какво јесте, конзервативно у статичној визији поретка и регресивно у тежњи за изгубљеним „рајем", односно некадашњим јуначтвима и славом, дјеловало је дидактички и у извјесном смислу — охрабрујући. У свим књижевним примјерима побједа, морална или материјална, налази се на страни одважног и малобројног народа којега „реси" — слога. Повијесна прича понавља се с различитим варијацијама чињеница и детаља, али с истим укупним утиском.

Дидактичку функцију календарског штива потребно је промотрити не само као примарну тежњу за поучавањем него и као секундарну конзервативну реакцију на реалну повијесну ситуацију. Регресивна носталгија очитује се и као бијег од „садашњости" у идеализиране сличице из „догодовштине", али и као пучко књижевна утјеха која на просвјетитељски начин не помишља на мијењање повијесне реалности него на — мијењање човјека, чему у основи лежи претпоставка да је друштвена промјена једнака збрају појединачних, индивидуалних промјена. Трајна девиза таква просвјетитељског очекивања задржала се до данас у „поуци" да је зрно на зрно — погача, а камен на камен — палача! Календарско штиво показује, међутим, да се такве „палаче" могу подизати само у сфери дјеловања пучке књижевне поетике, док се у повијесној реалности потреба и чежња за једном учитељском школом (препарандијом) може свести само на успоредбу с египатским пирамидама за градњу којих је била потребна „јака воља", па се очекује да ће иста воља подићи, тј. изградити „препарандију".

Митом о „славјанској" заједници и јуначким прошлим догађајима, и метафорички и буквално, могло се хранити читатељство које је било малобројно и образовно потхрањено.

Истраживања пучког календарског штива, његова устројства, у овом случају на примјерима из прве половице 19. стољећа, вођено је и виђено у оквирима својеврсне књижевне митологије што ју развија књижевност у некњижевној функцији у повијесном невремену. Трагови ове пучке књижевне митологије могу се слиједити тијеком 19. стољећа, али и касније, у календарима све до данашњих исељеничких календара, у којима смо сусрели примјер идеализирања и „дозивања" мита о хајдучији у нашим крајевима.

Оно што је заједничко штиву „виших" и „нижих" друштвених слојева, то је бијег у идеализацију, бијег из свакодневног у „узвишене" сфере и јунаштва и ћудорећа, сфере у којима се очекује да, исто као и пред смрћу, сви буду једнаки.

Анализа пучког календарског штива, његова устројства, употпуњује слабије наглашену страну хрватске књижевности у првој поло-

вици 19. стољећа, она је прилог повијести књижевне митологије, па се показује да се и конзервативним и регресивним предоџбама може дјеловати у обрамбене некњижевне сврхе.

Контраст између пучке књижевне идеализације и повијесне верифициране стварности придоноси још изразитијем уочавању да је сваки писац, односно тискани текст, представљао културни чин противтеже страном језичном и политичком настојању, па и онда када је такав текст у основи конзервативан и регресиван у безизлазној носталгији за прошлошћу каква је у пучкој књижевној визији „требала бити".

ИЗ ИСИДОРИНЕ ЕНГЛЕСКЕ МАСТИОНИЦЕ

Слободан Вукобрат

Мучење, текст Исидоре Секулић којим ћемо се овде позабавити, објављен је у загребачком *Савременику,* рујна 1912. године. А одмах потом, уз сродне радове, и у *Сапутницима,* првој Исидориној књизи. Штампана у Београду 1913, ова књига Исидориних раних текстова имала је — како је књижевница сама записала — „зао почетак и испраћај".[1] По Скерлићевом брзо донесеном суду, *Сапутници* су књига „скроз субјективна, лична, садржином и тоном, једна нова појава оне ‚експресије женске искрености' у књижевности". Књижевница, ово критичар додуше признаје, има „ретке способности за интроспекцију" и књига је писана „самостално, врло књижевно"; али управо је способност за самопосматрање злоупотребљена: „у литераторском егоцентризму отишло се одвећ далеко, и сув интелектуализам, неразумљивост, бизарност, нешто усиљено и књишко, ремети општи утисак ове литерарне књиге". Заправо, то је књига која на литературу мирише у толикој мери да су њени текстови налик на цветове изникле из мастионице.[2]

Скерлић је ипак био изненађен, затечен: „Једна савршено непозната почетница јавља се као потпуно изграђен писац, који пише сасвим књижевним стилом; једна девојка почиње писати о најтежим проблемима духа и душе . . ." Стил литераран и спремност да се уђе у проблеме веома сложене својствени су нарочито каснијим Исидориним есејима. Ране њене текстове, објављене у *Сапутницима,* тешко је разврстати и жанровским називом обележити. Понешто би се ту већ могло и *огледом* назвати. Понешто и *причом.* Згодније је, свакако, говорити о цртицама, него, уопштено, о приповеткама и новелама, како је то чинио Тодор Манојловић, истина не без сваког оклевања.[3]

---

[1] М. Лесковац, „Напомене" уз *Сапутнике* у *Сабраним делима Исидоре Секулић,* књ. I, Београд 1977, стр. 362. Према овоме најновијем издању цитирам текст *Мучења.*

[2] Ј. Скерлић, *Две женске књиге,* „Српски књижевни гласник", XXXI, св. 5, 1. септембар 1913, стр. 379—391. (Реч је о *Сапутницима* и о *Исповестима* Милице Јанковић).

[3] Т. Манојловић, *Исидора Секулићева — Сапутници,* „Летопис Матице српске", LXXXVIII, 296, 1913, стр. 78—81.

Исидорино *Мучење* чита се као песма у прози. Језик је ту, као и свуда у Исидоре, негован и тражен; брушен је и дотеран. Као што у песмама, у потоњој некој строфи, стих неретко одјекује на редак и реч из неке од претходних, тако и у Исидорином прозном тексту потоњи одсек смишљено опетује реч или парафразира исказ претходнога. Бирани изрази Исидорини сложени су у реченични ритам час лаган и достојанствено смирен, али онда и патетично повишен — у узвику, питању, апострофи. Атмосфера створена спољашњим одликама језика слична је оној у старијој рефлексивној поезији, где такође не недостаје извесна реторичност, уз емотивност и патетику.

Исидора Секулић већ насловом упућује на средишњу тему свога текста. Говори се ту о заносу и недоумици, привлачењу и одбојности, о устрепталим мукама духа и тела. А све је дато у облику монолога. Рекао бих монолога лирско-рефлексивнога. Језик, ритам његов и сложена метафоричност његова, доприносе непробојности, херметичности помно ткане и чврсто затворене целине. Текст преноси расположење „приповедача", или „говорника", а овај се оглашава у првом лицу. И стаје пред нас, како на почетку текста *Мучење,* тако и на његовом завршетку, формално и недвосмислено као жена. Та жена се обраћа неком (за читаоца до краја непознатом) мушкарцу, ретких, несвакидашњих особина. „Она" говори „њему", мисли „о њему", на мукама је „због њега". Однос спремно идентификујемо као љубавни, тему као патње од љубави, а „њу" као — Исидору Секулић. Можда и одвише спремно, када знамо да је у време писања *Сапутника* књижевница написала и ово: „У свакој манифестацији наше воље, памети и душе има помало позе. Поза је, кад се одбије комедијантство и злоупотреба маске, једна енунцијација маште, која, подређена контроли и распоређењу памети, може одлично послужити и помоћи. Помало позе има у свему, чим човек према спољашности доказује своја начела и свој карактер. У толико више, у колико је индивидуа јача, агресивнија, изразитија . . ."[4]

Циљ наше интерпретације биће да осматрањем стилског поступка и особене метафорике у тексту Исидоре Секулић откријемо теоријску основицу и терминолошки подстицај које *Мучење* дугује оној, до сада још неупознатој, само уопштено истицаној књишкој инспирацији, што ју је Скерлић дочекао сасвим оскудном добродошлицом. Желим да укажем на један Исидорин литерарни извор у енглеској књижевности XIX века, јер је управо тај текст омогућио књижевници да у своме монологу упућеном одређеном човеку, коме се дивила и чије су је амбиције у очајање бацале, стопи, и у херметичан израз слије, властити доживљај, интелектуални и емотивни, да у тексту *Мучење* споји елеменат литерарни и аутобиографски.

---

[4] И. Секулић, *Поза,* „Бранково коло", 1911. — Види Р. Поповић, *Исидорина бројаница,* Београд 1979, стр. 48.

*

Мучење започиње овако: „Знам да имаш религију у срцу, и поезију у души, и мач у руци, и круну на глави. Знам да си свештеник и песник и јунак и краљ". У уситњеним, на реченице ограниченим пасусима који следе жена, говорник монолога, успоставља, у апострофама, непосреднији однос са мушкарцем-адресатом: „Ипак, ја се питам ко си, куда идеш, и шта радиш? — Знам како се зовеш, и коју службу вршиш, и у којој вароши живиш. — Ипак, ја те питам ко си, куда идеш и шта радиш? — Не знам где је решење, где је умирење, не разумем те, не схватам те, не стижем те, и не волим те. Бојим те се и бежим од тебе А као луда и омађијана идем куда ти идеш и чиним оно што ти хоћеш" (стр. 80).

Уводни одсеци одсечно и јасно изражавају основне недоумице које прожимају целокупни текст Исидориног *Мучења*. Текст је заснован на поларитету супротних стања и супротних осећања. Понајвише су сучељени извесност и недоумица. „Она" хита да дефинише предмет својих размишљања: „Знам да си свештеник и песник и јунак и краљ". Али већ у следећој реченици поставља питање: „Ипак ја те питам ко си, куда идеш и шта радиш?" Реченице које следе, како је видно из датог навода, само варирају ова два основна питања. Знање је суочено са незнањем, извесност са недоумицом.

Друга опречност очигледна у уводним пасусима *Мучења*, као и у потоњим одсецима истог текста, јесте сучељеност одбојности и привлачности коју „она" осећа пред мушкарцем коме се обраћа: „Бојим те се и бежим од тебе. А као луда и омађијана идем куда ти идеш и чиним оно што ти хоћеш". Као да је реч о сили која жену, говорника монолога, обезоружава противно њеном свесном хтењу. Да ли је то само љубав пред којом жена узмиче због опасности коју доноси? Слутимо да поред емотивног имамо овде још и израз неког интелектуалног проблема.

Трећа опрека, видна већ на први поглед у наведеним уводним реченицама *Мучења*, јесте сучељеност великога и малога, необичнога и свакидашњега. Горостасна, одредбама свештеник и песник, јунак и краљ осликана појава мушкарца, моћна прилика адресата коме је монолошки текст упућен, пуна је супротност скромном и устрашеном духовном ставу и претпостављеном физичком обличју жене, говорника монолога. Недоумица и мучење, назначени већ у наслову Исидориног текста, као да се и физички конкретизују у овој опречности.

У *Мучењу*, као и у другим својим прилозима за књигу *Сапутници*, Исидора Секулић „почиње писати", рекао је Скерлић тачно, „о најтежим проблемима духа и душе". Рефлексивни токови поетски понесених казивања ауторкиних додирују, и као да покушавају да одгонетну празагонетку битка. У први мах у непознатом мушкарцу, том непосредном предмету Исидориног тегобног емотивног и интелектуалнога грча, што, узалудно, тежи разјашњењу и дефиницији, може се, на основи текста, назирати колико одређени неки човек, толико и каква општа, свеобухватна концепција. Он је „нешто огромно и недостижно, збир свих осећаја и свих знања, нешто без облика и без правила, хаотично и сурово, свирепо и перверзно, али силно

и моћно, што обара и осваја. Обара на колена, и осваја до последње, најпоследње мисли" (стр. 80). Обраћајући му се, или боље, дозивајући свој предмет, ауторка, нешто ниже, разлаже, у истом филозофском расположењу: „У теби је прва тајна и први бол човека, али у теби је и последња тајна и последњи бол човечанства" (стр. 81).

Предмет Исидорин, мушкарац коме се обраћа, кога настоји да схвати, овде се чудно шири у појам обухватан и ванвремен, и као да стоји за човечанство у целини и живот уопште: „Ти си створен кад је у бледу лигаву материју ушао први црвени кончић живота, и кад су у тела и у функције живота ушле прве црвене капље страсти. — Кад је први дах почео да дише, срце немирно да лупа, живац да боли, око да пали, стрељa и сузи, уста да љубе, кожа да се јежи и рука да грли и убија, тада си створен. — Тада си створен, а од тога доба си небројено пута рођен, а као бесмртник и као вампир идеш из живота у живот, и имаш искуство и сећање свих времена и догађаја и људи." Томе свевременом и свезнајућем бићу, знаоцу свих тајни, сапутнику живота и битка, Исидора се обраћа да јој он каже још и саме заранке човекова живота на земљи: „Кажи ми последњи бол човечанства! — Лед и цича зима, и гомила намрштених лешина које не могу да иструле и нема шта да их прождере. А човек, подобије божје, укротитељ свих бића, господар свих сила, родитељ и творитељ, поносити, лепи, страсни и раскошни песник и краљ — ено . . . последњи шкљоцави костур, сувих руку и немоћних ногу и белих очију, а из црних, дубоких зеница, из празних гробница душиних жеља и чежњи, зија ужас охолог сверазумевања и свесазнавања . . . Лед и понос, је ли то последње очајање човечанства?" (стр. 80—81).

Не могу да се овде не сетим поново Скерлића. Негодовања критичаревог и речи његових да му се *Круг*, један од текстова из *Сапутника* чини „с ону страну разума", јер је „одвећ трансценденталан". Рекао би Скерлић исто и уз управо наведене редове из *Мучења*. Пажљив поглед на стилски проседе и метафорику ипак открива доследност Исидорину. Мотив ванвремености херојске фигуре, која је и песник и краљ, протумачићемо потпуније тек нешто ниже — из енглеског извора Исидорине литерарне инспирације. Мотив о последњем човеку окруженом ледом, међутим, лако је препознатљив и био је веома распрострањен у романтичарском песништву. То је мотив о последњем Адаму и вековој титанској побуни против неправедног божанства и равнодушнога свемира. Онај мотив који је, са многим песницима романтичарима, обрадио и Силвије Страхимир Крањчевић. Из његове су песме *Задњи Адам* следећи стихови:

— — — Тек тко се оно потрбушке свија
На ледној кори мраморна ведраца?
За њиме смрт се ко лавина вија,
Да сн'јегом задњег засипље мртваца,
А он још дише задњим д'јелком плућа
И још се гиба задњом капљом крви,
Божанства гдје су пала умирућа,
Он не дâ да се смрви!

Врхунци брда, мора и долине
Под крутим ледом леже изравнана,
А он зар сами гробне сред тишине
Да задњи буде крајем задњег дана?!
И тко је тај што живио је дов'јек,
Да види конац свјетским миријадам?
Је л' Бог? Не, слаби, последњи је човјек,
На одру св'јета издишући Адам.

И ту је пао! Жиле му се коче,
И савија се згрченијех шака,
А суха ребра упорно се бôче —
Ах зрака! зрака! зрака!
И неће мр'јети, неће! неће! неће!
Нек мрију бози, васиони свемир,
Нек мрије све, ал људство пркосеће
Свој дануло му немир.

Па он је ту ко задњи од Титана,
Ко задњи свјетлац прометејске ватре,
Да пита, прије него смрт га затре:
За чега та нирвана?
Бунтовник мртве што богове дира,
И — тужитељ свемира? — —

У до сада осмотреним одсецима *Мучења* Исидора Секулић развила је основну опречност на којој овај њен текст стоји, опречност извесности уверења и неизвесности сумње, кроз спрегу два литерарно условљена лика симболске вредности: хероја који је, као краљ, и песник, и свештеник, стално делатан у историји човечанства, и романтичарског последњег Адама, у коме титански отпор човека-побуњеника пада под удар неминовности поништења. У многим цртама сродни, у побуњености својој и коекстензивности са животом, ови се симболични ликови привидно допуњују. Али стварно, Исидора кроз други исказује само властиту песимистичку слутњу о коначној судбини онога првога, коме је једнак „он" и који симболише оно начело живота и хероизма што „њу" неодољиво и привлачи и одбија. Питање о оправданости такве њене слутње „он" не разрешава: „Не одговараш, ћутиш, гледаш ме погледом који не потврђује, не одриче, не очајава, не теши. — Из тебе се шири укус метала и соли, ти си оно што је морска вода и гвожђе" (стр. 82).

„Он", то је нешто елементарно, и продорно и постојано, бесћутно, непоколебиво и несавладиво. Када пажљивије погледамо даље странице Исидориног текста, уочавамо да се списатељица ипак бави психологијом одређеног човека више него општом идејом постојања. Али ово чини на такав начин да јој је непрестано на уму некакав нарочит и за историју човекову посебно важан тип. Поновљени искази о „њему" као херојy који је револуционар, па стога и вођа и краљ, конкретизују, очигледно, некакву нарочиту идеју хероизма, оваплоћују је у јединки која је оличење моћи, несаломиве, и снаге, немилосрдне. У надахнутом говору свога, сада лично схваћеног јунака Исидора чује како „прште" речи „усхићене". Зна и исповеда тај њен свештеник, песник и краљ „да је само у владању и сили величанство" (стр. 83). Он је предодређени покретач значајних ствари и судбоносних збивања. У њему ври „крв немира и буне"

(стр. 82). Он здушно заговара и проповеда револуцију (стр. 83). Он пркосно живи „у име величанства и моћи" (стр. 87). А она му се обраћа, несигурно, питањем: „Јеси ли ти ипак један од оних што крећу и држе живот?" (стр. 84). Па онда, у тренутку вере, одговара сама потврдно: „Ти си носилац оне последње величанствене равнотеже... из које излази она дивна самоћа у вери и радости у којој живе и умиру велики људи" (стр. 86). На истој, кључној страници текста, надомак крају његовом, опет су, смишљено, згомилане реченице које нас наводе да у „њему" видимо знамење једног готово мистичког концепта величине и јунаштва: „Ти си симбол доброте без слабости и бола без суза, јер си јунак..." — „Бојиш се милости, жаљења и кајања, јер од милости и кајања пада јунак као од куршума, и крха се вера као од јереси." — „Како си постигао да сваким делом свога бића будеш свест? Да сачуваш ону херојску мистику која чува од слабости, од унутарњег распадања и цепања, и чува од изласка из самоће" (стр. 86).

Наводи из Исидориног текста — а без њих нема основане интерпретације — ставили су нас, заправо гурнули пред питање: Има ли у концепцији хероизма која чини мисаону окосницу текста *Мучење* унутарње доследности и да ли је до такве особене концепције књижевница могла доћи самостално, из себе? Језички елементи текста биће нам и овде путовођа. Вратимо се уводним реченицама. Морамо рећи да се називи свештеник, песник и краљ не намећу сасвим од себе, и сасвим природно, као метафорске ознаке за херојски лик који говори „мудрост и правду далеке будућности", одриче „самоубилачке жртве хришћанства" и проповеда „револуцију човека и ствари" (стр. 83). Домишљања овде су излишна. (На пример, да проповедник револуције може бити назван свештеником и песником њеним. А шта ћемо са „краљем"?) Помен религије и поезије, помен мача и круне, и оно одмах надодато тврђење: „Знам да си свештеник и песник и јунак и краљ", дозивају у сећање дело некада веома утицајног енглеског писца Томаса Карлајла *О херојима, хероизму и обожавању хероја у историји*.[5] Књига садржава шест предавања која је Карлајл одржао у мају 1840. године. Прво од тих предавања посвећено је „хероју као божанству", друго „хероју као пророку", док преостала четири носе наслове: херој као песник (poet), херој као свештеник (priest), херој као књижевник (man of letters), херој као краљ (king). Прво предавање, односно поглавље књиге говори о скандинавској митологији, о богу Одину, који је схваћен као за бога проглашени вођа народа и творац писмености и песме. Друго предавање посвећено је исламу и лику пророка Мухамеда. Преостала четири предавања нам представљају новије и савремене појавне облике хероизма: песнике Дантеа и Шекспира, свештеника-реформатора Лутера, књижевнике Џонсона и Бернса, Русоа и Гетеа, те вође политичких и социјалних револуција Кромвела и Наполеона — за које Карлајл узима назив „краљ". Овим називом већ је у првом предавању, посвећеном богу-хероју Одину, обележио све велике вође чове-

---

[5] Thomas Carlyle, *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History*, објављено први пут 1841. године. Српски превод, према коме цитирам, саставио је Божидар Кнежевић, а објавила га је Српска књижевна задруга 1903. године.

чанства. Јер још је тамо Карлајл (ослоњен на произвољну етимологију која енглеско king и немачко König везује за können „моћи" и kennen „познавати, знати") тобоже утврдио да реч краљ значи „човек који *зна* и *може*".[6]

Сетићемо се овде да Исидора казује за херојски лик мушкарца-револуционара, коме се обраћа са свештеник, песник, јунак и краљ, како је он „збир свих осећаја и свих знања", да у његовим очима сија светлост која „све види", да је „на њему све доказано и решено" и, поновљено на истканутим местима, да је он „моћ која не може бити немоћ" (стр. 80, 81, 83 и 88). И додаћемо да су у Карлајла називи бог и пророк, и називи свештеник, песник, књижевник и краљ, у основи само заменљиве ознаке за великог човека, за Карлајловог „хероја". На самом почетку трећег свога предавања, прелазећи на излагање о „херојy као песнику", Карлајл казује:

> Јунак као божанство, јунак као пророк, јесу производи старих времена, који се не могу понављати у новим. За њих треба извесна суровост поимања која нестаје с прогресом чисто научног знања. Треба да је, тако рећи, један свет празан или скоро празан од научних форама, да би људи у њиховој љубави и чуђењу могли замислити једног човека међу њима као Бога или једнога који говори божјим гласом. Божанство и пророк прошли су. Ми имамо сад да гледамо нашег јунака у мање високом, али и у мање спорном карактеру песника, карактеру који не пролази. Песник је херојска фигура која припада свим временима, коју сва времена имају, кад је један пут рођен, коју и најновије као и најстарије доба може родити, — и родиће увек, кад год се природи допадне. Нека природа пошље једну херојску душу; ни у које доба није немогућно да она не добије облик песника. Јунак, пророк, песник — толико различних имена, која ми, у разним временима и местима, дајемо великим људима, по различностима које видимо у њима, и по сфери у којој су се они развијали! По том истом начелу ми им можемо дати још више имена. Ипак ја ћу још напоменути као ствар која није без вредности да се узме на ум, да је различна сфера главни основ такве разлике; да јунак може бити песник, пророк, краљ, свештеник, или што хоћете, према томе какав је свет у коме се он налази рођен. Ја признајем да не знам никојега доиста великог човека, који не би могао бити све врсте људи.[7]

Залази потом Карлајл у ову своју тему и тврђењем да песник затворен у своју собу, кад би он у бити својој био само то и ништа више, никада не би написао ваљаног стиха: „Он не би могао опевати једног јуначког ратника, кад и он сам не би био јуначки ратник". И обратно: „По томе ја и не могу да разумем како један Мирабо, са оним великим, ватреним срцем, . . . да није могао писати стихове, трагедије, спевове и сва срца дирати на тај начин, да су га ток живота и васпитање обрнули на ту страну". Дакле, у јунаку ратника и револуционару садржани су, по Карлајловој, колико концептуално разливеној толико и вербално развијеној теорији, сви остали видови „хероја". За новија времена ти видови су, опет по Карлајлу, надасве херој-песник (који је глас свога народа), херој-свештеник (који је верски реформатор у народу), херој-књижевник (који је најмлађа, непосредно тешко разумљива и нешто спорна појава) и херој-краљ (који је и вођа, и ратник, и социјални реформатор).

---

[6] Т. Карлајл, *О херојима*, прев. Б. Кнежевић, СКЗ, Београд, 1903, стр. 16.
[7] Т. Карлајл, *О херојима*, прев. Б. Кнежевић, стр. 105—106.

Да је понајвише из Карлајла Исидори Секулић дошла „књишка" инспирација за њен текст *Мучење,* јасно је већ на основи поређења неколиких одсека из књиге *О херојима* и оних бројних реченица и израза Исидориног текста у којима Карлајлова концепција хероја и хероизма одјекују опетовано и терминолошки скоро дословно. Већ прве две, заправо програмске реченице Исидориног текста, које готово у потпуности преносе на једно лице, на адресата монолога, четири Карлајлове одреднице за великог човека новијих времена, довољно убедљиво поткрепљују моје тврђење: „Знам да имаш религију у срцу, и поезију у души, и мач у руци, и круну на глави. Знам да си свештеник и песник и јунак и краљ". Само што Исидора наместо „књижевника", који је и према Карлајлу за савременост некако споран облик хероизма, ставља „јунака", појам општији, онај под који падају у Карлајла сви типови. Објашњење за ову замену потражићемо тамо где се литерарно-теоријска инспирација Исидорина сустиче са биографским моментом и личним ауторкиним доживљајем. Показаћемо да предмет, односно адресат Исидориног *Мучења* јесте био одређен човек, да он није био књижевник, и да је на њега, од четворочланог Карлајловог низа одредби (песник, свештеник, књижевник и краљ) најтеже било применити термин књижевник, чија је конотативна вредност (литерата) понајмање погодна за широку, метафорску примену. Тај је адресат, међутим, био јунак, и непосредно, биографски, и у оном посебном, теоријском смислу у којем су код Карлајла хероји и песник, и свештеник и, нарочито, „краљ", тј. револуционар и револуционарни вођа. По самој Исидори, адресат текста *Мучење* — баш као Карлајлови јунаци овога последњега типа — воли „борбу, дело, победу, тутањ и блесак великих маса које један човек креће" (стр. 82).

*

Не треба наглашавати да Исидорин однос према јунаку-адресату монолога има више лични печат. Исидорина поетски надахнута патетика упечатљива је највише због примесе дирљивог лиризма који, природно, недостаје Карлајловим проповеднички пренапрегнутим страницама. Указали смо, у почетку, на неколико опречности у књижевно-исповедним казивањима Исидориног *Мучења.* Такво је сучељавање одбојности и привлачности које можемо сажети у обрт: „Бојим те се, али те следим". Носи ово у себи и ону опреку која је изражена назнакама духовне моћи и величине што се приписује адресату наспрам скромној појави и „свакидашњем", мало значајном духовном бићу какво жена, говорник монолога, приписује себи. Реч је, дакако, о „пози" којом Исидора „доказује своја начела и свој карактер". Јер *Сапутници* су књига аутобиографска. Ово је већ примећено поводом других у њој садржаних текстова. Да је и текст *Мучење* изравно аутобиографски, показаћемо сада ближом анализом текста и ослоњени на податке из Исидорине преписке.

У тексту *Мучење* гледа књижевница свога јунака-револуционара, занетог идејом и службом идеји, па бележи: „Широко, мирно твоје око, без искрице разумевања и радости гута моје погледе дивљења,

питања, заноса и узбуђења" (стр. 84). Пребацује му: „Ни од кога не тражиш душу, и ником не дајеш душу. Зашто је не даш? Зато што ти сва душа треба, или зато што је сву немаш?" (стр. 85). Било је у овом односу и тренутака наде које је одмах затрло безнађе, и горчина споразумног растанка. Књижевница то овако транспонује: „Једаред, и то само тренутно, као што на киповима, пред игром светлости, скочи мишић и заигра живац, једаред само насмејао си се на мене оним милостивим, љубазним, несташним и лажљивим смехом који свакидашње људе уверава и теши. И то је било у тренутку растанка, када је задња реч већ пала и рука руку већ пустила. И колико ме је мучило гледати како се тешко расклапају тврдо скопчане црте твога лица, како се споро везују у неке прелазне комбинације маске, и како се једва сложише у бедну гримасу смеха. Па и тим осмехом си ме кушао да ли знадем да је и најмања интимност рак на човечјем достојанству и величини..." (стр. 85). Ова у себе затворена величина и занетост идејом испуњава Исидору очајањем: „Казни ме, кињи ме, али ми реци ко си и куда ме водиш... Пусти ме крв да ти чујем. Пусти ме да се нагнем над твоје слепе очи... Пусти ме да чујем како шуми и пева стуб твоје крви" (стр. 87). Напокон, све ово њено мучење и све опреке на којима стоји Исидорин текст сливени су у јасно издвојену, исповедно интонирану завршницу:

> Мучи ме умор, јер идем за оним што не могу стићи, и луда сам од страха да не изгубим идеју о теби, и љубоморна сам на ватру и понос од којих бих и ја хтела да живим. — А у твоме је оку буктиња победе оних који су једини и сами, и ти си гвожђе и морска вода, и моћ која не може да буде немоћ (стр. 89).

Не смемо пречути: реч је у Исидоре колико о човеку, толико, па можда још и више, о идеји о човеку-херојУ. Идеја је, показао сам то, сасвим карлајловска, а књижевница је не усваја без отпора и двоумљења. (Треба овде додати да је Исидора познавала Карлајлово дело *О херојима*. Сведочи о овоме њено позивање на тога плодног енглеског историографа у њеним *Писмима из Норвешке*, објављеним 1914, годину дана после *Сапутника*.[8] Знамо, осим тога, да је Исидора још пред смрт имала у својој личној библиотеци Карлајлову књигу управо у Кнежевићевом српском преводу, објављеном у Српској књижевној задрузи 1903. године.[9]) Остаје питање, биографско, ко је — човек, онај што је нестао, вођен и теран идејом хероизма која је стајала између „њега" и „ње". Па је она, жена из текста *Мучење*, остала да пребира успомене, чува идеју о њему, али и да дозива у сећање заостали обрис драгог јој чела, ока, ишчезле црте јунака.

Нашао сам да је свештеник и песник, јунак и краљ *Мучења*, тог колико литерарно надахнутог толико и биографско-исповедног текста Исидоре Секулић, био — Милан Прибићевић. По годинама био

---

[8] *Сабрана дела Исидоре Секулић*, књ. I, Београд 1977, стр. 310.

[9] Са осталим књигама из личне оставштине Исидоре Секулић примерак Карлајла у преводу Б. Кнежевића чува се у Универзитетској библиотеци Светозар Марковић у Београду.

је он Исидорин вршњак. По позиву био је војник. Служио је као официр у аустроугарској војсци. Године 1904. прешао је у Србију и као поручник српске војске израдио је *Штатут револуционарне организације Јужних Словена,* план за рушење Аустро-угарске монархије. Овде он, на првоме месту, истиче народно јединство, а као циљ поставља „потпуно ослобођење Јужних Словена, државно, политичко, социјално, културно и народносно уједињење у једну заједницу, основану потпуно на слободним демократским принципима". Када је 1908. основана Народна одбрана, Прибићевић постаје њен главни секретар и преко својих веза ради на стварању тајних организација у Босни и Херцеговини, Хрватској и Војводини. Даља каријера овог истакнутог војника и политичара позната је историчарима и прецизно је бележе поуздани извори. Овде није потребно следити је даље у времену.

На ближу везу између Милана Прибићевића и Исидоре Секулић указао је недавно Радован Поповић, у књизи *Исидорина бројаница.* Говорећи о времену када је Исидора писала текстове и довршавала рукопис *Сапутника,* Поповић наводи и делове из писма наше књижевнице у коме је реч о Прибићевићу, а упућено је 10. марта 1913. године Тихомиру Остојићу, секретару Матице српске. „Веома ме је обрадовало Ваше писмо" — обраћа се Исидора Остојићу, и наставља: „Много питате, а ја ћу Вам само веома мало рећи. Милана Прибићевића сам једва видела. Верујте ми. Тако смо обоје хтели. Понекад смо се срели. Он дуго салутира, ја отпоздравим и мимоиђемо се. Кад одмакне, станем, осврнем се, и гледам докле могу профил оних чудном елеганцијом нагнутих рамена, и тражим под натученом походном капом једно чело и два ока... Ето тако. Тако се чува оно што ја сад чувам. Само тако се може сачувати. Како прети оно Л. Костић: да сад не оде, оде за навек. — Дао се превести из II у XX пук, и сада је под Једреном. Не сада, већ давно. Издржао оне страшне зиме и мећаве и сметове. Видео и белу смрт..."[10]

Нема сада, мислимо, више сумње да је текст Исидориног *Мучења* спој књишког и животног, јединство проистекло из познавања једног енглеског литерарног извора и из сасвим личног доживљаја. Милан Прибићевић је имао особине карлајловског јунака. Био је он за Исидору Секулић херој духа — песник, у чијим речима његов народ долази до артикулисаног израза, као што је дошао, по Карлајлу, народ италијански и народ енглески до речи у делу Дантеа и Шекспира. Кроз Прибићевића певао је и проповедао обнову и реформу један народ, српски, и народи јужнословенски, борећи се за слободу и достојанство. Тако је, за Исидору, Прибићевић могао бити и свештеник једне нове религије, као Карлајлов прототип хероја-свештеника, Мартин Лутер. Као Лутер, Прибићевић је тежио свеопштој реформи, измени стања и прилика у идеологији и друштву. Био је Прибићевић за Исидору Секулић, у нашим приликама, и нешто попут знаменитих вођа револуције у Енглеској и Француској. Налик на Кромвела и Наполеона, који су за Карлајла, како је речено, оличење хероја-краља, тј. оног величанства што крунише револуцио-

---

[10] Р. Поповић, *Исидорина бројаница,* Рад — Вук Караџић, Београд, 1979, стр. 62.

нарног вођу једног народа. А као што је Карлајл образлагао и разлагао опасни утицај негативне амбиције на Наполеона, мислећи на други ступањ његове делатности, тако је и Исидора Секулић упозоравала свог адресата на исту ту опасност, говорећи о „нечистој амбицији" која би и њега могла да „отрује" (стр. 84—85). Ово је, сасвим очигледно, такође из Карлајла преузето и засновано на продубљеном познавању и усвајању Карлајлове теорије хероизма.[11]

Из таквог доброг познавања Карлајла, као и из биографских чињеница, постаје потпуно разумљива и раније поменута замена хероја-књижевника са „јунаком" (у Карлајловом низу песник, свештеник, књижевник и краљ). Долази ово свакако отуда што Прибићевић није био књижевник у ужем смислу, а јесте био јунак у ужем смислу — као војник и ратник и револуционар. Али се таква замена наметала у овом случају и стога што је, како смо споменули, Карлајл сам тврдио да је тип хероја-књижевника доста чудна, рецентна појава и да је књижевник као херој по правилу несхваћен међу својим савременицима.

Напокон, текст *Мучења* није, како смо такође већ раније напоменули, сачињен само из елемената спољне и емотивне биографије Исидоре Секулић. Смемо сада рећи да је он и одраз једног доста важног тренутка њене интелектуалне биографије. У делу *О херојима, хероизму и обожавању хероја* очигледна је тежња, истиче наш преводилац Карлајла Божидар Кнежевић, „да се историја друштва сведе на радње, мишљења и веровања појединих, великих и моћних личности, и да се из њихових радња разуме историја човекова, те су му личности велике и моћне, главни принцип историје"; Карлајл верује да „историју чине само људи који сијају на врховима друштва, они људи који се виде и чују у садашњости; да у њиховим делима и јесте сва историја друштва и народа".[12] Исидора Секулић усваја Карлајлов начин приказивања хероја да би дала слику, литерарно транспоновану слику Милана Прибићевића. Али, и то је сада потребно јако истаћи, она има не само личне него и начелне ограде у односу на величанство, неприкосновеност, судбинску предодређеност карлајловског јунака и његово право да предњачи и води малога човека. Јер, каже Исидора своме јунаку: „. . . у теби има и болести и гробова и змија и дражи од ужаса" (стр. 87). Још јасније, рекао бих, ограђује се Исидора Секулић (сва напрегнута у противречности постављене и нерешиве своје дилеме, личне и теоријске) од неприкосновености ауторитета и Карлајловог схватања хероја као творца историје, када казује: „Служиш ли ти великим циљевима или ситним и личним задовољствима када свога паука храниш заборављеним поносом поноситих људи? . . . — И ја те у таквим тренуцима гледам увређено и јетко, и сећам се да је многи освећени проблем решила баналност, и многу величину на наличје извртули ситни и глупи догађаји" (стр. 84).

Добро је знати да је наша књижевница и веома критично размишљала о неприкосновености ауторитета Карлајловог вође. Јер тај

---

[11] Т. Карлајл, *О херојима,* прев. Б. Кнежевић, стр. 322—323.

[12] Б. Кнежевић, предговор „Тома Карлајл" уз превод Карлајлове књиге *О херојима,* Београд, 1903, стр. XII.

и такав ауторитет касније је нашао место у срцу доктрине фашистичког тоталитаризма и терора. Исидорино дивљење за јунака, револуционара и вођу, са друге је стране било, у многоме, позитивно и потпуно оправдано тадањим историјским тренутком. У времену напора једне нације да се сачува и да окупи своје снаге, јунак карлајловског типа, кога је књижевница видела у Милану Прибићевићу, био је добродошла појава.

*

На крају ћемо се подсетити да су *Сапутници* Исидоре Секулић били примљени хладно. „Иронична Скерлићева критика", наводи Милан Кашанин, „и позитивистичка београдска околина биле су за Исидору Секулић од поразног учинка, од којег се никад није опоравила. Истина, она се није сасвим одрекла својих књижевних симпатија, али је заувек напустила своју интелектуалну поетску прозу, тако блиставо показану у *Сапутницима* и *Писмима из Норвешке.*" Занемарила је унеколико овај свој превасходни дар, наставља Кашанин, па додаје да се књижевница, желећи да удовољи захтевима критике и средине, окренула реалистичком приказивању околине, па чак и ратним темама. Исти аутор, мислимо с много разлога, овако закључује своје размишљање о самосвојном књижевном таленту Исидоре Секулић: „Изузетно умна, она није видела да такви писци као она — који више мисле но што живе, јаче воле природу но човека, боље познају књиге и писце но живот и људе — да такви писци најбоље пишу кад о себи пишу".[13]

Последње две-три деценије порастао је књижевни углед Исидоре Секулић. Херметичност њеног књижевног израза као да није више у оној мери препрека што стоји између књижевнице и њених читалаца. Критичар и историчар књижевности пожелеће, разуме се, да рационалном анализом проникне у текст и разложи брижно тражени језички израз Исидорине поруке. (Утврдиће тако да Исидорино перо, премда умакано у бројне књижевне мастионице, није производило тек беживотно и само литерарно цвеће.[14]) Читалац ће се повести за лепотом траженог језика и занети богатством асоцијација које покрећу и наоко „тешко разумљиви" текстови наше књижевнице. Навикнут на загонетност израза модерне поезије од симболизма наовамо, и на сродне особине у прози новијег времена, где после реалистичког долази симболски роман, сензибилитет савременог читаоца препустиће се, и, рекло би се, препушта се спремније заплетеној музици Исидорине веома личне прозе. Ако га шта одбије, неће то бити интелектуализам, неразумљивост, бизарност, већ пре наглашена емотивност и нешто реторични патос.

---

[13] М. Кашанин, *Сусрети и писма*, МС, Нови Сад 1974, стр. 41.

[14] Како се из горњега види, и *Мучење* сведочи, на особен начин истина, о Исидорином ангажовању у националној политици и савременим, ратним збивањима, што је све Скерлић доста неправедно превидео. Види нпр. С. Леовац, у предговору књизи *Критички радови Исидоре Секулић*, Београд—Нови Сад 1977, стр. 11, као и Ж. Стојковић, у „Напоменама" уз књ. X *Сабраних дела Исидоре Секулић*, Београд, 1977, стр. 574.

ПОРЕДБЕНЕ АНАЛИЗЕ МИЛОША САВКОВИЋА

Гвозден Ерор

У обимној дисертацији о утицају француских реалиста (и натуралиста) на хрватске и српске писце исте књижевне „епохе",[1] Милош Савковић се, видно је, труди да и на самом најужем подручју интралитерарних повезивања нотира сваки *могући* каузални однос, без обзира на његову природу, и ступањ његове вероватности. Уз то, као што му књижевно дело према потреби представља документарни извор за утврђивање лектире појединог писца и његових судова о француској књижевности, тако му и аналогије више-мање ванкњижевног реда служе као показатељ утицаја; реч је о идеолошким повезивањима, и особито о једном виду тематских сродности које се заснивају на опсервацији појединих социјалних феномена што их реалисти свуда најчешће обрађују. Тврдњу да Балски дугује француској књижевности велики број „мотива" у свом делу Савковић најпре доказује „траговима утицаја француског либерализма" у роману *Освит:* наиме, „Иван, јунак романа, лик најсимпатичнији аутору а такође и читаоцима, заговорник је демократских слобода!" Золи, пак, Балски особито дугује „оштрину своје друштвене критике"![2] Хрватски и српски реалисти који су *моћ новца* узимали као мотив својих дела, по Савковићу, несумњиво су се угледали на француске писце: „Оно што је највише реалистичко код Шеное, улога новца у еволуцији друштвеног живота и откриће ‚друштвених врста', долази му очито од Балзака".[3] Игњатовић је у *Људској комедији* нашао „тему новца, која постаје ‚лајтмотив' његовог дела".[4] (И Игњатовићеви сељаци су „сликани уз помоћ Балзака"!)[5] Такође, Милован Глишић је знао у једном погледу да преузме тему *Људске комедије* — новац, и посветио је доста страна деловању ове друштвене снаге.[6] Глишић је, иначе, први писац који се наводи у поглављу *Minores*,

---

[1] *L'influence du réalisme français dans le roman serbocroate,* Paris, 1935. Bibliothèque de la Revue de littérature comparée, tome 107.

[2] *Исто,* стр. 335. и 339.

[3] *Исто,* стр. 254.

[4] *Исто,* стр. 245.

[5] *Исто,* стр. 242.

[6] *Исто,* стр. 409.

где се желело показати да је француска књижевност „усмерила", уз велике, и мноштво осредњих српских и хрватских писаца неједнаке вредности.[7] Поред Глишића, ту су наведени углавном већ заборављени писци Ј. Е. Томић, С. Поповић, Л. Нанчић, В. Н. Кокотовић, уз још неколицину, па и Марко Цар и Пера Тодоровић. Но и овде налазимо само парцијалне аналогије (и један бизаран пример „употпуњавања" Мопасана: Кокотовићева приповетка *У разговору* према Матавуљевој *Peur)*[8], чији се значај исцрпљује у самом бележењу сличности. Побројани примери (и други, слични) представљају најмање уверљиве „сегменте" Савковићевог мозаика паралелизма који би требало да пруже слику снажног интралитерарног струјања од француских реалиста и натуралиста ка нашим писцима друге половине XIX veka.[9] Знатно су вредније пажње оне утемељене и подробне анализе сродности фабула, мотива и проседеа што их Савковић налази у прози Војновића, Балског и Флобера, односно Козарца и Драженовића у односу на Мопасана.

*

У Савковићевом тумачењу угледања Војновића и Балског на Флобера *(Гераниум* и *Coeur simple, Маричон* и *Madame Bovary)*, те угледања Козарца на Мопасана *(Оправа* и *Monsieur Parent)*, и појаве истоврсног мотива код Драженовића и Мопасана *(Мужев повратак* и *Le Retour)*, највише пада у очи тежња нашег компаратисте да детаљном анализом проседеа писаца које пореди тачно одреди ступањ сродности који се успоставља као резултат утицаја, односно угледања. Инсистирајући у својој студији на везама наших писаца са француским, Савковић је покушавао да потом означи и разлике; међутим, у овде побројаним повезивањима, сижејни паралелизми су Савковићу изгледали већ сами по себи довољно очигледни, те је тежиште његовог излагања било померено на компаративну интерпретацију која је уравнотеженије обухватала и конвергенције и дивергенције, често чак више наглашавајући овај други тип односа. Уједно, овде је код Савковића најмање оног биографског, и уопште чињеничног „баласта", који, већином, потискује у други план или чак чини привидно непотребним поређење структуралних одлика дела о којима се расправља.

Посебно је у анализи Војновићевог *Гераниума* (1880) Савковић могао да Флоберов утицај сматра несумњивим, с обзиром на фабулу

---

[7] *Исто,* стр. 407.

[8] *Исто,* стр. 417. („Cependant, il semble que Kokotović trouva Maupassant un peu insuffisant et se mit à le compléter. [...] Kokotović compléta Maupassant en y ajoutant quelque récits d'apparence plus étrange"!)

[9] То је запазио и А. Барац: „Па док је написао успјеле приказе Балскога, Матавуља, Кумичића, Трешчеца и сл., где је увјерљиво показао француске елементе њихова рада, дотле је много мање увјерљив кад говори о Игњатовићу, Глишићу, Шенои. [...] Зато што је Шеноа у неким дјелима приказао људску похлепу за новцем, или што је Глишић у својој *Подвали* приказао сеоскога лихвара, не значи да су се ови писци поводили за Balzacom. Они су, као људи који су знали да гледају живот око себе, могли и без Balzaca, у Хрватској и Србији, наћи типова сличних Balzacovima." („Slavia", 1938, стр. 272)

те новеле, коју је сам Војновић повезао са познатом приповетком *Un coeur simple* (из *Trois contes*, 1877), што га се „дубоко коснула"; уопште, у доба писања *Гераниума* глава му се била „напунила читањем тадашњих мајстора реализма: Флобера, Золе и Додеа".[10] У својој анализи књижевног поседеа у *Гераниуму* Савковић се зато усредсредио на ближе одређивање онога што је особена Војновићева пројекција у оквиру једне мање-више преузете књижевне теме: Војновић је, каже се, веровао да је започео да пише роман о једној старој девојци, али је испод његовог пера изашао само роман о несрећној љубави због које је једна млада девојка девојком заувек и остала. По Савковићу, док је за Флоберов поседе у *Простодушном срцу* карактеристично да писац своју јунакињу индивидуализује с п о љ а, одсјајима (reflets) преко других ликова, Војновић је развио *унутарњи живот* јунакиње. Флобер је изабрао сиже који му је дозволио да развије сву виртуозност своје технике, да безначајно биће лишено индивидуалности учини занимљивим и чаробњачки му удахне лични живот (и животност). Он се посветио само сликању спољашњег, јер нема ничега унутарњег да се види, а спољашњост Маре, јунакиње *Гераниума*, супротно томе, само је „љуска" која скрива њен бол, нему носталгију, јер она има свест о својој судбини.[11]

При оваквој компарацији, дакако, могле би се констатовати и друге разлике, штавише неке које се непосредније односе на књижевне вредности што их два поређена дела у самом поседеу постижу. У *Простодушном срцу* налазимо — уз инсистирање на детаљу, и прецизности слике уопште[12] — видове карактеристичне Флоберове склоности ка имобилизовању призора,[13] као и пригушени лиризам у „шкртом" оквиру реалистичке дескрипције вегетирања једног скученог бића.[14] Војновићев лиризам је, напротив, неспутан,[15] као што је неспутана емоциона драматика, која иде од романтизма а нагo-

---

[10] *Сабрана дјела Ива Војновића*. Св. I, Београд, 1939, стр. 66. и 61.

[11] *L'influence* ..., стр. 312, 314—316.

[12] „Фелисита натовари пртљаг на кола, препоручи га добро кочијашу, стави још у сандук шест тегли с пекмезом, дванаест крушака и киту љубичица."; „Скоро су се увек одмарали на једној ливади, где им је Довил био с леве стране, Авр с десне, а пред њима широка пучина". (*Изабрана дела Гистава Флобера*. Св. IV, Београд, 1964; *Простодушно срце*, прев. М. Видаковић, стр. 202. и 198).

[13] „У дане велике жеге нису излазили из своје собе. Блештава светлост споља утискивала је светле пруге између дашчица жалузина. Ни шума у селу. Доле, на плочнику, никог. Ова разасута тишина појачавала је мир ствари"; „Ваздух је био топао и плавичаст. Негде се чуо кос. Све је изгледало да живи у неком потпуном миру". (*Исто*, стр. 198. и 211).

[14] „Деца су трчала да ухвате пахуљице пене које је ветар носио. Таласи, као успавани, разливали су се преко жала кад би наишли на песак"; „Окренуше једро, више се нико није видео; и, по мору, сребрном од месечине, била је то сад црна мрља која је непрестано бледела, тонула, нестајала". (*Исто*, стр. 198. и 204).

[15] „Бајна јесенска ноћ! Кад небо процвате звијездама као прољетни бус, када земља и море стиснути у једној модрушастој тмини, зборе тајном хармонијом шушкања маслина и уздаха пучине. — Јесен, доба тајних жеља, када дјевојка пита небо: Хоће ли и он доћи! — када смијех младости умукне задушен у задњем траку сунца, у задњем хврнуту одоцнеле ласте." (*Сабрана дјела Ива Војновића*. Св. I, Београд, 1939, стр. 150—151).

вештава симболизам.[16] Приповест нашег писца треба да пружи „ништа друго него мало анатомије једног срца ружне дјевојке", али је ту, за разлику од Флоберовог поступка, и „луч љубави, која је оплемењивала све што је незграпно, све што је просто на њој било".[17] Савковићева анализа, пак, не обухвата све значајније одлике поређених дела, но у одређивању и супротстављању основних замисли и литерарних ефеката она је проницљива и суштинска.

Могуће је расправљати да ли, уз Флобера, треба код Војновића највише видети присуство Балзака, како сматра И. Франгеш, или Додеа, како сматра Савковић.[18] Но само је делимично заснована Франгешова тврдња да Савковић „управо *приговара* Војновићу, што се није повео за својим великим узором."[19] Истина је да наш компаратист сматра да разлика између Флоберове и Војновићеве концепције долази отуд што Војновић „није знао да продре у тајну Флоберове концепције"; али осим што је потом наглашено, како и сам Франгеш констатује, да Војновић, напуштајући модел, „compose une œuvre personnelle", код Савковића налазимо и дивљење пред портретом јунакиње *Гераниума*, портретом што га Флобер не пружа: „Какво унутарње богатство! Никада Флобер није дао тај потпуни и нијансирани портрет Фелиције: никада се није зауставио на њеном лицу, јер, без сумње, оно је било као и ‚свако друго' ".[20] Франгеш описује *Гераниум* као „чудан крижани цвијет, у којему има елемената и романтике и натурализма, и Шеное и Flauberta";[21] треба рећи да је у томе, заправо, Војновић — „тобоже натуралист, тобоже флоберовац" —[22] сродан Флоберу, чија су дела, већином, представљала сличне „крижане цветове" романтизма и натурализма. То би био, заправо, још један разлог више за детаљну компаратистичку анализу *Гераниума* и *Простодушног срца*, какву је Савковић и начинио.

И кад пореди *Маричон* (1884) с *Госпођом Бовари* (1857) Савковић тежи да одреди границе угледања Балског на Флобера, односно природу модификација које хрватски прозаиста уноси у своју визију сижеа што га је надахнуо. Помињући најпре Стендала, Шатобријана и Золу поводом Балског, налазећи, такође, да је концепција унутрашње форме опсежног дела Балског помало балзаковска, Савковић се концентрише на анализу приповести *Маричон*, уверен да се, дебитујући у занату романсијера, Балски „ослонио" на најбољу

---

[16] „Маре не врисну, не сруши се, не заплака, већ се нехотице дохвати руком за срце, као да ју је камен, бачен снажном руком, ударио. Њезино лице било је у тај час ужасно; око мртво, укочено, гледало је море сада црње од мрака. Њезине усне, отворене, без звука, без крви, наличиле су задњему вапају мраморне Ниобе. Луциета! — име сестре зајечи у тај час као проклетство." (*Исто*, стр. 157).

[17] *Исто*, стр. 144. и 67.

[18] По Франгешу, заправо, „Војновић је, по начину приповиједања, ближи Balzacu него Flaubertu", при чему се мисли пре свега на технику приповедања (изражену присутност у тексту), док из сличних разлога Савковић налази код Војновића блискост са Додеом. (*В.* И. Франгеш, *Стилистичке студије*, Загреб, 1959; *Војновић између Шеное и Flauberta*, стр. 235).

[19] И. Франгеш, *нав. дело*, стр. 233.

[20] *L'influence* . . ., стр. 316—318.

[21] И. Франгеш, *нав. дело*, стр. 232.

[22] *Исто*, стр. 231.

Флоберову књигу; претходно је већ оцењено да се Балски дивио Флоберу, још и више но Шатобријану.[23] Али Савковић одмах наглашава да је млади Балски имао смелости да „коригује" Флоберову концепцију, јер *Маричон* само делимично следи велики узор. Где Балски следи Флоберову замисао, а где од ње одступа?

Основна сродност међу јунакињама приповести *Маричон* и *Госпође Бовари* јесте, по Савковићу, сродност *карактера:* обе су „нахрањене" романтичком литературом, која подстиче сентиментална сањарења у монотоном животу, долазе у скоро исте ситуације, љубави су им сличне „d'une manière frappante", обе се убијају кад им се снови суоче са јавом. Савковић посебно истиче *машту* двеју јунакиња, надражену романескним илузијама, неутаживу машту која постаје једина психичка активност што прождире целу душу и живот младих жена: обе ће доживети свој љубавни „роман" са погрешним бићима, која су ван тога романескног духа, покушаће бекство, и завршити трагично. Са главном јунакињом, вели се још, Балски је из Флоберове књиге преузео и став аутора: налазимо код њега прикривен али личан револт против романтизма и његових лажних замисли.[24]

Разлике се, пак, показују подстицајније за Савковићево дефинисање појединих видова уметничке замисли двају поређених дела. Наравно, падају највише у очи неподударности у „биографијама" јунакиња: Ема је удата, а Маричон није, и то Флоберову фабулу о прељуби мења код Балског више но што Савковић хоће да запази. Психолошки, Ема је сложенија и упорнија, а Маричон једноставнија и слабија, што, по Савковићу, указује, у суштини, на разлику у таленту двојице писаца. Управо на психолошком плану наш компаратист налази и ону већ поменуту *корекцију Флоберове концепције.* Савковић, наиме, с правом истиче разлику у односу двојице писаца према њиховим јунакињама: док Флобера одликује „impassibilité" с ироничним осмехом (јер аутор, у овом поједностављеном тумачењу, напросто не воли медиокритетну грађанку Ему), Балски осећа симпатију и нежност према својој јунакињи. Зато је лик Маричон и другачије *психолошки мотивисан* у односу на лик Еме Бовари: ова *модификована Ема* је једнако романтична, али је њено бекство у сањарење више оправдано њеном патњом: смрт мајке, појава очеве љубавнице која се усељава у кућу, све то рањава њену осетљиву душу, ту „âme tendre" коју не налазимо у *Madame Bovary.*[25]

Овде, пак, Савковић у компаратистичку анализу уводи једно тумачење више књижевнотеоријске природе: док је Балски нашао

---

[23] *L'influence* ..., стр. 337, 338. и 341.

[24] *Исто*, стр. 341—343, 346—347.

[25] *Исто*, стр. 343—345. — *Упор.* о односу *Гераниума* према *Простодушном срцу*, као и о приповести *Маричон* према *Госпођи Бовари:* Иво Хергешић, *Gustave Flaubert* (одељак *Flaubert у Хрватској*), у Gustave Flaubert, *Госпођа Bovary*, Загреб, 1957, стр. 415—435. Хергешић углавном следи Савковића. Посебно, пак, наглашава: „Док Flaubert свијесно баналdocumentира, постизавајући гиме највеће ефекте, његов млади сљедбеник [Војновић] несвијесно романсира, уносећи елементе, којих у Flauberta нема". (Стр. 431). Такође налази, унеколико поједностављено, да Балски, „имајући пред очима Flaubertovo ремек-дјело [...] удешава стварност, поетизира и декорира, дајући маха сентименталности, све по старом и лошем романтичком обичају." (Стр. 432)

„лак начин" да оправда егзалтиране узлете своје сентиментално-сањалачке јунакиње, оно што је у њеној природи „le romanesque", Флобер је себи поставио тежи задатак, дајући Еми релативно обиље среће које би задовољило сваку жену чији дух није опседнут романескним химерама, и тако је умножио списатељске тешкоће да би могао да демонстрира виртуозност психолога (слично, дакле, као у приповеци *Coeur simple)*. „Ако се уклоне тешкоће, уклања се и карактер предмета". Разумевање и примењивање тог великог *закона уметности* чини, по Савковићу, снагу Флоберовог талента, док је Балски избегао тешкоће повезујући снове романтичне Маричон са патњама безазлене Маричон. Јунакиња тако више привлачи наше симпатије, али је њен „caractère romanesque" унеколико изгубљен. Доследно свом схватању, Савковић закључује да је Балски — уметник начинио промашај избегавајући тешкоће у психолошкој композицији.[26]

Савковићева поредбена дескрипција *Маричон* и *Госпође Бовари* изнета је овде детаљније да би се уочило да је реч о занимљивој интерпретацији која, међутим, одступа од основне књижевноисторијске усмерености студије. Као и при поређењу *Гераниума* и *Простодушног срца,* наглашава се виртуозност Флоберове технике, која се испољава у обликовању књижевно непогодних („незахвалних") ликова, хотимице изабраних, али се сада даје и теоријски оквир, позивањем на *закон* о „савладавању тешкоћа". Тако формулисан „закон" суштински је близак читавој једној дубокој француској традицији у поетици: рефлекс „правила" класицизма заснованих на традицији препознајемо и код Валерија, на пример, у скоро филозофски утемељеној естетици вољних песничких стега — правила. По Валерију, „песник је онај коме тешкоћа својствена његовој уметности даје идеје", што ће рећи да правила и друге принуде користе песнику јер нагоне његов дух да захвати у своја најсамосвојнија богатства.[27] Овоме је, очито, сродно Савковићево просуђивање када се подвлачи да је Флобер плодоносно сам себи наметнуо *уметничку тешкоћу* у обликовању лика Еме Бовари (што је, пак, Балски на своју штету избегао); и мада је један естетички принцип који произилази из одређене традиције неоправдано произведен у „закон" (јер би се могло говорити и о неком противном „закону песничке слободе"), само Савковићево запажање о једној одлици Флоберовог дела није произвољна конструкција.[28]

Хотећи, пак, да и сижејне паралелизме поређених дела, и одступања Балског, прикаже у истој димензији дела, оној која упућује на кључну „корекцију" хрватског прозаисте, односно знатну дивергенцију међу двама делима, засновану на ефекту закона о „la maîtrise

---

[26] *L'influence . . .*, стр. 345—346.

[27] *B.* Philippe Van Tieghem, *Les grandes doctrines littéraires en France,* Paris, 1965.

[28] Савковић уопште показује склоност (унеколико изненађујућу, с обзиром на његов умногоме антипозитивистички дух) ка утврђивању књижевних „закона": тако је чланку о Балденспержеовој књизи *La littérature — création, succès, durée* („Југословенски гласник", 1931, 167, 9) дао наслов *У трагању за тајним законима књижевног стварања* (набрајајући потом у тексту све те „законе" које је, по њему, Белденсперже поставио), премда је сам француски компаратист, у предговору наведене књиге, нагласио да на подручју књижевних облика не може бити речи о законима.

des difficultés", Савковић је занемарио, или није приметио, поједине додирне тачке међу *Маричон* и *Госпођом Бовари*, односно поједине флоберовске елементе у приповести Балског. Не само да је и Маричон сневала да живи „у каквом старом замку као оне властелинке дугачког струка које под готским сводовима, с лактом на камену и с брадом наслоњеном на руку, проводе дане гледајући како из даљине долази коњаник с белим пером, који галопира на црноме коњу",[29] већ као да је њој Балски покушао да удахне и бар нешто од оне притајене чулности какву има млада Ема Бовари.[30] Посебно треба истаћи један *passage* код Балског где налазимо карактеристични флоберовски непокретни свет, пејсаж обојен меланхолијом.[31]

Важно је, међутим, запазити да су у Савковићевој компаративној анализи дела Балског и Флобера сучељена само у једној аисторичној, тако рећи синхронијској перспективи, при чему се сличности и разлике утврђују као одлике које се исцрпљују у равни њихових литерарних индивидуалности и стваралачких могућности. Као и кад — успешно — анализира *Гераниум* према *Простодушном срцу*, наш компаратист не тражи општије разлоге књижевноисторијске природе због којих би модификације узора код наших реалиста ишле, по правилу, у смеру испољавања више лиризма, или напросто сентименталности. Одређујући хрватске и српске прозаисте о којима расправља као р е а л и с т е, Савковић их је, већином без знатнијих ограда, стављао у исту стилску раван као француске реалисте и натуралисте, па је „корекције" Флобера код Балског могао узети као знак индивидуалности (и манифестацију разлике у таленту). Да би тај „реализам" Балског требало видети више као прожимање романтичког и реалистичког, те да би уопште наш реализам требало доста условно схватити, Савковић не примећује у пуној мери (што се одражава и на заснованост његових општих закључака у овој студији, о чему ће још бити речи). Он, додуше, запажа код Балског „пројекцију разноликих идеја у врло прилагодљивој свести", налазећи да је то не само „diversité" већ и „mélange", па и сам ставља „реализам" Балског под наводнике;[32] али Флоберов „објективни" поступак у

---

[29] *Госпођа Бовари*, Београд, 1964, пр. Д. Л. Бокић, стр. 44. *Упор.*: „Ту ноћ сниваше чудан сан. [...] Мјесто развалине стајао је витешки град с високим кулама, дугим прозорима, сводовима и дебелим зидовима." Итд. (*Маричон*, Загреб, 1964, стр. 61—62).

[30] „Слушајући звучну чувствену пјесму славујеву цијелим би јој тијелом струјило неко мекано, лагодно чувство, живци би јој дрхтали, дивни би се удови превијајући пружали, а на уснама се разлијевао раскошан посмијех. Очи, тамне сјајне очи закријесиле би се још сјајније, да се одмах још исти час страствено и снено напола затворе. [...] Синуо би јој пред очима муж, ал' не муж јасно изражених црта ни форма којега мушкарца, тек као какав фантом — каква сила." (*Маричон*, стр. 56—57).

[31] „А извана — кроз жалузије — јављала се онаква чудна љетна ноћ, сјајна а ипак црна, са својим густим тамним сјенама; тиха и мирна, а ипак је свуда шумила, шуштила и замнијевала од свакојаких самотних гласова. [...] Но све је то још више помножавало нијемост ноћи која се је спокојно спуштала с висина тамномодра неба, све обухваћала и тако чинила да је сваки гласак ноћнога свијета одјекивао неком далеком усамљености." (*Маричон*, стр. 42).

[32] *L' influence*..., стр. 341. и 350. — Савковић напомиње да, могуће, код Балског, „у револту против романтизма" лежи разлог што му се свиђао Флоберов роман, и што се подухватио писања сличне књиге (стр. 348), али потом наводи да је Балски — углавном неуспешно — хтео да *тобоже „реалистичком"*

обликовању лика Еме Бовари за њега је „лукавство генијалног уметника" које Балски, једноставно, није имао, па није умео да скрије симпатију према својој јунакињи,[33] те само зато „коригује" Флобера, итд.

За разлику од ових двеју упоредних интерпретација, најдетаљнијих у Савковићевој студији, сродност Козарчеве приповетке *Оправа* (1899) са Мопасановим *Господином Параном* (1884) није особито опширно обрађена, али је у питању једна од, ређих, несумњивих сижејних „позајмица", што, уосталом, Козарац и не скрива. На увод-ним страницама приповетке често се помиње Мопасан, као писац чију књигу приповедака узима у руке котарски судија Вучетић (главни лик те камерне драме), па се потом с муком ослобађа „оне логике којом га је опојила лектира Maupassantove књиге", и тешко су му на душу пале „новеле тога у уживању сласти и страсти незаситнога Парижлије": „он је такове случајеве [прељубе] сматрао изнимкама, а сада му је било, као да и он и цијела његова околица дише атмосфером те француске књиге".[34] Козарчева прича што се потом одвија показује се такође прозом која „дише атмосфером те француске књиге": *Оправа* изгледа као једна в а р и ј а ц и ј а *Господина Парана,* тачније првог дела те новеле, варијација у којој Козарац психолошки разрађује онај тренутак када Мопасанов добричина сазнаје од разбеснеле служавке да га жена већ дуго вара, и да, штавише, дете није његово.[35] Савковић запажа све оне елементе у којима Козарац следи Мопасана, али разлике види пре свега у дарвинистичким идејама које Козарац, преко свога јунака, износи у завршном делу приче. Козарчев револт човека против природе, и признање његове немоћи, супротстављени су Мопасану, као писцу који има само осећање за уметност, и коме је, пре свега, стало да јунаку дâ потпуну индивидуалност.[36] Но Савковић не указује да се Козарчева психолошка новела, лишена правог збивања, доста удаљава од Мопасановог синтетичног, сумарног поступка у психолошком мотивисању, које не гуши радњу.

формом („par sa forme soi-disant ‚realiste' ", стр. 349) у свом роману *У новом двору* коригује и романтизам Ж. Онеа *(Maître de Forges).* Уз то, Савковић просуђује да је Балски, у време кад је код нас Флобер схватан као представник натурализма, имао супротан став, видећи у Флоберу не једноставног „реалисту" већ уметника, стваралаца „вечне лепоте" (стр. 349—350). Где би, пак — у књижевноисторијском смислу — требало видети право место Балског (па и Флобера), између романтизма, реализма и „реализма", то Савковић, у ствари, не објашњава (*в.* стр. 340—341), премда се у студији бави управо реализмом.

[33] *Исто,* стр. 344. — „Pourquoi haïr la victime d'une imagination enfiévrée, donc malade", пита се Савковић у име Балског, мада другде просуђује: „Surtout c'est l'amour à la romantique que Đalski raille" (стр. 348).

[34] Јосип Козарац, *Приповијести,* Загреб, 1948, стр. 303.

[35] „Сад је рио упорно и помамно по тих пет година свог брака, покушавајући да се сети свега, месец по месец, дан по дан; и свака подозрива појединост коју би открио бола му је срце као осина жаока." (Ги де Мопасан, *Одабрана дела.* Св. 5, *Новеле,* II, Београд, 1959; *Господин Паран,* пр. А. Милићевић, стр. 237—238).

[36] *L'influence . . .*, стр. 388—389. — *Упор.* о односу *Оправе* према *Господину Парану* (као и Драженовићевог *Мужевог повратка* према Мопасановој приповеци *Le Retour*): Иво Хергешић, *Књижевни портрети,* Цетиње, 1959. (Одељак *Maupassantovi odjeci u hrvatskoj književnosti,* стр. 115—126) Хергешић вели: „Maupassant реферира, а Козарац реферира и коментира". (Стр. 124)

Трагајући за сродностима у фабулама, мотивима, проседеима, Савковић није био склон да уочене сличности тумачи другачије до као резултат утицаја. У поглављу о Драженовићу морао је, међутим, да поређење *Мужевог повратка* (1883) са Мопасановом приповетком *Le Retour* (1884) заснује као испитивање које спада у област често и међу компаратистима оспоравану: *Stoffgeschichte*. Јер, будући да је Драженовићева кратка прича објављена пре Мопасанове, угледање нашег писца на француског је било искључено, иако су фабуле биле доста сличне. Истичући да је реч о старом мотиву, често коришћеном (повратак мужа, после много година избивања, који налази жену преудату, јер је веровала да је мртав), Савковић помиње Тенисонов спев *Enoch Arden* и народну песму *Бан Милутин и Дука Херцеговац*. Но Савковић је и овде желео да изнађе везе наших реалиста са француским, па је у излагању ставио тежиште не на сам мотив, већ на његово обликовање, не би ли доказао да су сродности *у обради мотива* код Мопасана и Драженовића резултат њихове припадности истој школи — школи Флоберовог реализма.[37] Наш компаратист, додуше, констатује да Драженовић највише пажње посвећује психологији жене која верује да је удовица, док Мопасана занима сама драматична ситуација, али налази да су оба писца, удаљавајући се од Тенисона, ишла „истим путем", и трагали за бојом просечне истинитости (la couleur du vrai moyen).[38] Но док Мопасан постиже особите ефекте тиме што у лапидарним, скоро шкртим сликама, несвакидашње и необично чини обичним (а то је парадоксални мопасановски вид литерарног *онеобичавања)*, Драженовић присно слика своју „добру женицу — мајчицу",[39] с интонацијом у којој има доста трагова читања Тургењева. Осим тога, Савковић испушта из вида (као и код *Маричон,* поређеном са *Госпођом Бовари)* да код Драженовића ипак изостаје кључни елемент ситуације — заплета (јер је у *Мужевом повратку* јунакиња приказана као жена која се још није преудала, иако на то помишља).

Савковић је, ипак, сматрао да су приповетке *Мужев повратак* и *Le Retour* погодне да послуже као илустрација једног „закона" упоредбеног књижевног проучавања: „Слике ће веома личити, ако сликари узму исти ‚мотив', и вођени истим интересом за њега, потичу из исте школе".[40] Можемо се запитати да ли је блискост проседеа Драженовића и Мопасана у наведеним приповеткама таква да се на њиховом примеру треба показати деловање оваквог „закона". Но како је Савковић у свим другим размотреним сродностима налазио мање или више непосредно угледање на француски реализам или натурализам,

---

[37] *L'influence . . .*, стр. 325. и 327. — *Упор.*, међутим, опаску о Флоберовом ставу према реализму: „Gjalski fut le seul à comprendre son art à fond, et Flaubert lui-même, qui ne se considérait pas comme ‚realiste' et qui s'indignait d'apprendre qu'on voulait l'enrôler dans les rangs de l'école ‚naturaliste', en aurait été content." (Стр. 350) *В.* и напомену 32.

[38] *Исто,* стр. 325—327. — *Упор.* критичка запажања о Савковићевом повезивању Драженовића и Мопасана: Габријела Видан, *„Бивство реализма" код Јосипа Драженовића у: Хрватска књижевност према европским књижевностима,* Загреб, 1970. *В.* такође: *Повијест хрватске књижевности.* Књ. 4, Загреб, 1975. (Иво Франгеш, *Реализам,* стр. 446, 480—481).

[39] Јосип Драженовић, *Дјела.* Књ. I, Загреб, 1947, стр. 254.

[40] *L'influence . . .*, стр. 327—328.

само је код Драженовића — где се утицај мора искључити — констатовао сличност коју је могао образложити оваквом књижевном законитошћу.

Заправо је Савковић деловање наведеног „закона" о писцима „из исте школе" могао уверљивије показати на примеру дела Симе Матавуља, за кога је написао да је „потпуни реалиста, и по природи, и по образовању, и по методама рада и по стилу";[41] а да Матавуљ „сав излази из романске културе", већ је био истакао Скерлић (и не само Скерлић). Изненађујуће је, међутим, да у Савковићевим записима из периода рада на дисертацији (односно, њене припреме) не налазимо Матавуља међу оних шест имена што „упућују на франц. књижевност и то сасвим прецизно на франц. реализам"! („Наш реализам").[42] У самој дисертацији Матавуљу је, ипак, посвећено посебно поглавље, где Савковић истиче да је овај српски приповедач „најбољи доказ да су везе које су српскохрватску књижевност спајале са француском око 1890. биле јаке и многоструке".[43] Но, иако је реч о прозаисти код којег угледања на француске писце изгледају неоспорна, па је требало само боље проучити њихове видове и домет, Савковић, зачудо, у поглављу о Матавуљу није изложио много компаратистичке „грађе". Штавише, половину поглавља заузима опширан преглед Матавуљеве биографије и његове француске лектире, а у другом делу је само пет Матавуљевих приповедака предмет компаратистичке анализе! (*Све је у крви* везује се за Золину теорију о наследности, а *У Филаделфији* је приповетка у којој се Матавуљ „показује потпуно као Золин ученик"; обрадама теме о супрузи-прељубници у *Малој жртви* и *На њен дан* наш писац се „много приближава Мопасану"; лик Илије Булина из *Пошљедњих витезова,* прави тип јужњака, подсећа на Додеовог Тартарена). Изузев што детаљније препричава призоре у прози *У Филаделфији,* и пореди Мопасановог *Господина Парана* са приповетком *На њен дан,* Савковић је у овом одељку више *информативан* (пре свега за страног читаоца) неголи *аналитичан:* посебно пада у очи да је сродност приповедачког поступка Матавуља и Мопасана (мада истакнута) наведена посве *сумарно,* без подробније разраде и примера.

Док у Савковићевим компаратистичким разматрањима о другим српским и хрватским реалистима има, неретко, и изналажења француских утицаја која не изгледају довољно утемељена, у анализи односа Матавуља према француским реалистима и натуралистима Савковић, напротив, није био довољно исцрпан, а није ни обухватио све одлике Матавуља — приповедача од значаја за предмет дисертације.[44] Међутим, белешке, концепти и планови поглавља о Матавуљу, што их налазимо у Савковићевој заоставштини, показују да је књижевно дело нашег приповедача било темељито проучено у це-

---

[41] *Југословенска књижевност.* Књ. III, Београд, 1938, стр. 69.

[42] Забелешке под насловом „Наш реализам", из Савковићеве заоставштине (необјављено).

[43] *L'influence* . . ., стр. 360. („Il fut aussi la meilleure preuve que les liens par lesquels la littérature serbocroate tenait à la française, vers 1890, étaient forts et multiples".)

[44] *Упор.* Г. Ерор, „Симо Матавуљ и француска књижевност", *Зборник историје књижевности.* САНУ, Одељење језика и књижевности, књ. 8, 1974.

лини. Штавише у тим белешкама налазимо и још нека запажања и претпоставке о Матавуљевим француским узорима у овом или оном тексту, али их Савковић није изнео у самој студији. (Наћваров страх од смрти у *Бакоњи* Савковић је као мотив повезао са Мопасаном, прибележио је натуралистичке описе у *Бодулици* и *Преображењима*, *На њен дан* је хтео да упореди и са Мопасановим романом *Pierre et Jean*, фабула *Грешног детета* га је подсетила на Додеов роман *Сапфо.)* Показујући се неуобичајено селективан, Савковић је те овлашне асоцијације касније очито одбацио, задржавши се само на наведених пет Матавуљевих приповедака.

У том пажљивом одабирању можемо видети и извесну Савковићеву несклоност идеји о одлучујућем значају појединих француских писаца за Матавуљев књижевни развој. Међу општим тезама о Матавуљу, у Савковићевим забелешкама за дисертацију читамо и ову оцену: „Најбољи представник индиректног утицаја франц. реализма. Код њега има једва стварног утицаја, а много више праве франц. школе".[45] У самој студији овако формулисан суд не налазимо, али Савковић на завршним страницама поглавља о Матавуљу казује, заправо, нешто слично: „Имао је среће да ослони свој таленат на француски реализам. Хотимична *impassibilité* и изабрана и дотерана опсервација увршћују га у Флоберову и Мопасанову школу".[46] Нагласак је, како се види, на Матавуљевој припадности одређеној *школи,* а не на непосредном утицају, односно узору који би се следио. Ако и каже да је Матавуљ „Додеов, Золин и, особито, Мопасанов ученик",[47] Савковић налази да је превасходно сам Матавуљев приповедачки дар по типу одговарао „школи Флобера и Мопасана" (у смислу школе објективно-безлично реалистичког поступка), што би значило да је ослањање на велике прозаисте Матавуља могло пре свега оснажити у његовој књижевној оријентацији, без оног преусмеравања писца „под утицајем". Савковић је у овом поглављу дисертације одмереније у закључцима, али и недореченији у одређивању књижевних сродности које нису превасходно каузалне природе. У том погледу Савковићев став о Матавуљу као писцу који више спада у одређену (реалистичку) школу него што рефлектује (француске) утицаје веома је близак просуђивању овог компаратисте о Игњатовићевом прихватању „нове школе", где се утицаји амбивалентно изналазе и оспоравају.

*

Након овог дела разматрања Савковићеве студије о односу хрватског и српског реализма према француском, неколика запажања треба посебно издвојити. Оно што највише пада у очи јесте несклад између општих Савковићевих компаратистичких теза о реализму у нашим сре-

---

[45] Занимљива је ту и Савковићева оцена Матавуљевог значаја: „Од њега одваја се наш реализам од својих чисто социјалних преокупација и схватања. (То је унеколико и са Лазом Лазаревићем, али Матавуљ томе даје пресудан момент.)" — Забелешке о Матавуљу из Савковићеве заоставштине. Општи наслов „Матавуљ", уз то наслови на листовима: „Матавуљ-преводи", „С. Матавуљ (библиографија)", „Биљешке", „Матавуљеве теме", „Матавуљ (по Томићу)".

[46] *L'influence* . . ., стр. 378.

[47] *Исто,* стр. 360.

динама — „максималистичких" у односу на предмет, и дате аргументације кроз анализу сродности појединих писаца и дела, која је, тако рећи, „редукционе" природе у односу на опште поставке студије. (Стога се примедбе које се упућују Савковићевим закључцима о доминантном француском утицају на наше реалисте заправо не могу непосредно односити и на његове компаратистичке судове о појединим писцима.) Да ли су, пак, изнађене сродности доиста резултат назначеног утицаја, то је тешко дефинитивно утврђивати на основу саме поредбене студије (иако свако такво повезивање може бити процењивано по уверљивости, односно аргументованости). С обзиром на природу књижевних веза, неретко тешко разлучивих од општих сродности или случајних аналогија, претпостављено књижевно угледање се, ипак, може сматрати утолико извеснијим уколико је више изнађено одговарајућих „предуслова", пре свега, уколико су бројнији подаци о видовима интересовања писца „примаоца" за писца који је означен као *émetteur* утицаја. (То је она фактографско-позитивистичка компонента истраживања књижевних веза и утицаја.) Но исправност закључака о значају утицаја неке стране литературе на појединог писца или цео књижевни покрет проверава се и у односу на евентуални удео других литература, односно *у контексту целокупних интерлитерарних повезивања и струјања,* што значи да је нужно упоредити резултате компаративних истраживања који се односе на исте писце и период (у овом случају на хрватски и српски реализам).

Видно је, такође, да, за разлику од синтетичког поступка примењеног у првом делу Савковићеве студије, излагање засновано на низању изолованих сегмената (једно поглавље — један писац), у другом делу, условило је превагу парцијалних запажања над општијим закључцима а изостаје и завршно сношење резултата истраживања. — С друге стране, ни сродности међу писцима које је запазио, Савковић углавном није разлагао (разрађивао), већ их је, по правилу, све сврставао у „утицаје", иако је могао да уочи и неке аналогије типолошког реда, да више нагласи устаљене одлике реалистичког приказивања, итд. Уз то, тежиште излагања је на тематским сродностима међу писцима, које су уједно и најочигледније. У духу разликовања „фабуле" и „сижеа" код руских формалиста, могло би се рећи да се Савковић више задржава на поређењу елемената фабуле него што улази у поређења сижејне изградње (изузев, донекле, код Балског и Војновића), што уједно значи да више показује површинске (углавном „спољашње") односе, него што улази у паралелизме „унутарњих", чисто литерарних одлика (где су, додуше, угледања теже запазива и доказива, али значајнија). А оно што је означено као р а з л и ч и т о у оквиру поредбене анализе појединих писаца и дела, не добија код Савковића тумачење које би му дало смисао дубљи и општији од самог појединачног запажања по себи (или простог збира таквих запажања). — Све то, пак, указује на потребу обухватања ширег компаратистичког контекста, као и неких питања методологије књижевноисторијских и поредбених проучавања, да би се тачније проценили Савковићеви домети и ограничења. (. . .)

О АНОНИМНИМ ПРЕВОДИМА ГЕСНЕРОВИХ ИДИЛА У *НОВИНАМА СРБСКИМ* ИЗ 1817. ГОДИНЕ

Јулијана Бели-Генц

Димитрије Давидовић је 1817. године почео да објављује у својим *Новинама српским,* у оквиру „Смесица", међу осталим белетристичким прилозима, и преводе идила швајцарског писца Саломона Геснера (1730—1788). Он је, дакле, наставио популаризацију Геснерових дела коју је започео својим преводима у *Забавнику* од 1816. године. Међутим, преводи у *Новинама* из 1817. године представљају први сусрет српске читалачке публике са Геснером — идиличаром, са оним сегментом Геснеровог стваралаштва који је карактеристичан за њега као писца и по чему се помиње у историји немачке књижевности.

Већ почетком 1817. године у 8. броју *Новина* објављен је анониман превод Геснерове идиле *Daphnis. Chloe* под насловом *Неговањ и Злата,*[1] коме је претходио кратак уводни текст „Посланъ учредничеству".[2]

Како сам превод идиле, тако и уводни текст представљају врло занимљиву материју, с обзиром да се доста дуго сматрало да и једно и друго потиче од Вука Стефановића Караџића. Да се подсетимо шта је изношено у прилог овој тврдњи.

Лукијан Мушицки пише из Шишатовца 11. марта 1817. године Вуку Караџићу, поводом објављивања *Негована и Злате* у *Новинама,* следеће: „Преводъ 'сам Србскій идилле [...] Геснерове са предувѣдомленіемъ съ радостію читао (у ч-лу 8 Срб. Новина). Е ли да е вашъ преводъ? Я то познаемъ изъ беседе ваше и вкуса чисто србског', а и изъ орѳографіе".[2] Мушицки у наставку наводи неколико речи из текста превода, на основу којих в е р у ј е да је анонимни преводилац управо Вук. Међутим, на самом крају свог писма Мушицки се двоуми: „Ко е оно предисловіе сочиніо? *Читателѣ, прегледанѣ, -ѣею* ово су форме Давідовичеве".[3]

У писму од 23. марта 1817. године пише Мушицки Вуку, опет поводом превода поменуте идиле: „Дайте нам' опеть едну идилу, кад'

---

[1] *Новине србске у Віени,* 1817, чло 8, с. 63—64.
[2] Ibid., с. 62.
[3] *Вукова преписка,* књ. II, с. 157.

сте тако лукави као Апеллесъ — ко ли —, да вам' поправлямо ваша небрежения".[4] Сам Вук, пак, није потврдио ауторство овог превода у неком од писама упућених Мушицком, нити је оставио било какав писани траг о томе.

На основу ова два писма Лукијана Мушицког, за која се ипак не може рећи да представљају ч в р с т е д о к а з е у прилог тези да је Вук преводилац *Негована и Злате*, уврстио је Љ. Стојановић овај превод међу Вукова дела: „... са уводом; и једно и друго *несумњиво* (курзив Ј. Б. Г.) је од Вука".[5]

Овај Стојановићев суд уврежио се у српскохрватској књижевној историографији, а да би се он поткрепио, навођена су и нека писма из Вукове преписке са Јернејом Копитаром из године 1816. Вук је, наиме, из Шишатовца тражио да му Копитар набави Геснерове идиле у руском преводу.[6] Копитар се у прво време надао да ће поруџбина стићи након Ускрса 1816. године[7], да би га у писму, датираном 28. јуна 1816. године из Беча, обавестио: „... aber die verlangten Stücke von Wieland und Gessner hat er (Vater — прим. Ј. Б. Г.) *erst* (курзив Ј. Б. Г.) aus Petersberg bestellt. Sie sollten aber nicht darauf warten; gewiss übersetzen Sie besser, als die russ. Kavaliers. Seiner Zeit wollen wir dann beide Übersetzungen vergleichen"[8].

Недостају даљи подаци о томе да ли је Вук добио руски превод Геснерових идила (а ако јесте, када), али судећи по каснијој преписци с Георгијем Магарашевићем, који је само годину дана касније (јануара 1817) тражио од Вука управо руски превод Геснерових дела, Вук га још није поседовао[9].

Сматрајући да Вук није владао у тој мери немачким језиком да би Геснерове идиле могао да преводи са оригинала и имајући у виду чињеницу да Вук до објављивања *Негована и Злате* није поседовао руски превод Геснерових идила, Боривоје Маринковић[10] изнео је мишљење да то није и не може бити Вуков превод, него је *Негована и Злату* приписао Петру Матићу, студенту права, који је касније доиста и превео ову идилу под оригиналним насловом *Дафнис. Хлоја* у оквиру своје књиге превода Геснерових идила (Саломона Геснера *Ідулле*. [Прев.] П.[етар] М.[атић]. Беч 1827).

Маринковић у свом раду проналази и наводи извесне текстолошке сличности између анонимног превода из 1817. и Матићевог превода из 1827. године, на основу којих сматра да би се превод из 1817. могао приписати Петру Матићу, као и један део уводног текста, док је други део неоспорно изишао испод Давидовићевог пера[11] (у чему се, дакле, слаже са мишљењем Мушицког, изнетим у већ поменутом писму Вуку). Сем тога, Маринковић сматра да би

---

[4] Ibid., c. 158.
[5] Љуб. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд — Земун, 1924, с. 759.
[6] *Вукова преписка*, књ. I, с. 154.
[7] „Alles wird, sammt Gessner, eintreffen nach Ostern." (Ibid., c. 158).
[8] Ibid., c. 163.
[9] *Вукова преписка*, књ. II, с. 467.
[10] Боривоје Маринковић, *О једном Вукову преводу*. Израз, 1959, III, бр. 1, с. 105—111.
[11] Ibid., c. 110.

се и остала три анонимна превода Геснерових идила, објављена у *Новинама српским* из 1817. године, могла приписати, такође, Петру Матићу. То су: *Миланъ и Любица*[12] (Mirtil und Daphne), *Лїка и Милонъ*[13] (Lycas und Milon) и *Желя*[14] (Der Wunsch).

Ова Маринковићева хипотеза је, бар што се српског превода идиле *Der Wunsch* тиче, неодржива, јер је Б. Маринковићу очигледно промакао податак да је Д. Давидовић већ следеће године (1818) поводом превода исте идиле, али овог пута превода Михаила Витковића, подсетио читаоце да је 1817. године изишао већ један превод идиле *Der Wunsch* и позвао их је да оба превода упореде и да пресуде који је бољи, и то „и по смислу списателя немачкогъ, и по слогу србскогъ езика", подвлачећи: „Првый онай преводъ идиле речене естъ мой . . ."[15]

Дакле, поуздано можемо тврдити да је превод Геснерове идиле *Der Wunsch* из 1817. године Давидовићев, као и да он није превео остале три идиле у *Новинама,* јер се оне у преводилачком приступу разликују од *Жеље.*

Хипотезу да је преводилац ове три идиле Петар Матић такође не можемо да прихватимо без резерве, јер се преводи из 1817. и 1827. године међусобно ипак доста разликују, посебно ако се упореде са текстом оригинала, мада има и неоспорних сличности које наводи Б. Маринковић.

Тако се нпр. анонимни превод из *Новина* стилски знатно разликује од Матићевог:

. . . und ihr tränenvolles Aug verbarg.[16]

(1817) . . . и сакрываше свое очи пуне суза.[17]

(1827) . . . и како е нѣне суза пуне очи сакривала.[18]

Мада Маринковић за превод *Дафнис. Хлоја* пише да су ту само „поједини старији изрази из руско-црквенословенског језика замењени новијим, народним", а да је „превод . . . иначе безмало подједнак"[19], ипак су евидентне и извесне разлике, на основу којих се може закључити да је превод из 1817. године по стилу бољи од каснијег Матићевог превода, који се углавном, као и у наведеној реченици, стриктно држи реда речи немачког оригинала.

Или други пример:

Umsonst flattert meine Taube auf meine Schulter und schnäbelt mich um meine Lippen und um mein Kinn.[20]

(1817) Залуду мой голубъ трепти по моймъ раменима, и люби ме око усана и око браде, . . .[21]

---

[12] *Новине српске у Бѣни,* чло 28, 1817, с. 214.
[13] Ibid., чло 69, 1817, с. 550—552.
[14] Ibid., чло 89, 1817, с. 710—712; чло 90, 1817, с. 718—720.
[15] *Новине српске у Бѣни,* чло 48, 1818, с. 374.
[16] Salomon Gessner, *Werke. Auswahl.* Hrsg. von Joseph Kürschner. Verlag von Speemann, Berlin u. Stuttgart, o. J., S. 245.
[17] *Новине српске,* 1817, с. 63.
[18] С. Геснера *Ідулле.* [Прев.] П.[етар] М.[атић], с. 176.
[19] Б. Маринковић, цит. дело, с. 109.
[20] S. Gessner, *Werke,* S. 245—246.
[21] *Новине српске,* с. 63.

(1827) Бадава ми *пада* голубъ на рамена, и *лепрша се на њима,* и люби ме око *уста,* и по *образу* . . .[22]

Превод ове реченице из 1817. године тачнији је и ближи оригиналу него каснији Матићев превод. Исти је случај и са друга два анонимна превода Геснерових идила из *Новина.* Такође је несхватљиво да би Матић — кад би преводи из 1817. године заиста били његови — десет година касније тачно преведене речи у идили *Милан и Љубица* мењао у погрешне у преводу исте идиле под насловом *Миртил, Дафна:*

Kaum hat die Schwalbe ihren Gesang angefangen . . .[23]

(1817) Текъ што е ласта започела пѣсму свою.[24]

(1827) Текъ што е *шева* почела певати.[25]

Или:

Ich habe hier Veilchen gesucht und Majen-Blumen und Rosen.[23]

(1817) Я самъ набрала овде любичице и гьургьице и руже.[24]

(1827) Я самъ овде любичицу брала, и *сасу* и ружицу.[25]

Поред сличности које су неизбежне кад се ради о преводима дела чије су естетске и језичке вредности прилично скромне, очигледно је да постоје и извесне разлике између анонимних превода Геснерових идила из 1817. и Матићевих превода из 1827. године. Имајући то у виду, а с обзиром да је Б. Маринковић своју хипотезу о могућном преводиоцу тих идила базирао углавном на текстолошким сличностима, сматрамо да Петар Матић није превео идиле *Негован и Злата, Милан и Љубица* и *Лика и Милон* у *Новинама српским* из 1817. године. Питање преводиоца ових идила и даље остаје без одговора.

---

[22] С. Геснер, *Ідулле,* с. 176.
[23] S. Gessner, *Idyllen.* Hrsg. von E. Th. Voss. Philipp Reclam Jun., Stuttgart 1973, S. 75.
[24] *Новине србске,* 1817, чло 29, с. 214.
[25] С. Геснер, *Ідулле,* с. 81; 82.

ЊЕГОШЕВА ПЈЕСМА ШТУРУ

Ристо Ковијанић

I

Његошева пјесма Људевиту Штуру, само првих 16 стихова, објављена је код нас први пут у „Гласу Црногорца" 1875. Уредник је био Симо Поповић. Зна се, пјесму је одатле пренио П. А. Лавров у своје дјело „Петр II Петрович Његош", објављено у Москви 1887. Од Лаврова је преузео Милан Решетар за књигу „Мање пјесме владике црногорскога Петра Петровића Његоша", коју је издала Српска књижевна задруга 1912. Решетар је поново објавио 1927. у државном издању Његошевих „Целокупних дела", с напоменом да је штампана у „Гласу Црногорца" 1875. Интересујући се за однос Његоша и Штура, заинтересовао сам се и за ту пјесму, сматрајући да она нема више од 16 објављених стихова.

Бавећи се у Братислави дуже времена са службом (1927—39), упознао сам се, али не одмах, са цијелом Његошевом пјесмом Штуру, која износи 56 стихова. Њу је у оригиналу објавио Људевит Штур (1815—56) у „Орлу татранском", књижевном додатку својих „Словачких народних новина" за 1847, упоредо са словачким преводом Бохуслава Носака (1818—77), члана уредништва листа, Штурова сарадника-једномишљењака, дописника Гајеве „Данице" и београдске „Подунавке" Милоша Поповића, брата Ђура Даничића.

Пјесма је објављена 5. јануара 1847, у 51. броју листа, на уводном мјесту, под насловом *Пјесма од Петра Петровића, владике црногорског* (Pěsma od Petra Petrovića, Vladike Cernogorskog), а у преводу словачком: *Pjeseň od Petra Petrovića, Vladára Černohorskjeho*. За овај наслов уредник је дао напомену, која у преводу гласи: „Његово Височанство владар Црногорски изволио нам је саопштити ову своју пјесму, с налогом да се штампа у Орлу. Примајући овај дар у знак славенске узајамности, ми се за њега одмах ту срдачно захваљујемо Његовом Височанству".

Значи, пјесма стварно *нема свога правога назива (наслова)*.

Кад сам у Братислави, 1933, писао студију о Бранку Радичевићу и Штуру за Зборник Јозефа Шкултети, предсједника Матице сло-

вачке,[1] знао сам да је Његош испјевао пјесму Штуру послије њиховог новембарског састанка 1846. у Бечу, и да је објављена 1847. О састанку сам сазнао из Хурбанове студије *Људевит Штур*, објављене у часопису „Словачки погледи".[2] Али, на Његошеву пјесму Штуру објављену у Штуровом „Орлу татранском" скренуо ми је пажњу стари Јозеф Шкултети (1835—1948), Словак, академик, почасни доктор Карловог универзитета у Прагу, пензионисани професор књижевности на Универзитету Коменског у Братислави, који је имао преко двадесет година када је умро Штур. Но, он није био сигуран да је та пјесма испјевана у славу Штура. Нијесу то знали ни други. Нигдје нијесам нашао да је неко о томе писао код Словака. Остао сам при свом тврђењу: „Штура лично нико није уздигао тако високо као управо Његош у овој пјесми". За потврду тог мишљења навео сам из државног издања Његошевих „Целокупних дела" само ових осам стихова:

У мрачноме путовању слиједујем ти зубљи свјетлој ...
кâ побожник што слиједује посахнуте трепавице
светом входу у сумраку за лампадом играјућом ...
Свуд те видим ђено дубиш у зрцала мистическа,
с мракама се гордо бориш, глас венчишеш са лучама.
Страшило су моме оку зрачни твоји полусови,
а ти смјело играјући на зениту точку сједиш,
са ње химне просторима у судебне жице појеш ...

Ово тврђење одушевило је извјесне словачке кругове. Прихваћено је као неко откриће. То је био доказ да се у словачкој јавности није знало да је Његош ову пјесму испјевао у славу Штура.

Послије двије године ту студију објавио сам и на нашем језику.[3] Уз наведене стихове поновио сам тврђење: да су Његошеви стихови испјевани у славу Штура. Навео сам и Његошеве стихове у славу Бранка, као потврду. Кад је Његош могао дизати Бранка у звијезде, онда је могао и Штура, тада далеко знаменитијег и славнијег од младога Бранка.

Поставило се питање: зашто тих година (1935—7) нијесам објавио цијелу Његошеву пјесму Штуру, кад сам већ био дошао до ње. „За чудо — кажу за мене редактори Његошевих *Цјелокупних дјела* (I, 385) — он није користио свој проналазак и није се потрудио да пјесму и објави". Ево зашто:

1) Поред лекторских предавања на универзитету, држао сам и јавна предавања, бесплатне курсеве нашег језика за грађане, предавања и курсеве на радију, вршио многе друштвене и културне обавезе. Наметала се потреба рада на оживљавању традиције узајамних веза, потреба обавјештавања о нашој земљи и народима, о култури и књижевности, о нашим пријатељским и савезничким односима, итд. Тада сам био нарочито преокупиран проучавањем школских архива у Братислави, Модри, Трнави, Кежмарку, Прешову, Левочи и Кошицама, гдје је током XVIII и XIX вијека студирало неколико хиљада

---

[1] *Ľudovít Štúr a Branko Radičević,* Zborník na počesť Jozefa Škultétyho, Martin, 1933, str. 101—15.
[2] *Slovenské pohľady,* 1883, 87.
[3] *Бранко Радичевић и Људевит Штур,* „Књижевни север", св. 1—2, 1935.

Југословена (Срби, Хрвати, Македонци), међу којима највећи број познатих писаца, културно-просвјетних и јавних радника.[4] Посао врло тежак и дуготрајан. Архивска истраживања била су ми у првом плану, јер је то било све ново. Проучавање узајамних словачко-југословенских књижевних веза спадало је у другу тачку мога радног плана. Оно је захтијевало систематско прегледање свих словачких часописа и новина.

2) Његошева пјесма у „Орлу" није ми била довољно јасна у свим њеним филозофско-алегоричним алузијама и поређењима. Хтио сам да прегледам словачке новине и часописе, нарочито успомене Штурових савременика, не бих ли што нашао о Његошевој пјесми Штуру, и да у Цетињском дворском архиву, који ми је тада био далеко, потражим какав пожељан податак, па тек онда да пишем о тој пјесми у цјелини.

3) У току тих неколико година (1935—8) написао сам четири књиге културно-пропагандистичког карактера, објављене у Братислави на словачком језику, од којих двије и на српскохрватском.[5] Писане су из родољубиво-патриотских побуда, изазване потребом насталих прилика. Биле су врло добро поздрављене у чехословачкој јавности као корисне и добродошле. У њима је нарочито наглашено југословенство и чехословаштво. Штампа их је користила против узавреле и бучне Ротермирове акције, усмјерене на разбијање Чехословачке и Југославије, на поновно успостављање Аустро-Угарске и Хабсбуршке династије. Иза те акције расла је фашистичко-нацистичка опасност. Расло је и узнемирење које је требало смиривати самопоуздањем, охрабрењем, смјелим иступањем. Једна од тих књига, *Наћмеђерска долина смрти,* била је у плану да се преведе на француски, енглески и њемачки за пропаганду у Друштву народа. Рат је онемогућио моје даље бављење у Чехословачкој и омео моје радне планове братиславске.

Послије рата преокупирала су ме истраживања у Которском архиву. Тек 1958. осврнуо сам се поново на поменуту Његошеву пјесму у чланку *Његош у очима словачких вођа.*[6] Наводећи осам стихова од првих шеснаест, опет сам тврдио: да је пјесма славоспјев Штуру. Навео сам податке о Његошевом боравку у Бечу, „од октобра 1846. до фебруара 1847", и да се у новембру бавила у Бечу словачка делегација у којој је био Штур. Истакао сам велики углед Штура и његов политички замах у ускључалој атмосфери пред револуцијом. Навео сам изворне податке о тадашњој посјети словачких вођа Његошу, о дубоком утиску који је на њих оставио Његош и утиску Штура на Његоша, о чему свједочи његова пјесма објављена у Штуровом „Орлу татранском" 5. јануара 1847. Број листа тачно је наведен (51), али је погрешно штампан датум („концем децембра 1846", умјесто: пјесма је била готова најдаље концем децембра 1846).

---

[4] Р. Ковијанић, *Срби који су учили у Словачкој (XVIII—XIX век),* „Зборник Матице српске за књижевност", 19/3, 1971; 20/1, 1972.

[5] *Naď mederské údolie smrti, Juhoslovanská jednota, Milan Hodža a Juhoslovania, Juhoslovanská štátna myšlienka, Наћмеђерска долина смрти, Милан Хоџа и Југословени.*

[6] *Стварање,* март 1958, стр. 257—60.

О цијелој пјесми нијесам говорио, јер тада нијесам имао ни фотокопију пјесме.*

Годину дана након тога, 1959, Нада Борђевић у својој расправи *Његошева пјесма Људевиту Штуру*[7] објавила је цијелу Његошеву пјесму према оригиналном тексту у „Орлу татранском". Донијела је и фотокопију двије стране „Орла" на којима је пјесма штампана упоредо са словачким преводом. Њена је заслуга да ова пјесма буде у цјелини позната код нас.

Нада Борђевић је изрекла извјесне сумње да је Његош испјевао пјесму у славу Штура. Она каже: да се ни у наслову ни у самој пјесми „не налази ништа што би нас утврдило у мишљењу да је она заиста посвећена Штуру". Неки стихови наводе је на мисао да је то хвалоспјев „Орлу татранском", а неки, опет, да „обраћање песниково више пристаје човеку него неком листу... и да је ипак реч о некој личности". Сумња јој се јавила и по томе што је „претерано онолико величање Штура", који се „упоређује с богом". Ипак, она коначно прихвата пјесму као хвалоспјев Штуру. „Његош је — каже она — хтео да укаже да на мрачном путовању кроз живот стално прати Штурову буктињу".

Своје мишљење о Његошевој пјесми дао је и познати наш слависта Борђе Живановић. У студији *Један прилог Његошевом схватању Словенства*[8] одлучан је у тврђењу: да је пјесма испјевана у славу Штура. „Учињена је претпоставка — вели он — да је песма само дата Штуру, а да је посвећена неком другом и да се у њој говори о другоме. Ми се не бисмо сложили с тим. Песма је пуна дивљења према једној генијалној, снажној личности. Да је била посвећена коме другом, зар би је Његош дао Штуру без наслова?... Његошево одушевљење је оправдано и разумљиво".

Видо Латковић, међутим, био је сасвим супротног мишљења. У својој књизи о Његошу каже: „Ја мислим да *Пјесма* није ништа друго него химна сунцу". Дао је образложење. „Тешко је — каже — било помирити се с тим да је Његош тако високо ценио Штура, тако га, до надчовечанских висина, уздизао... Сада, кад је цео текст познат, ван сваке је сумње да њом Његош не велича Штура, нити било којег човека... *Пјесма* иде у космички део Његошеве поезије. Она звучи као неки рефлекс идеја разрађених у *Лучи микрокозма*, посебно идеја о сунцу и сунчаној светлости".[9]

Ово мишљење Латковића, које није било усамљено, мора се коначно одбацити. Да је Латковић тврдио да је то химна митолошком Фебу, односно Аполону, богу сунца, не би било без извјесног повода, јер заиста неки стихови пјесме упућују на то да се стиче утисак: као да се пјесник обраћа неком божанству, а не неком обожаваном човјеку, јер се у њима заиста мисли на лучоношу Феба, с којим се упоређује лучоноша Штур.

Послије дужег размишљања о пјесми и Латковићеву тумачењу, остао сам и даље при својем ранијем тврђењу, као и Латковић при

---

* Фотокопију сам добио из Братиславе од свога пријатеља Андреја Врбацког, познатог и веома плодног преводиоца са српскохрватског.

[7] *Прилози за књижевност*, књ. XXV, св. 1—2, стр. 44—53.

[8] *Анали Филолошког факултета*, Београд, 1963, стр. 45.

[9] *Петар Петровић Његош*, Нолит, Београд, 1963, стр. 184—5.

својем, након више наших другарских дискусија. У расправи *Вук и Штур* поново сам устврдио, уз навод неколико стихова, да је „Штур очарао Његоша својим полетом, заносом и дубоком вером у будућност Словена. Испевао му је песму и дигао га у звезде."[10]

Осврћући се на све оно што је о томе писано, уредници Његошевих *Целокупних дела,* објављених у Београду (1967, 1975), познати његошолози (Н. Банашевић, Р. Бошковић, Р. Лалић, В. Латковић, П. Перовић, М. Стефановић) констатују у свом објашњењу: „Досад нису установљене чињенице на основу којих би се могло поуздано доказати да је песма посвећена Штуру, сем тврђења уредништва *Гласа Црногорца* из 1875. године... Али с обзиром на околности под којима је настала... ми сматрамо да је песма доиста посвећена Штуру и да у наслову треба да носи његово име".[11]

Након свега овога, сада се, послије 130 година, постављају ова три питања:

1) Је ли Његош заиста испјевао славопојку Штуру (или богу Фебу)?

2) Зашто Његошева пјесма коју је Штур објавио у свом „Орлу татранском" нема свога наслова?

3) Ко је пјесми дао наслов *Људевиту Штуру* у „Гласу Црногорца"?

II

1. — Његошева пјесма Штуру није јасна; преносна значења нијесу обична; алегорије су дубоко скривене. Нема наслова; нигдје се не помиње име Штура. Из неких стихова добија се утисак да је химна неком митолошком божанству, а не неком човјеку, поготово не савременику. О химни Сунцу не може бити ни говора. Може се помислити само на Феба (Аполона), бога сунца, младости, поезије и музике. Такви су стихови:

С мракама се гордо бориш, глас вјенчајеш са лучама.
*Страшило су моме оку зрачни твоји полусови,**
а ти смјело играјући на зениту точку сједиш,
са ње химне просторима уз судбене жице појеш (10—13).

Његош у својој поезији врло често помиње Феба, односно Аполона, који звуцима своје лире одржава хармонију у васиони. И у овим стиховима пјесник мисли на Штура, којега упоређује са Фебом. Дакле, *није ово химна Фебу, него славопојка Штуру.* Ово поређење нема се на кога другог односити него на Штура. Пјесма је дата њему, односно послата, и неоспорно испјевана у његову славу. Таква поређења и величања била су уобичајена у хвалоспјевима (одама). Да је то химна Сунцу или Фебу, Његош би својој пјесми дао наслов. У том случају, Штур не би имао никаквог разлога ни

---

[10] *Савременик,* св. 10, Београд, 1964, стр. 325.
[11] *Целокупна дела,* књ. I, „Просвета", Београд, 1967, стр. 385—6.
* *Полис* је прâва омеђена с једне стране: *полусови* су зраци омеђени изворном тачком, с друге стране неограничени (зраци Сунца, зраци зубље).

оправдања да одбаци наслов пјесме било којег аутора, а камоли прослављеног владара Црне Горе, „Његовог Височанства", како га титулише уредник „Орла". — Није искључено: да је Његош неке готове стихове о Фебу уплео у славоспјев Штуру.

Неки други стихови пјесме јасно указују: да пјесма није испјевана божанству, него неком обожаваном човјеку, врло заслужном, обдареном изузетним способностима и врлинама, којега пјесник, на својствени пјеснички начин, велича и диже у звијезде. Такви су стихови:

У мрачноме путовању слиједујем ти зубљи свјетлој (1)
Зар свјетила тога морам бити слабим сателитом. (8)
Како славља са младике трогателним дијалектом
кад јутарњу химну поје над потоком милећијем. (17—18)
Није ово наступ неки лунатике али клапње,
но свештена литургија у собору свесвјатија. (23—4)
Погледи се исто твоји разиграју неуморно. (27)
Неуморни твој Геници по правилу неком тајном
жеже лампе с растојањем по ужасном ноћном гробу (37—8).

Његош не може рећи за себе да је сателит сунчане свјетлости Феба, него зубље човјека који заслужује да се слиједи. „Ловћенски Прометеј" могао је рећи да у себи носи стваралачку ватру Прометеја, који је украо ватру боговима са Олимпа и предао је човјеку, али никако да је сателит Сунца. Са славујем који пјева на младици-грани никако се не може упоредити Феб (Аполон), него само пјесник. Његош у то вријеме пјева Бранку:

У вилинском пјеваш колу, *тебе за род пјесма грли,*
као славуј усред луга, *као небо вита дуга.*

Његош свјесно слиједује (славенску) зубљу Штурову (а не Фебову), и то није ни „клапња", ни „наступ лунатике" (лунамбулизма), него за њега „света литургија" у светом „собору" (саборној цркви).* Али затим изражава сумњу да ће та зубља стићи до свог крајњег циља. — Ријеч „погледи твоји", који се „неуморно разиграју", могу се односити само на човјека (Штура), а никако на Феба. Израз „твој геније" никако се не може односити на божанство, него искључиво на човјека изузетних способности.

Је ли могао Његош, генијални пјесник објављене *Луче микрокозма* (1845) и припремљеног *Горског вијенца* (1846), да уздигне Штура изнад себе, у звјездане висине, и да га упореди с Фебом?

И ту је Његош, као пјесник, досљедан себи. Штур је већ био израстао у духовног, политичког и националног вођу једног народа, у великог борца за слободу; био је генијални трибун народни и најзаноснији лучоноша славенске мисли.

---

* У оригиналу стоји „собор" (саборна црква, катедрала); у „Прилозима за књижевност" и у посљедњим издањима Његошевих цјелокупних дјела погрешно је штампано „сабор". То треба исправити обавезно. У „Биљежници" Његош каже за катедралу у Штрасбургу: „Собор стразбуршки" (стр. 128, 203).

Његош диже Пушкина изнад звијезда (1845):

Над звјезданим многостручним сводом,
над домахом умнога погледа,
под врховним небосклоном неба...
тамо се је твој геније зачео.

И не само да диже у небеса пјесника-генија великог руског народа, него и друге. Лукијана Мушицког назива „сином Аполона", „напрсником Феба" (1837). У Симу Милутиновићу види „својакање човјека с небом". Уздиже га високо изнад себе:

Трудно те је и зазрети, а камоли проћи мимо (1848).

Не чини то само из захвалности према своме заслужноме учитељу, него из пјесничког одушевљења према заслужном пјеснику. Младог Бранка Радичевића, једанаест година млађег од себе, девет година млађег од Штура, који се био тек појавио као пјесник, Његош диже у звијезде, види га у загрљају Аполона и у друштву Орфеја:

Пјевче драги, Србе врли, *нек Аполо тебе грли,*
искро жива ћачког круга, *нека Орфеј тражи друга.*

Његош није пјевао славопоје само пјесницима, него и владарима, државницима, војсковођама, политичарима. Штур је био пјесник, народни трибун и апостолски загријани идеолог.

Његош назива Карађорђа „српским Марсом" и „младим Фебом" (1834).[12] Исте године спјевао је оду руском цару Николи, називајући га „небодржцем", словенским богом Марсом и „Олимпа-Славјан-Зевсом". У тој години испјевао је и оду руском престолонаследнику Александру. Сав Сјевер је „у лучама сјајног сунца", а цар и царица сједе „на Олимпу славјанскоме". Такође исте године испјевао је и оду турском султану:

Сунце сјајно јеси над сунцима,
које гријеш свијема Турцима,
глава ти се мимо луне пружа...

Кад је тако пјевао султану, којему стално пркоси, с којим је у рату и непријатељству, могао је славоспјевом поздравити Фердинанда I. „императора аустријског и краља мађарског", дижући његов двор у висине Олимпа, на коме је трон „Јупитра громогласног" (1835). Није Његош величао султана и бечког ћесара из пјесничког одушевљења као руског цара, него из политичких разлога и интереса своје мале земље, стијешњене између двије велике освајачке силе.

Његош је пјевао хвалоспјеве не само руским државницима, кнезу Галицину, Нечајеву, него и аустријском државнику, кнезу Метерниху (1837). Метерних је „мудрости огледало". Он ће „вјековима умни примјер свагда бити", и док Европа траје име ће му се „вјечно славом спомињати". У сјајном двору његовом књегиња брилира као права „богиња", којој су „владаоци са Олимпа" подарили сва превисока својства „и душевна и тјелесна".

---

[12] *Заробљен Црногорац од виле.*

Кад је Његош (из политичких разлога) могао да испјева славопојку Метерниху и султану, зашто не овакву славопојку Штуру, човјеку великог срца, великих идеја и човјекољубивих тежња, своме сабрату-пјеснику и своме једномишљењаку у многоме чему.

Штур је био даровит, учен, самопрегоран, крајње пожртвован, пјесник антибајроновац, филозоф хегеловац, неуморни културни, научни и политички радник и подвижник. По угледу на Вука, управо тада, спроводио је реформу словачког књижевног језика и правописа и препород свога народа. Био је снажан публициста, одличан борац за права и слободу свога народа и осталих подвлашћених народа славенских, највећи и најодушевљенији пропагатор и агитатор свеславенске мисли свога романтичарскога времена. По заносу и прегалаштву није му било равног. Постао је омиљени вођа свога народа и обожавани вођа словачке и српске омладине, нарочито оне која се школовала у Словачкој (Братислави, Модри, Кежмарку, Пресшову и Левочи) у доба Даничића и Милетића. Зато га је тадашња реакционарна мађарска јавност називала заједљиво славенским „великим богом" (nagy Isten). Штур је већ био знаменита личност, изузетна појава. Зрачио је широко око себе и привлачио људе топлином, речитошћу и моралном величином.

Штура су тако оцијенили и многи његови савременици у Словачкој, Чешкој и код нас. Тако су га оцијенили многи књижевници и историчари. Његов сарадник и једномишљењак Јозеф Милослав Хурбан (1818—88), народни вођа послије Штура, члан Српског ученог друштва, пише у својој монографији о Штуру: „Људевит је био као лава која кључа из Везува... Летио је као орао, а к лету изазивао је све за собом, све што је каква-таква крила имало... Није гледао ни на што само кад се летјело с њим у висине... Историја је записала Штура уз оне метеорове велике геније који су, краће или дуже вријеме, служили олтару народне просвјете, поезије, науке и слободе, какви су били: Пушкин, Маха, Станко Враз, кнез Михаило Обреновић и кнез Данило, са којима се осјећао тако блиско".[13]

Други његов сарадник и једномишљењак, Јан Калинчјак (1822—71), „Штуров ађутант", истакнути књижевник, Штуров ученик у вријеме Даничића, један од првих и најплоднијих сарадника „Орла татранског", у коме је изашла његова „Србијанка", пише у својим *Успоменама* овако: „Загријавали смо се на зажареној свјетлости зубље Људевита Штура, распрострањеној око нас".[14]

Штуров ученик и Милетићев школски друг Јозеф Подхрадски (1823—1915), словачки и српски писац, каже у својим успоменама: „Штур беше ванредни феномен онога доба, увек одушевљен као пророк".[15] Други Штуров ученик и Даничићев школски друг, Борђе Рајковић (1825—86), књижевник, истиче: да је Штур „био зажарен најсилнијим огњем за народност словенску".[16]

---

[13] *Ľudovít Štúr*, I, стр. 52, 11.

[14] *Rozpomienky na Ondreja Sládkoviča*, Ukazky z korešpodencie a pamätí, Martin, 1932, 85.

[15] *Удружење славенске омладине у Пожуну*, Бранково коло, 1904, бр. 31—2.

[16] *Изабрани списи*, I, Нови Сад, 1950, 187.

У јесен 1845, у Братислави је боравио једно вријеме Јован Илић, познати пјесник и државник. Био је очаран Штуром.[17] Исте јесени, ту се састао са Штуром још један будући државник Србије, Димитрије Матић (1821—84), хегеловац, који га овако описује: „Поглед његов — каже он — издавао је његово пламтеће родољубље. Са највећом ватром говорио ми је о нашим предметима... Ја сам скоро изван себе дошао слушајући овог чудовиште-човека, не знам како друкчије да га назовем".[18]

Двије године доцније, Иван Кукуљевић (1816—89), знаменити хрватски писац и политичар, бавио се у Братислави. „Још нигдје — каже он — нијесам нашао толико ватрене љубави према свему што је славенско... толико свете тежње да се подигне Славенство, као ту. Људевит Штур стоји у средишту слободнога круга, не само тамошњих омладинаца него и цијелог најновијег препорода Словака."[19] Познати хрватски историчар Милан Прелог назива Штура „генијалним словачким агитатором и патриотом... у смислу свеславенском".[20]

Савремени словачки историчар књижевности Виктор Кохол истиче Штурову „моралну величину, његово безгранично пожртвовање личнога живота интересима општим и народним", и да се својом дјелатношћу „уврстио међу најватреније антифеудалне борце".[21]

Високо мишљење о Штуру имају и многи наши познати књижевни историчари. Јован Скерлић говори о „великом Славјану Штуру, који са апостолским жаром проповеда веру у Словенство".[22] Борђе Живановић каже: да је „Штур неодољиво освајао људе с којима се сретао; знамо да су млади људи просто лудовали за њим. Он је привлачио својим заносом и ватром, својим необузданим одушевљењем за све што је словенско у најширем смислу. Зато је он био општи вођ, идол словенске омладине".[23] Драгиша Живковић каже: да су Колар и Штур „два најистакнутија идеолога словенске узајамности и словенског препорода... Штур је велика фигура".[24] Миодраг Поповић доноси закључак: да је „Штур био једна од оних ватрених природа које мушевитим залетом духа греју и пале свет око себе... Мађари су га заједљиво називали „велики словенски бог", а Његош, нешто доцније, с дивљењем је пјевао њему".[25]

Нема сумње, Штур је задивио Његоша при сусрету. И Његош је Штура плијенио својом појавом (новембра 1846). Словачки прваци Штур, Хурбан и Мазур били су дошли у Беч као депутација да од аустријске владе траже дозволу за оснивање културног друштва „Татран". Ради тога били су код надвојводе Људвика, канцелара Мајлата, вицеканцелара грофа Апоњија и министра грофа Коловрата.[26]

---

[17] Р. Ковијанић, *Јован Илић у Словачкој*, Политика, 10. VIII 1936.
[18] *Бачки дневник*, Београд, 1974, 13—14.
[19] Dr J. Ormis, *Súčasnici o Ľ. Štúrovi*, Bratislava, 1955, 143.
[20] *Slavenska renesansa*, Zagreb, 1924, 122.
[21] *Dejíny slovenskej literatúry*, II, 334, 362, Bratislava 1960.
[22] *Омладина и њена књижевност*, Београд, 1906, стр. 7—9, 177.
[23] *Један прилог Његошевом схватању Словенства*, Анали Филозофског факултета, Београд, 1963, 44—5.
[24] *Почеци српске књижевне критике (1817—1860)*, Београд 1957, 48—9.
[25] *Бура Даничић*, Београд 1959, 26.
[26] Julius Botto, *Slovácí*, I, 62.

Посјетили су Његоша и хрватског вођу грофа Јанка Драшковића, њиховог знанца из Братиславе, који им је, помоћу свога рођака барона Фрања Кулмера, другог хрватског првака, посредника између Хрватске и двора, израдио код бечке владе и цара одобрење за издавање „Словачких народних новина" и „Орла татранског".

При сусрету Његоша и Штура проговориле су и њихове извјесне сродности. Вршњаци, припадници младе генерације, али са мало младосних радости. Његоша су од ране младости притискивала два тешка бремена, дужност владарска и владичанска. Штур се рано опредијелио за трновити пут борбе и самопрегора. Обојицу су морили тешки народносни проблеми Балкана и средње Европе; обојица носили прометејску ватру стваралаштва и пожртвовања. Речено језиком романтичара, боље рећи псеудокласичара: „Ловћенски Прометеј" и „Татрански Прометеј" задивили су један другог. Штур је био вођа омладине, а Његошу владарске одговорности нијесу дозвољавале да се хвата у привлачно и жућено омладинско коло. И прије сусрета знали су добро један за другога и имали високо мишљење један о другоме. Штур, који је добро говорио српскохрватским језиком, имао је већ Његошево „Огледало српско". Његош је за вријеме ранијих бављења у Бечу (почетком 1841, јануара 1844, марта 1845) слушао свакако многе похвале о Штуру; овога пута могао је чути о њему и врхунске похвале из Вукова круга, којему су припадали, поред осталих, кнез Михаило, велики Штуров мецена, и извјестан број Штурових братиславских ученика и пријатеља, као Ђуро Даничић и Јулије Радишић, који је долазио код Његоша да га прегледа и лијечи. Његош је унио у своју „Биљежницу, октобра 1846, рецепт прописан од др Радишића.[27] Слушао је о њему и од других Славена.

Његош је, разумије се, оставио на Штура дубок утисак, и на његове сараднике такође. „То је — каже Хурбан за „црногорског владику, митрополита и највишег кнеза Црне Горе" — најлепши муж какав се може замислити на слици; стасом див, племенитог и красног лица, пуног живота, црних очију, пјесник и војник подједнако". Мазур је, по изласку од Његоша, сав усхићен узвикнуо: „Кад код Славена има оваквих мужева, чега се ми онда имамо бојати?!"[28] Штур је писао Ctibohu Zochu 13. новембра 1846: „Били смо у Бечу 9 дана... Били смо наиме код владике црногорскога, стасом горостаса, духом ватреног Славена, и разговарали смо с њим дуже времена".[29]

Какав је утисак оставио Штур на Његоша, о томе говори једино Његошева пјесма.

---

[27] *Његошева Биљежница*, Цетиње, 1956, 51, 165.

[28] *Slovenské pohľady*, 1883, 87.

[29] *Listy Ľudovíta Štúra*, II, 143; Р. Ковијанић, *Његош у очима словачких вођа*, „Стварање", март 1958, 257—60.

III

2. — Његошева пјесма *Људевиту Штуру* доста је замагљена. Његош је то намјерно учинио. Свакако из политичких разлога.

Као пјесничка творевина пјесма је врло снажна по замисли, по изразима и поређењима, снажна је и као политичка алегорија (у односним стиховима). Зато заслужује већу пажњу него досад. Скривена је Аустро-Угарска, чије унутрашње стање пјесник приказује алегорично и у алузијама; скривена је и личност којој је славопјев испјеван, човјек из народа, снажног замаха и великог подухвата, који поткопава темеље Монархије, апсолутистичке, милитаристичке и империјалистичке, са чврстим феудалистичким уређењем и поретком; потпаљује изнутра. Треба пронаћи (у пјесми) скривеног борца против таквог стања. Иако скривен, он се ипак назире. Преко њега ипак се могу открити пјесникове алузије. Његош је велики мајстор пјесничких алегорија и алузија, поетичних, мисаоних. Оне су изванредне књижевне љепоте. Сјетимо се оних у „Горском вијенцу".[30]

Настојећи да откријемо скривену личност, знамениту и високо уздигнуту у пјесми и скривену „државу сатанину", ми откривамо Штура кад је био на врхунцу, и откривамо Аустро-Угарску, њене „мрачне силе" с којима се бори Штур. Истовремено, пред читаоцем указује се Његош као снажан пјесник, мудар државник и вјешт дипломата, и као велики Славен.

Да прикаже Штура у правој боји, величини и улози борца и идеолога, и да укаже на унутрашње стање у сусједној, моћној Монархији, Његош је морао изоставити име Штура и изражавати своју мисао у алегоријама. То су захтијевале ондашње политичке прилике, интереси пјесника, његове земље и народа; такође и интереси Штура.

Његош је дошао у Беч не само као књижевник ради штампања свога „Горског вијенца", у којему приказује херојску борбу свога народа за слободу и правду, борбу против тираније у Отоманској царевини, него и као владар једне мале и сиромашне сусједне земље, као државник, политичар и дипломата. Настоји да се не врати дома без успјеха. Пише пјесму у Бечу, у пријестоници „Његовог царског и апостолског величанства". Државничка мудрост налаже му велику опрезност. С двије стране његове малене земље двије су опасне велесиле. С једном је стално у затегнутим односима, у данонoћном пушкарању пограничном или у ратном стању. Опасно је и другу изазивати и окренути је против своје земље и народа. „Мало руках, малена и снага". Стара се и мучи да свој малени брод провуче између Сциле и Харибде.

Послије љутих загонâ Смаил-аге и Али-паше Сточевића услиједио је продор Осман-паше Скопљака, који је освојио Врањину, Лесендро и Грможур. А онда Омер-паша Латас угрозио слободу. Наишле су и гладне године. Одржавање мира на граници према Аустро-Угарској, послије чешћих сукоба и чарки, било је спасоносно. А мир се тек

---

[30] Р. Ковијанић, *Тројичанска скупштина у „Горском вијенцу"*, Прилози за књижевност, XII—1 (1932); Исти, *Скупштина уочи Тројичина дне — Пролог „Горског вијенца"*, „Побједа", Титоград, 27. I 1963.

био постигао. Аустрија је пристала, 1845, да с Русијом посредује код султана да се Црној Гори врате освојена острва у Скадарском језеру, за којима је владика Раде боловао. Турска је много одуговлачила са извршењем. Зато је Његошу и због тога била потребна наклоност Беча. Повратио је од Аустрије тврђаву Космач, али јој је морао уступити Стањевиће и Подмајине. За такво попуштање Његош је од бечког цара добио брилијантни напрсни крст (1846). Продао га је за жито, пролазећи кроз Трст; мислио је на гладне у свом народу. О томе су, са великим похвалама, писале Штурове новине. Била је државничка мудрост ничим не изазвати Беч, не помутити односе. Метерних је још био на сцени.

Штур је свакако говорио Његошу о тешком положају свога подјармљеног и обесправљеног народа; жалио се на круту обијест феудалаца-властодржаца и на неправде које чине.

Штур је народни будитељ и просветитељ као Његош. Плијенио је Његоша као човјек, као мислилац, идеалиста и велики Славен. „Идеја славенска — пише Штур Погодину 1846 — била ми је од прве младости звијезда (водиља); она ме загријавала, хранила, и живјеће увјек".[31] И Његош жуди и тежи ка истом идеалу. Он то јасно изражава у својим дјелима. Гори на ватри истих идеја, али на њихово остварење гледа са извјесном скепсом. Обожава Штуров апостолски занос и прегалаштво, али сумња у постигнуће циља:

Свуд те видим ђено дубиш у зрцала мистическа (10)
У бездне се погружаваш ђено игла полус не зна,
нит кормило лађа слуша, ће природа побјеђена
у њедрима ноћи спава; хаос мјериш, с мраком зборш (30—2)
Кâ свјетила једног луче у његову развијању (25)
Видиш симбол божествени и некога бића клицу —
ти у мрачним просторима под хаосне мутне тмуше
видиш оком магическим да с' ускрса сјеме таји (34—6).

Непобитно, *ови стихови се односе на Штура.* Нема сумње, Његош ту мисли на Штурове утопистичке идеје о Свеславији. Како је Његош тада гледао на то питање, види се из његове оде Сими Милутиновићу (1848) и писма бану Јелачићу (20. XII 1848). Овако је пјевао своме цетињском учитељу:

Споменик се теби хоће: Словенство је проста маса,
Још га зраке косо гледе, још по тами оно баса!
„Што је наше, све је лоше", све гудимо сами собом;
народности ће нам олтар? Туђега смо вазда робом!

„Славјани до дана данашњега — пише Јелачићу, разочаран неуспјехом буне — ништа друго нијесу били до продани жалосни робови и надничари других народа . . . Већ земља од ове мрске неправде стење, душе су благородно-мислећих Славјанах у вјечној муци, стиде се свијета и људих због овога нискога стања . . . Рашта неко слијепо задахнуће управља Славенима, те се самовољно у туђе вериге вежу?" Даље пише о слободи свога народа, али „под проклетством тирјанства и шпијунства".[32]

---

[31] *Listy Ľ Štúŕa,* 1954.
[32] *Цјелокупна дјела,* IX, Писма III, Београд, 1955, стр. 145.

Ипак, иако је тај пут „мрачан" (неосвијетљен, таман), Његош одмах у почетку пјесме изражава своја осјећања и опредијељеност; слиједи зубљу Штурову:

У мрачноме путовању слиједујем ти зубљи свјетлој,
кâ погледи жедни дана знамења бистру кључу,
кâ побожник што слиједује посагнуте трепавице
светом входу у сумраки за лампадом играјућом...

Вријеме је дало Његошу за право. Неке Штурове идеје показале су се као утопистичке. Он је проповиједао: да сви Славени имају један славенски језик — руски, да створе једну заједничку државу — Свеславију, и једну заједничку религију — православну (Штур је био протестант-евангелик); једна држава на челу са царем, једна црква на челу са патријархом. На основу Хегеловог мишљења, Штур је сањао о могућности стварања такве државе која би — како каже познати чешки слависта Франк Волман — „била као неки храм за Славенски народ".[33] Јер Штур је — како је раније оцијењен — био „прави-правцати Хегел у славенском издању".[34] Он је „Хегелову филозофију сматрао за врхунску могућност мишљења људскога духа" — каже се на другом мјесту.[35] Штур је на државу гледао кроз Хегелову филозофију. Његошу је свакако било блиско Штурово дуалистичко мишљење и његово хегеловско дуалистичко схватање. И он је жудио једну велику славенску државу, али је сумњао у њено остварење.

Све су то били разлози да Његош буде опрезан у пјесми, да изрично не помене Штура, ни његову свеславенску идеју, ни народносно питање у Аустро-Угарској, ни њен феудалистички систем, против којег се бори Штур. Суздржавале су га државничке одговорности пред народом и историјом. Такве крупне одговорности није имао Само Томашик, Словак, свештеник једног малог мјеста, пјесник славенске химне, па је ипак био опрезан; његова пјесма написана је у Прагу у знак протеста против однародњавања и употребе туђег језика, гласила је прво „Хеј Словаци", а не „Хеј Славени".[36]

И Штуру је, такође из политичких разлога, погодовала пјесма без наслова и помена његова имена, а да је он ипак изванредно згодно и вјешто наговјештен и високо уздигнут.

Штурове *Slovenskie národnie noviny* са књижевним прилогом *Orol tatranski* почеле су излазити августа 1845. За њихово излажење Штур је добио дозволу из Беча, захваљујући највише заузимању Кулмера и Драшковића, утицајних на двору. У свом прогласу, он је унапријед обнародовао: да „Орао татрански, намијењен култури и литератури, објављује пјесничке прилоге само у уводу свакога броја". По својој прилици, Штур је приликом посјете тражио од Његоша неку пјесму за уводник „Орла". И Његош му је испјевао достојанствену оду. Покретање новина са књижевним прилогом било је од

---

[33] Frank Wollman, *Slavizmi a antislavizmi*, Českosl. akadémia, Praha, 1968, 391.
[34] Milan Hodža, *Československý rozkol*, Martin, 1920, стр. 125.
[35] *Súčanici o Ľ Štúrovi*, 318, 158.
[36] R. Kovijanić, *„Hej Slovaci" u Srbov*, „Náš život", 3—4, Bački Petrovac, 1934; Исти, *Пјесник наше државне химне „Хеј Словени"*, „Стварање", 11—12, 1962.

огромног политичког и културног значаја у историји словачког народа. Штур је морао бити врло опрезан да не дâ повода за њихово укидање; да не омогући тражено оснивање културног друштва „Татран"; да не изгуби подршку Драшковића и Кулмера; да не огорчи Беч, бечког цара и грофа Коловрата (Чеха). Драшковић и Кулмер су се старали да својој Народној странци „створе ослонац на двору и у влади". Двор је, 1845, условио да се обавезно „успостави најтјешња сарадња с Конзервативном странком угарских магната". У вези с тим издејствована је забрана листа *Бранислав*, који је излазио у Београду. Уређивао га је Богослав Шулек, Словак, одушевљени штуровац, који је пребјегао из Словачке послије угушеног устанка, у којему је погинуо његов брат; живио је у Загребу (познат је као врло истакнути хрватски научник и писац).

Још једна чињеница говори да је Штуру погодовала Његошева пјесма без помена његова имена и што је његова визија о Свеславији у њој алегорично замагљена, јер би читаоци лако уочили Његошеве сумње у остварење те визије, пошто су у пјесми посвећеној њему јако наглашени „магически" и „мистически погледи".

Све наведене чињенице говоре: да *Његош уопште није дао наслов пјесми*, и да Штур, као уредник, не би ништа мијењао у наслову без знања аутора, „Jeho Visosti vládara Černohorskieho".

IV

3. — Његошева пјесма Штуру објављена је у „Гласу Црногорца" 10/22. фебруара 1875, под насловом *Људевиту Штуру*, и то само првих 16 стихова. Откуда ту наслов кад га нема у оригиналу? Сматрам да га је дао сам уредник, Симо Поповић. У краткој биљешци он не каже одакле су му ти стихови, него тврди да пјесма „нигдје није штампана". Као што је познато, пјесму је одатле пренио Лавров и објавио 1887. у свом дјелу о Његошу, под насловом *Владика Петар Петровић Људевиту Штуру 1847. г.* Поставља се ново питање: Откуда Лаврову тачна година штампања у „Орлу татранском", кад Поповић каже да пјесма до тада није нигдје штампана? Друго питање постоји од раније: Откуда та пјесма „Гласу Црногорца"? *Увјерен сам да ју је Симо Поповић донио из Братиславе и да је тамо сазнао коме је посвећена.*

Симо Поповић (1844—1921), Сремац, пјесник, црногорски војвода и државник, учио је у Братислави VIII разред гимназије 1865—6. школске године.[37] То је био реорганизовани лицеј у коме су учили: Колар, Палацки и Штур, Даничић, Милетић и Змај, и преко 1.200 других Срба, од Јулинца и Мушкатировићева до Грчића-Миленка и Сима Поповића.[38] Тада је у Братислави радила српска књижевна дружина „Слобода", основана 1839, по угледу на словачку дружину, коју је водио Штур. У вријеме Даничића и Милетића, то је била најславнија српска омладинска дружина уопште. Поменуте школске

---

[37] Р. Ковијанић, *Из младости Сима Поповића*, „Стварање", март 1952.

[38] Исти, *Српски писци у Братислави и Модри XVIII в.*, Матица српска, Н. Сад, 1973 (в. Регистар).

године, Симо Поповић је стајао на њеном челу; био је најактивнији и најауторитативнији њен члан, чији се суд највише цијенио.[39]

Српску ђачку дружину водио је професор Само Лишка (1825—85), Словак из Модре, гдје је Доситеј Обрадовић учио Баумајстерову филозофију, и гдје је Људевит Штур провео посљедњих 7—8 година свога живота, код старијег брата Карла, ограничен у кретању. Лишка је студирао филозофију и теологију у Братислави 1844—8, у вријеме Милетића, управо кад је у „Орлу татранском" изашла Његошева пјесма. Наставио је студије у Бечу. Као штуровац, учествовао је у словачком устанку 1848. Познат је као писац словачке граматике. У вријеме Поповића уређивао је часопис „Евангелик".

Директор гимназије био је Павел Лихнер (1816—84), човјек класичног образовања и широке културе, ђак Братиславе, Лајпцига и Гетингена. Поповићу је предавао грчки и латински, по својим уџбеницима. Научне студије писао је на латинском, њемачком и мађарском. Постао је члан Мађарске академије наука. И он је био из Модре, из досељене њемачке породице, која се временомословачила.[40]

Оба ова професора добро су познавали Штура и све чланове уредништва „Орла татранског", читаног с великом пажњом. Наиме, познавали су Носака, преводиоца Његошеве пјесме, који је добро разумио пјесникове алегорије (не баш све), и Петра Келнера-Хостинског, који је био члан српске књижевне дружине и њен благајник у вријеме Милетићева предсједништва. Њихов пријатељ био је и трећи члан уредништва, Јан Штур, Људевитов млађи брат, који је такође био члан српске ђачке дружине у вријеме Милетића. Били су сви у блиским односима са Карлом Штуром, директором Модранске гимназије, истакнутим културним радником и писцем, великим пријатељем српске омладине. Сви они могли су бити упућени у тајну посвете Његошеве пјесме и њеног значења, а од њих су могли сазнати Лишка и Лихнер.

Претпостављам са великом вјероватноћом: да је Поповић од својих професора, у првом реду од Лишке, свакако у Братислави, сазнао да се Његошева пјесма у „Орлу" односи на Штура. Поповић је у Братислави могао и сам наићи на ту пјесму у библиотеци словачке или српске дружине, које су имале „Орла татранског".[41] Вјероватно, одатле је и преписао Његошеву пјесму, или цијелу или само првих 16 стихова, које је објавио у „Гласу Црногорца".

Забуну у ово питање уноси Поповићева биљешка: да пјесма раније није нигдје штампана. Да ли се то тврђење може прихватити као непобитна чињеница? Не вјерујем да уредник Поповић није знао да је пјесма штампана у „Орлу татранском", него да је из политичких разлога хтио да заметне траг одакле је преузета. Јер откуда је Лавров година 1847, коју је ставио уз наслов пјесме? Руски научник могао

---

[39] Исти, *Štúdie z dejín juhoslovansko-slovenských vzťahov*, Matica slovenská, Martin, 1976 (v. Registar).

[40] Исти, *Грчић-Миленко у Братислави*, „Зборник Матице српске за књижевност", IV—V (1956—7).

[41] Исти, *Библиотека српске омладине у Братислави*, „Библиотекарски годишњак Војводине 1975", Нови Сад.

је то најприје сазнати у Цетињу, гдје је прикупљао грађу за своју магистарску дисертацију о Његошу.[42] И то, у првом реду, од Сима Поповића или књаза Николе.

Нема сумње, књаз Никола је морао сазнати за Његошеву пјесму прије штампања у „Гласу Црногорца". Поповић је морао претходно показати књазу-пјеснику. Неке чињенице убједљиво говоре: да су политичке прилике налагале, и књазу и уреднику, да пјесма у цјелини (ако су је имали цијелу преписану) не буде објављена, јер се њен други дио односи на Аустроугарску, на положај славенских народа у њој. Претпостављам да су обојица били сагласни да се у напомени објави: како пјесма раније „није нигдје штампана" (бар код нас не). Било би неопрезно рећи: да је штампана у Аустрији, коју је подривао Штур, у Штуровом „Орлу", чије је излажење забранила аустријска влада. Тако би се открио њен други дио, у коме се у алузијама и алегоријама приказује аустроугарска поробљивачка владавина. Поповић је, дакле, имао оправданих разлога да се прави како не зна за пјесму у „Орлу татранском", већ да је, као пронађену, објављује први пут. Ево зашто:

Невесињска пушка била је већ планула (1874). Општи херцеговачки устанак био је већ уговорен између херцеговачких првака и књаза Николе за прољеће 1875. У љето је букнуо. Услиједила је објава рата Турској од стране Црне Горе и Србије. „У Бечу се сматрало — каже Бранко Павићевић — да устанак представља директну опасност за Аустро-Угарску ... Сукоб интереса око утицаја на Балкану између Русије и Аустро-Угарске био је очевидан већ од првих дана устанка у Херцеговини".[43]

Књаз Никола био је већ искусан владар и дипломата. Старао се, као и Његош, да ничим не изазове Аустро-Угарску у току борби и уочи предстојећег рата с Турском, подржаваног од стране Русије. Сјећао се, вјероватно, и ријечи свога стрица књаза Данила које је пред саму смрт у Котору рекао своме домаћину Бјеладиновићу: да за смртносни атентат има да „захвали политици аустријској".[44]

И Симо Поповић имао је као уредник поучно искуство да буде врло обазрив у писању о поступцима сусједне империјалистичке монархије. Био је уредник „Црногорца", првих црногорских новина (1871—3), и првог црногорског часописа, „Црногорке" (1871), која се угасила послије пола године, „због малог броја претплатника и сарадника (а и због Аустрије, којој се није свиђала њена садржина)".[45] И „Црногорац" се брзо угасио, почетком 1873. „Затворен у саме границе Црне Горе" није могао даље излазити — објавио је Поповић. „Оштри чланци против Аустрије, Угарске и Турске, тих угњетача српског народа — каже Душан Вуксан — изазвали су владе ових земаља да забране улаз „Црногорцу" у своје земље и лист је морао престати излазити". Није се могло друкчије ни очекивати, јер Поповић је био досљедан у спровођењу тога свог програма, објављеног у

---

[42] Радован Лалић, *Лавров,* Енциклопедија Југославије, V, 496.
[43] *Совјетско-југословенски односи,* Енциклопедија Југославије, VII, 453.
[44] Божидар Ковачевић, *Веран опис смрти кнеза Данила,* 29. IX 1977; С. Калуђеровић, *Смрт кнеза Данила,* „Црногорка", 1871.
[45] Б. Ковачевић, *Исто.*

првом броју листа. „Са слободних висина црногорских" поручио је: „да ће ‚Црногорац' служити зарад нашега уједињења народнога и братске узајамности... онијех крајева наше подјармљене браће... Једно срце мора куцати у нама и једна мисао народна мора нас све одушевљавати... Пратиће ‚Црногорац' и све појаве у народном животу наше остале браће словенске... Мотрићемо пажљиво њихово народно кретање. У том узајамном познавању лежи снага наша, којом ће Словенство у скорој будућности заузети значајно мјесто у овом дијелу свијета... Скупљамо снагу нашу, па устанимо да повратимо изгубљену слободу нашу, и да ујединимо раскомадане дијелове нашега народа".[46]

Очигледно, кад је писао ову побуњивачко-устаничку поруку, иза које је свакако стајао и млади књаз Никола, Поповић је имао пред очима и Његошев слободарски светионик на Ловћену и Штурову „зубљу свијетлу" татранску, која је имала политичку позадину истовјетног циља, а коју је Његош у свом славоспјеву Штуру уздигао у звијезде. Као Србин из Угарске, Поповић је имао на уму славенске народе у Аустро-Угарској. Не само што је желио, него је и сматрао да је дошло вријеме да и они покрену ослободилачку борбу. Зато му је, у циљу пропаганде, била потребна Његошева пјесма Штуру. Доста му је било да помене само два велика човјека, Његоша и Штура, да укаже на њихов однос и идеје, стремљења и тежње, на путеве које осветљавају њихове зубље. Довољан је био само први стих Његошеве пјесме: „У мрачноме путовању слиједујем ти зубљи свјетлој", па да се у то вријеме зна шта се хоће и шта треба чинити.

Поповић је ово писао у вријеме кад се у Европи стварао романтичарски култ Црне Горе, када су у Ловћен и Цетиње упирали погледе не само Словени са Балкана, него и сви Славени из Аустро-Угарске. У очима Европе, Црна Гора је тада била најидеалнији узор борца за слободу. Књаз Никола и његови сарадници, међу којима је Симо Поповић, водили су рачуна о томе; док је Аустро-Угарска будно мотрила шта се ради на Цетињу, пратила сваки покрет.

Поповић је у априлу 1873. покренуо други лист, „Глас Црногорца", са истим програмом и циљем. Али овога пута знатно уздржљивији и опрезнији с погледом на Аустро-Угарску. „Да би се тако дограбили свога поља — каже Поповић — и избавили незгоде (забрана уласка „Црногорца" у Аустро-Угарску и Турску) у коју смо пали, спремили смо се за издавање новога листа... Ко познаје „Црногорца" познаће и „Глас Црногорца". У погледу тога, Вуксан каже за уредника: да „уствари није било баш тако... садржај политичких чланака био му је много блажи... хтио је по сваки начин да новине иду у Аустрију".[47]

Ко познаје младог Сима Поповића, доброг родољуба и патриоту, одушевљеног припадника Уједињене омладине српске у доба романтизма, доброг познаваоца прилика и народносних проблема у Аустрији и Угарској, доћи ће до убједљивог закључка: да је Поповић из политичких разлога, поред потребе књижевног значаја, објавио Него-

---

[46] Душан Вуксан, *Преглед штампе у Црној Гори*, Цетиње, 1934, 31—4.
[47] Д. Вуксан, *Исто*, 35.

шеву пјесму Штуру, и да је с њом поступио како треба, јер та пјесма има и своју политичку позадину. Старао се да дипломатски буде опрезан и уздржљив, а ипак да постигне свој публицистичко-пропагандистички циљ у ширењу ослободилачког народног покрета. Тако је поступио и Његош кад је писао ову пјесму у вријеме предреволуционарног врења у Европи.

У позадини тога стајао је књаз Никола. Било је државнички мудро ничим не огорчити сусједну освајачку велесилу док се са другом воде борбе и ратови. Било је дипломатски вјешто наговијестити Аустро-Угарској да ако крене против Црне Горе и херцеговачких устаника може се потпирити устанак у њој самој, у Боки, Далмацији и даље. С друге стране, Његошевом пјесмом Штуру скренута је пажња славенским народима у Аустро-Угарској, који теже својој слободи, да су устанци и рат против Турске уперени против тираније, да доприносе њиховим ослободилачким стремљењима, зато су дужни бити на страни устаника и ратника, и помоћи њихову борбу. И наишло се на одзив. Књазу Николи и Поповићу догађаји су дали за право.

*

Сви културни народи, велики и мали, проучавају и тумаче сваку мисао, алегорију и стих свога великог пјесника. И ми то чинимо.*

---

* Овај рад читан је (у изводу) на научном састанку одржаном у Цетињу октобра 1977, пригодом 50-годишњице *Историјских записа*. Прије тога рукопис је послат Историјском институту Црне Горе, намијењен планираном Зборнику. Према обавјештењу из Института, тај зборник неће изаћи. Речено ми је да рад могу објавити на другом мјесту. Понудио сам га Н. Саду, који од свих наших културних центара има понајвише традиционалних културних и књижевних веза са Словацима. Братислава показује интересовање за овај рад.

Потребна је напомена. Прије годину дана објављена је опширна студија посвећена овој теми. Писац је стручни познавалац Његошеве филозофије, др Вуко Павићевић, проф. филозофије Београдског универзитета. Обрађујући исту тему, он се јако заинтересовао за овај рад. Радо сам му ставио на расположење копију рукописа, обрадован што ће Његошева пјесма бити проучена и с филозофске стране. Смрт је Павићевића неочекивано ограбила. У његовој драгоцјеној заоставштини нашла се његова студија, коју је Црногорска академија наука и умјетности објавила у свом „Гласнику Одјељења умјетности" за год. 1979 (Књ. II, 7—25), под насловом: *Питање основног мотива Његошеве песме под насловом „Људевиту Штуру"*. Цитирајући многа мјеста из овог мога рада, Павићевић каже да сам то изнио у свом „новом, недавно објављеном раду". Значи, он је очекивао да се прво појави моја студија, па да онда објави своју.

СТЕРИЈИН НЕОБЈАВЉЕНИ ДРАМСКИ СПЕВ
ТОРЖЕСТВО СРБИЈЕ

Јелена Шаулић

Стеријин драмски спев *Торжество Србије*[1], на који ме је, са захвалношћу помињем, упозорио историчар Милорад Радевић — налази се у Рукописном одељењу Матице српске под бројем 9411. Досада није објављен. Писан је Стеријином руком на осамнаест листова пуније светло-плаве избледеле хартије формата 395×250 mm. На једној страни има од двадесет до двадесет и пет стихова.

Правопис је стари као што је увек Стерија и писао, са изузетком првог писма Вуку, у којем је доследно избацио ъ.[2] У овом спеву изостављен је ъ само понегде, случајно, или је замењен са ь, као што је понегде место ѣ написано *е* омашком.

Текст спева је пренесен на данашњи правопис. Спроведено је једначење сугласника, а изостављено *х* у неким облицима дато је у угластој загради.

Стихови и речи које је Стерија превукао дати су у белешкама да би могло да се види како је спев обрађивао и поправљао, а стихови које је превлачио у одељцима које је доцније целе превукао у угластим заградама.

Када се рукопис овог драмског спева прегледа, добије се утисак да је други објављен Стеријин спев ове врсте *Сан Краљевића Марка*, исте, 1847. године, представљан као и *Торжество* . . . , занимљивији, драматичнији, са више личности, разрађенији, писан у три чина, наизменично у прози и у стиховима, већином у десетерцу, па је због популарности главног јунака и по обради био ближи тадашњој публици од *Торжества Србије*, писаног само у једном чину, али ширем по замисли, јер даје поглед на најважније одсеке српске историје: од Немање преко уздизања државе до врхунца под царом Душаном и наглог распада по његовој смрти због неслоге и себичности феуда-

---

[1] Непосредно прихваћен русизам *торжѐство* изведен је од корена *торг* — и значи свечаност, победу, тријумф. Свечаности су се одржавале на тргу пред народом. Ту су слављене и победе над непријатељем. *Торжѐство Србије* је победа, тријумф Србије ослобађањем од Турака.

[2] *Вукова преписка*, књ. V (писмо из Темишвара од 10. јануара 1826).

лаца које су довеле до предугог робовања Турцима, до првог устанка под Карађорђем. У спеву је обухваћена и владавина Александра Карађорђевића, дакле Стеријина савременост.

У *Торжеству*... се поред српских владара, људи и деце из народа јављају и персонификоване: Србија, Судбина, као и митолошке: Хрон, бог времена; Талија, муза позоришне уметности и једна нимфа. Тако се у спеву, за који је карактеристично романтичарско родољубље, осећа антички утицај, који је Стерија понео од класичног образовања у младости.[3] Из међусобних разговора лица у *Торжеству*... дознаје се шта су Немања, цар Душан, Карађорђе, учинили за напредак, а шта себични феудалци на штету српске државе.

Стерија је написао *Торжество*... у периоду мира између Турака и Срба. После самовољне владавине кнеза Милоша, када ни живот ни имовина нису били загарантовани, и прве владе младог, неуког кнеза Михаила, који је безуспешно са војском покушао да се одупре уставобранитељима и после избора Александра, сина Карађорђевог, за кнеза 1843. године, Србија је почела да улази у ред европских држава увођењем законитости (Грађански законик од 1844) и ширењем просвете.

Овоме је и Стерија допринео великим и преданим радом. Од јесени 1840. године, када је прешао у Србију да у Лицеју у Крагујевцу буде професор правних наука, а од септембра 1842. до марта 1848. године као начелник Попечитељства просвештенија, Стерија је давао предлоге и планове за уздизање и ширење просвете, које је често морао и сам да остварује, давао иницијативу за оснивање културних установа: Академије наука, Народне библиотеке и Народног музеја, саставио законик о школској настави у Србији (*Устројеније јавног училиштног наставленија*), писао уџбенике за основне школе, гимназије, уредбе, правилнике, некад састављао формуларе.[4] Као начелник Попечитељства просвештенија учествовао је у састављању репертоара *Позоришта код Јелена*.[5] У овом позоришту национални репертоар сачињавају углавном Стеријини комади.[6] Као човек који добро познаје позориште[7] „не само што је дела за представленије

---

[3] О сентиментално-романтичарским елементима који су се испољили у Стеријиним историјским романима, нарочито у описима природе под утицајем Милована Видаковића и о утицају који су на њега извршили грчки и римски писци види студију Мирона Флашара *Реторски, пародистички и сатирични елементи у романима Јована Стерије Поповића*. Зборник историје књижевности, Одељење језика и књижевности, књига 9, Београд, Српска академија наука и уметности, 1974, 111—429.

[4] О изузетном залагању Стеријином за развој и реформисање просвете у Србији, в. студију Владимира Грујића *Школско реформаторски рад Ј. Ст. Поповића у Србији 1840—1848.* — Педагошко-историјска студија — САНУ, Посебна издања, књига CCLVIII, Одељење друштвених наука, нова серија, књига 19, Београд, 1956, 220.

[5] Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба* (драма и опера), Београд, б. г., 84.

[6] *Исто*, 81.

[7] Милан Токин, *Сусрет младог Стерије са позориштем Пеште и Будима. Наша сцена*, Нови Сад, 20. март, 1956, 8—9.

сочињавао, него се и позориштнике трудио обучавати".[8] Некада је и приход од својих позоришних дела намењивао за корист просвете.[9]

Стерија је изгарао на раду у жељи да што више допринесе уздизању Србије. Он то чини у својим књижевним делима објективно и добронамерно критикујући све негативно у савременом друштву Србије што омета напредак. Истиче пре свега да Срби робују и трпе због неслоге. Зато у песмама и трагедијама наглашава потребу слоге, поштовања закона, заборављања личних интереса ради општих. Ове његове поуке срачунате су да преко позорнице делују на публику. Требало је да она из њих извуче поуку. Зато Лахан у истоименој трагедији говори да се у буни „под наличјем општега добра крију најхуђе себичности", а цар Душан у трагедији *Смрт Стефана Дечанског* после буне говори: „Насилија више да не буде", а крај очевог одра: „Заклињем се . . . да ћу Србију узвисити не само оружија силом него и правдом и законима."

Стерија је био очевидац немира у Србији због економских проблема које ни уставобранитељи ни кнез Александар нису могли да реше, а то је водило незадовољству и олакшавало Обреновићима агитацију у њихову корист. Знао је Стерија како је крваво угушена Катанска буна 1844. године и колико је невиних људи изгинуло заведених интересима кнеза Милоша. Желео је да се бунама у Србији стане на пут. Зато и у *Торжеству* . . . истиче да неће бити напретка у Србији док год не завлада слога.

Има у *Торжеству Србије* порука које нису упућене само кнезу него и уставобранитељима, попечитељима, вишим чиновницима, и осталом грађанству, које је присуствовало представи на кнежев имендан.[10] Исте поруке о потреби слоге, потискивања личних интереса ради општих, и жртвовања за своју земљу слушали су гледаоци и на представи *Сан Краљевића Марка.*

Иако је на представи *Торжества Србије* изнесен на позорницу портрет кнеза Александра да га Талија, муза позоришне уметности, украси венцем (из захвалности за кнежеву обилну помоћ позоришту), овај спев је пун поука кнезу како треба да влада и шта треба да избегава да би Србију унапредио. Штавише Стерија се непосредно обраћа кнезу:

И теби је то задатак
Дигни земљу нашу,
Запуштену вековима
Грозном судбом падшу.

Од ранијег попечитеља Алексе Јанковића Стерија је добио карактеристику пуну признања о својој великој преданости просвет-

---

[8] *Стеријина аутобиографија.* Рукописно одељење Матице српске, М. 9436.

[9] Године 1843. Стерија је у Београду објавио трагедију *Владислав,* како је на књизи назначено „на корист Школског фонда", који је на његов предлог основан, а приходом од трагедија *Лахан* и комедије *Београд некад и сад* одазвао се прикупљању прилога за оснивање сталног позоришта и подизање позоришне зграде у Београду. На књизи је назначено: „Печатано на ползу Српског Народног позоришта".

[10] Како је кнез живео у Русији од 1814. до 1840 (отишао је као дете од седам година, а вратио се као човек од тридесет и четири), задржао је обичај прихваћен у Русији да на празник Александра Невског слави имендан.

ном раду. Нови попечитељ је ову потписао, али није задржавао Стерију да остане. Стерија је истога дана, 11. марта 1848, предао Попечитељству оставку, а Совјету предлог за увођење слободне штампе позивајући се на укидање цензуре у суседној Аустрији. Може се претпоставити да је кнезу било жао што Стерија напушта Србију — потврдио је његову оставку тек 4. априла.

Вративши се у Вршац, Стерија је имао више времена да прегледа и обрађује своје рукописе. Многи су од њих после његове смрти објављени, а неки су остали необјављени као и *Торжество Србије*. О овом спеву постоје само помени (Ђ. Малетић[11] и М. Ђ. Милићевић[12]).

Колико ми је познато, само је Стојан Новаковић[13] дао садржај спева и указао на сличност са Стеријиним песмама и навео неколико добро одабраних стихова из спева.

Они који су доцније писали о овом спеву писали су без познавања спева, па су нетачно закључили да је спев пригодан и слаб (У. Џонић)[14], слаб, пригодан и пропагандни (Б. Ковачевић)[15], и „без значаја као књижевно остварење" (Ж. Милисавац).[16]

Пада у очи да је *Торжество* . . . писано језиком који се разликује од језика другог алегоријског драмског спева Стеријиног, *Сан Краљевића Марка*, писаног и приказаног исте, 1847. године, само три месеца доцније. Највероватнији разлог за ово: Стерија је *Торжество* . . . написао за кнежев имендан. Зато је требало да језик и стил буду „торжèственији", свечанији, па се у спеву, иако је писан народним језиком, јављају славизми и русизми.

Стихови су готово увек снажни, сликови необавезни, углавном спонтани. Увек су подешени према личностима које их говоре (цар Душан, Карађорђе, персонификована Србија).

Врло су разноврсни: од четири, пет, шест, седам (комбиновани шестерац и седмерац представљају делове пољског тринаестерца) и осам слогова, а смењују се наизменично што доприноси ритму спева. Понекад се у стиховима јавља и леонински слик.

Боље него ико од Срба Стерија је познавао позориште. Сценографија, како је он даје, увек је приметно у складу са текстом улоге и развојем радње. Такво је и расветљење и замрачење сцене. Техничке промене доприносе драматичности представе.

Стерија је унео у *Торжество* . . . хорске песме да би комад учинио привлачнијим. Тако је чинио из истог разлога и Никола Бурковић, управник и редитељ *Позоришта код Јелена*, који је често сам, а понекад уз помоћ Јосифа Шлезингера, компоновао песме.[17] Певали су их глумци — чланови певачке позоришне дружине који су играли у овом позоришту.

---

[11] *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*. Београд, 1884, 21.

[12] *Поменик знаменитих људи у српскога народа новијега доба*. Београд, 1888, 566.

[13] *Јован Стеријин Поповић*. Глас СКА, LXXIV, Београд, 1907, 71.

[14] Јован Стерија Поповић, *Целокупна дела*. Српски писци, књ. V, Београд, б. г., XL.

[15] *Стерија и његова жалосна позорја*. Књига о Стерији. Београд, 1956, 270.

[16] *Савест једне епохе*. Нови Сад, 1956, 158.

[17] Боривоје С. Стојковић, *Нав. дело*, 71.

Све личности у *Торжеству . . .*, историјске, алегорично персонификоване као и митолошке карактеристично су приказане.

На маргинама или у тексту Стерија је вршио исправке, замењивао речи, ређе стихове, а сасвим ретко пасусе. На једном месту су превучени, али остали читки стихови дијалога између Србије и цара Душана о крвавом знаку који се види на његовом челу због учешћа у побуни против оца Стефана Дечанског, у којој је овај убијен.

Исправке су биле на боље и доказују са колико је пажње Стерија обрађивао и спев *Торжество . . .*

ТОРЖЕСТВО СРБИЈЕ

Позоришни спев у једном дејству
од Ј[ована] С[терије] Поповића

У славу имена дана Њ[егове] С[ветлости]
владајућег Књаза Србије
представљено у Београду 30. августа 1847.

ЛИЦА

СРБИЈА, мати
СТЕФАН НЕМАЊА
ДУШАН
КНЕЗ ЛАЗАР
КАРАБОРБЕ
ХРОН (Бог времена)
СУДБИНА
ТАЛИЈА И ЈЕДНА НИМФА
ЈЕДАН СТАРАЦ
ВИШЕ ЉУДИ И ДЕЦЕ ОБОЈЕГА ПОЛА

УГЛЕД 1.

(Пријатни[1] предел. На једном брежуљку стоји Србија с круном од звезда на глави. Она је обучена као Палас, но боја је народна. Прве се луче од сунца указују, а са запада се види дуга.)

Србија

Србија мати
По дугоме санку
Радо уживам
Данак на уранку
Чело је моје
Пољубило сунце,
Ружичном зором
Наресило лице.
Звездама јасним
Испреплело власи
Као круном царском.[2]
Нова дуга
С неба плава круга
Љупко се смеши
И гласом ме теши:
„Одби се туга".

УГЛЕД 2.

Судбина и пређашња

Здравствуј, дична Србијо,
Среће кћери мила,
У свеможној заштити[3]
Дуговечна била.

Србија

Да нада мном лебди
Милост чрезвичајна,
Позорја ме уче
И многа и сјајна.[4]
Жалост бјаше гледат'
Гди ми живе чеда,

Сада весна љупка
Отуд ме погледа.
Све ти знадеш, судбо,
Зато не украти
О чудесној мени
Светлост[5] мајци дати.

Судбина

У совјету вишњега
Вечни стоје суди,
Да с' и српска држава
Један пут пробуди.
Да ји цари оките,
Бистроумне[6] главе,
Но кој' бјаху велици
Нек се сами јаве.

(Одлази)

Србија

Благословен Господ Бог
Чудесами силни
Кој' штедроте[7]
Изли рос обилни.
Појте чеда вишњему,
Песан појте нову
И жртвеник дижите[8]
За сву милост ову.

УГЛЕД 3.

Стефан Немања и прећ[ашњи]

Немања

Дуго лежа српски род
У ропству и мраку,
Подносећи злопату
Под туђином сваку.
И глас Божјег анђела
Заповест ми снесе
Да се земља Србија
Од ране отресе.
Као раб верни следова
Божијему слову,
Давши своме народу
Свест живота нову.
Ал' су лета скучена,
Потреба безмерна,
Зато краљем приставих
Сина благоверна:
Нек следује стопама,
Божју слуша вољу
И у земљи принови[9]
Чест[10] и сјајност бољу.
Источниче милости
Поткрепи му труде,[11]
Да Србија напредна
У процвату буде.

Србија

(Он спомиње Српство,
То ће бити син мој.)[12]

Немања

Какво је то лице
Што ми очи плени?
Као небесна вила[13]
Кад земљу осени[14]
На челу јој важност
Са спокојством блиста,
Није л' ово дражест
Српске земље иста?
Та мати је моја,
Моја мила мати,
О каква је сладост
Њезиним се звати.

Србија

Тко си ти пришелче?[15]

Немања

Ја сам Стефан Немања,
Прави, мајко, син твој
Кој' сам Србље подиго
Из чаме[16] и мрака
До највећег зрака.
Сада Српство познају
И народи страни,
Пред нама се клањају
Кнезови и бани.

Србија

Оди мили сине,
Да те мајка загрли;
Но разви ми цео низ
Твоји дела врли.

Немања

Освојио сам градове
Премноге и јаке,
Прогонио злотворе
Земљи нам опаке;
Расејано Србаља
Сјединио стадо
И раздору теглећим
Једну главу дадо.
С храбром нашом мишицом
Победе се друже,
И кој' нам се ругаху
Српској влади служе.

Србија

Оружијем[17] земљу
Подупро[18] си, сине,
Али ова слава, срећа

Може да премине.[19]
Зато кажи какви још
Бјаху твоји труди
За домашни напредак
Подчињени људи.

Немања

Ја сам издао законе
Колико сам смого,
Ток живота кратак је
Довршити[20] много.
Православну у земљи
Утврдио веру
Прогнав јерес и сваку
Злочесту намеру.
Манастире подигао —
Студеница једна
Ревност нашу јављати
Бит' ће увек вредна.
Сина имам, Божијег
Угодника Саву
Ког' науку Христову
Проповеда праву.
Училишта заводи,
Умекшава нрави,[21]
Зато њега српски род
Као светињу слави.
Свуд вештине буде се,
Земљеделство цвета,
Нити глупост напретку[22]
Да се множи смета.
По даљнима морама
Наше лађе броде
Прибирајућ' народу
Многостручне плоде.

Србија

Прехвално си обратио
Своје жизни време[23]
Да се Србљи за будућност
Користнију спреме.
Нек' ти спомен вечни траје
Гдигод Срб се чути даје!

УГЛЕД 4.

Хрон (бог времена) ступи. Претходњи.

Хрон

Слива се време,
Протркују дани;
Променом вечном
Простор себе рани.
Журте се дани
У вечности реку,
Вечности струје
Непрекидно теку.

(Одлази: природа се промени)

УГЛЕД 5.

Душан (ступи). Претходњи.

Душан

Духом силан,
Мишцом крепак,
Као тресак
Моја снага
Сможди врага;
Распростран
Земљу српску,
Придајте јој
Сјајност царску,
Да се носи
И поноси
Међ' другима
Државама
Као сунце
Међ' звездама.

Србија

И ово је мој син,
По облику познаје се;
Божји дари њега красе.
Он је, он је син мој!

Немања

Тко си ти, о јуначе?

Душан

Ја сам Душан, српски цар,
Стефан силни прозван,
Немањића господар
На владарство позван
Почем седам краљева
Минуше животом,
Подражавши Немањи
Тежњом[24] и добротом.

Немања

Праунуче драги!
Ја сам Стефан Немања,
Ево мати[25] Србија
Која тебе здравља.

Душан

(пољуби матер у руку)

Верни[26] мајко син твој
Труда није поштедио,
На то живот обратио
Да узвиси народ свој.

Србија

Поноси се мати
Кад јој деца драга

О напретку ради[27]
Свеопштега блага.
Но кажи ми редом
Твоја дела хвална.

Душан

Србија је на далеко
Чувена и славна.
Сад Бугарска и Тракија,
Македонска просторија,[28]
Срем и Босна и Истрија
Заповести наше слуша.
Ја сам област раширио[29]
До егејски страна,
Тим постаде наша земља
Богата и знана.
Од Дунава до Адрије
Српски орао лети,
Сам наш престол слаб постаде
Ту силу[30] поднети.
И што беше краљевство,
Сад је српско царство.
Ово бране украшени
Новим грбом кнези,
Кидају се, али ћуте
Наше[31] славе врази.
Србија је сад подобна
Рајском божјем саду;[32]
Тако срећа благослови
Немањића владу.

Немања

Чедо драго, каква радост
Обузима претка
Појмајућа[33] од унука
Таква својства ретка.

Душан

Још сам земљу оградио
Законима мудрим,
Двор сам царски учинио[34]
Раван оним другим.
Чим сјајности Цариграда
Удивљено служе,
Бригу дадо, да с' и нашем
Призрену придруже.
Из колиба подижу се
Велесјајни двори
Нит' и[х] више за прост живот
Гордо Грче кори.
Патријарха српског цркви
И свештенству дадо[х]
Јер ће Србин брижљивије
Српско чуват' стадо.
Тако земљу утврдивши
Жеља ми је била
Византину нашем врагу
Навек[35] сломит' крила.
Ал' смрт рече: „Не даље",
Жеља се угаси.
Сада круна сина мога,
Мог Уроша краси.

Србија

Твоја дела била би
За векове доста
Којим наша Србија
Знаменита поста.[36]
Само оне сјајности
Што пренесе, сине,
За назадак државе
Згодне ми се чине.
Сјајност рађа сујету,
Овој раскош следи,
А кроз раскош развратност
Народ[37] води беди.
Што и сталним[38] државам
Уштрбно[39] је било,
Зар да младим Србљима
Одма[х] буде мило?
Гди простота царује
У дому и нрави,
И тек сјајност у дели
Виспрени се слави,
Ту је снага и крепкост,
Ту је живот други,
Само владци раскошној
Нек не гову куги.

УГЛЕД 6.

Хрон (ступи). Прећ[ашњи]

Кап времена нагло пада,
Час је горка, час је слатка,
У јестеству мена влада,
Ал' је слава земна кратка.
Јеси л' велик, бићеш срушен,
Јеси л' силан, бићеш скрушен,
Јеси л' знатан, бићеш роб.

(пролази, за њим време и предел се промени.)

Хор (иза сцене)

Јарко сунце славе српске,
Куда кријеш зрак
Те у земљи нашој влада
Само зло и мрак?!
Свуд се црне развалине,
Свуд су гробови
И над њима горко цвиле
Српски синови.
Мила весно среће наше,
Куд ти оде цвет,
Те невољу Србин гледа
Грозом обузет?[40]

УГЛЕД 7.

(Кнез Лазар ступи с приклоњеном главом.)

Србија

Какви тужни гласи?

Душан

О гробовима српским
Плачна песма гласи —

Лазар

Плачите, Срби,
Проливајте сузе;
Судбина горка
Сву вам радост узе.
Плачите, Срби,
У окови ропства;
Исчезе сјајност,
Паде слава Српства.

Душан

Тко си, сени ужасна,
Што тако о Српству
Клетим гласом говориш
И о земље ропству?[41]

Лазар

О, Душане силни,
Зар ти не познајеш
Лазара питомца?
Пропала ти Србија,
Срушило се царство;
На Косову Турцима
Све паде у ропство.

Душан

Турцима у ропство?
Гди је Урош, мој син?
Гди је храбри Вукашин?

Лазар

О не питај, оче!
Уроша ти убио
Вукашин неверни,
Пак је и сам живот свој
Иштетио скверни.
Жезлом царском држава[42]
Мене на то снуди,
Ал' гди црни одљуди
Вражјој служе сили,
Труд на празно пада,
Мора да надвлада
Супостат немили.

Душан

О, Душане, зашто сад
У народу ниси?

Лазар

Тако сваки стар и млад
Тебе виче: гди си?
Ал' за страшне грехове
Праотаца своји[х]
Земља носи окове.

Душан

(покрије лице рукама)

Уви! греси моји!

Немања

О судбино, судбино,
То л' су твоји ходи?
Како брзо падоше
Мога труда плоди.

Лазар

Твоје труде разори
Вражда међусобна,
Устадоше раздори,
Уста завист злобна.
Нико општој користи —
Свако своју гледа,
Тако земљу прогута
Отровница беда.

Србија

Сакрите ме кршне горе,
Скрите шуме густе
Да ми земљу хишни врази
Сасвим не опусте.
И ви, светле царске ризе,
Потавните бојом
Не пристају ови знаци
Са тегобом мојом.

УГЛЕД 8.

Судбина (ступи)

Зашт' изгледа твоје лице
Као скорб сетне удовице?[43]
О Србијо царице,
Надежда је блага мати,
Њози жудњу[44] сву обрати
И очекуј утехе.

Србија

О судбино, сестро мила,
Оће л' кадгод земља моја

Бити, кано што је била?
Повратити крила своја?[45]
Оће л' тада просинути
Српско име, српска слава?

Судбина

Штогод Србин сад злопати
Нек' припише себи сам,
Вражду увек беда прати,
За кавгом је зло и срам.
У прсима сваком цвета
Своје среће златни век,
Само наглост нек' не смета,
Нек' умукне раздор прек.
Кад обвлада[46] у Србији
Кћи небесна просвета
Не у речма сујемудрим,
Већ врлином[47] совјета;[48]
Кад прибере[49] Србин слогу,
Праву љубов к роду свом,
Кад себичност и неслогу
Он не прими у свој дом:
Онда ће ти процветати
Српска земља као крин,
Без тог ће вас опет клати,
Ма се дигли, душманин.[50]

УГЛЕД 9.

Хрон и прећашњи

Хрон

Радост са бедом,[51]
Зло се с добрим срета.
Бежите[52] беде
У вечности реку,
По дугој тами
Нек се зраци стеку.

(Дигне косу и одлази, време и предел се мења.)

УГЛЕД 10.

Карађорђе (изнурен ступи)

Не да се, ах, не да се,
Да с' Србија спасе.

Судбина (Србији)

Веће теби, о царице,
Лепа зора свиће,
Да промени земља српска
Своје плачно биће.

Србија

Тко си јуначе?

Карађорђе

Ја сам Карађорђе,
Кој' с попришта света
С тужним срцем пође
Преко четир' столећа.
Народ[53] српски страда
У сужанству туђина,
Земљом кој' завлада,[54]
Као олујни облаци
Спустише се чете,
Напојивши отровом
Своје злости клете.
Позобаше градове
Безбројни пожари,
Склонише се[55] у шуму
Цркве и олтари.
Света женска невиност
Жертва поста врагу.
Бедни народ изгуби
Сву животну снагу.
Каква бјаше Србија
Причају нам пјесне,
Ми познасмо само бич
Свирепости бесне.
И ја пођо избавит'
Бедну земљу моју,
Све што имам жертвовав,
Живот и крв своју.
Девет лета војева[х]
Без припреме јаке,
Без оружја, без силе,
Без помоћи сваке.
И растера[х] силене,
Противнике злостне,
И прикупи[х][56] све српске
Градове крепосне.
Тек што тако Србија
Своју срећу наће,
Опет сунце слободе
Немило нам заће.

Судбина

Из пепела[57] феникс птица
Нека срећа[58] сине
Да у земљи добро буде
Беда навек мине.

(предел се засветли.)

Србија

О каква је то милина!
Од источни[х] гора
Двери јутра разведрава[59]
Рујнозрачна зора.

(Карађорђу)

Ти јуначе кој' си земљу
Бранио витешки,
И борио с' да мој народ

Збаци јарам тешки:
Србија те мати здравља,
Тебе благосиља,
Твој споменик нека цвета
Као стручак босиља.

Душан (пружи му руку)

Радо теби Душан даје
Венац славе своје
Јер сјајније него моје
Јесу борбе твоје.
С изученим ја војинством
Тражих празну славу,
Ал' ти своју за род српски
Залаго си главу.

Хрон

Сперите се беде
У вечности реку,
Невоље грозне
Нек мину на веки.

(Дигне косу и ишчезне. Предел се промени.
На среди се подигне жртвеник на ком ватра гори.)

УГЛЕД 11.

Старац (ступи певајући)

Српска земљо, поноси се,
Тебе љуби вишњи Бог,
Од напасти не страши се
Јер злотвора нема твог.
Торжествујте и ви наши[60]
На Косову гробови,
Већ синови нису ваши
Сужна раја, робови.

Србија

Каква тебе, старино,
Разиграва радост
Те песмама предајеш
Свој[и][x] чувства сладост?

Старац

Каква радост питаш ме,
Царице виспрена?
Ја доживи на дому
Пресрећна времена.

(угледавши Карађорђа)

О, јуначе дивни,
Утеши[61] се сада,
Од зулума тешка
Србија не страда.

Силни твоји труди
Принесоше плоде
Јер Србин ужива
Благодат[62] слободе.

Карађорђе

Разбистри ми причину
Толиког весеља!

Старац

Од душмана наши[x]
Сад је празна[63] земља.
У српској је земљи
Српска наша влада,
Нит' се боји ко делија
Ни субаша сада.
Чест, имање и личност
Нису речи празне,
Јер закони зликовце
Без разлике казне.
Свуд вештине клијају,
Науке младеж красе,
И са црква слободу
Наша звона гласе.
Као волшебном[64] Србија
Напредује силом
Заштићена Русије
Велеможним крилом.[65]
Александар наш је књаз,
Поносити син твој,
С њим нек влада тишина,
Слога мир и покој.

УГЛЕД 12.

Множина људи долази. Талија и једна нимфа носе портре књаза Александра.

Хор

Пој, Србине, с пуним чувством
Господару милом твом,
Радост носи[66] на све стране
Нек ускликне сваки дом.[67]
Живио нам многољетно
Александар мили књаз,
И у земљи владао сретно
На утеху свију нас.

Старац (духовима)

Данас народ дан имена[68]
Слави свога књаза.

Карађорђе

Јели облик вашега
Александра књаза?
О како ми прси трепте,
Што угледа сина черте.

Србија (к портрету)

Чедо мило, ја те гледам[69]
Као мезимца сина,
Ти си мени сад надежда[70]
И радост једина.
Аманет ти земља моја[71]
И сва српска срећа
Од мудрога управљања
Судбину просећа!

Ст. Немања

Немања је први земљу
Успавану диго,
Пода мном је до процвета
Срећан Србин стиго.
И теби је то задатак,
Дигни земљу нашу,
Запуштену вековима
Грозном судбом падшу.

Душан

Да под тобом век Душанов
Србин опет види.
Но да срећу варалицу
Следство не постиди:[72]
Овом жељом Стефан Силни
Топи се и дише
И благослов у делима
Теби проси с више.

Талија

А Талија, богиња
Позоришта овог,
Минервина другиња
Виновнику бића свог[73]
С чувством благодарности
Китни[74] венац даје
Да у крилу спомена[75]
Док је Српства траје.
Што Србија немаде
Под Душаном Силним
То ужива под својим
Александром милим.[76]

(Метне венац на портре)

Хор

Пој Србине милогласно
Нек с' одзива сваки дом
Дан имени сину јасно
Александру књазу твом.[77]
Живио нам дугољетно
Александар српски књаз
И у земљи владо сретно
На утеху свију нас.
Пред њим мудрост нека блиста,
Правда чува земљи ред,
А љубови роса чиста
Нек навета стопи вред;
Да с вострогом Српство сретно
Свој уздиже небу глас:[78]
Живио нам многољетно
Александар српски књаз.

Србија дигне руке благосиљајући портре.
Народ држи капе високо у рукама.

Завеса пада.

---

[1] Написано изнад превученог *прекрасан.*

[2] Иза овог стиха превучена су три:

Да се матер
Да се мати краси
Тробоја дуга.

[3] Уместо превученог стиха:

У царскоме накиту.

На маргини написано *у заштиту.*

[4] Иза овог је превучен стих

Још не видох.

[5] Место превученог *ответ.*

[6] Место превученог *круноносне.*

[7] Иза ове речи је превучено *на мој род.*

[8] Место превученог стиха

И жертве му носите.

[9] Место превученог *приплоди.*

[10] На маргини поред *чест* стоји *блеск.*

[11] Стих првобитно гласио:

Благослови труде, а на маргини стоји *прихвати.*

[12] Стерија је стихове ставио у заграду јер их Србија говори у себи.

[13] Стих је првобитно гласио:

Као богиња с неба.

[14] На маргини написано *озари.*

[15] Написано изнад превученог *смртни.*

[16] Написано изнад чезње [чежње].

[17] На маргини написано:

Оружију поверио си
Оружијем подупро.

[18] Изнад превученог *произвео.*

[19] На маргини написан стих:

[Х]оће да омане.

[20] Написано изнад превученог *учинити.*

[21] У смислу: ублажава суровост.

[22] Превучено *напретку и успеху,* па ипак написано *напретку.*

[23] Место превучених стихова:

Довољно си учинио.
За то кратко време.

[24] Место превученог *умом.*

[25] Место превученог *мајка.*

[26] Место превученог *прави.*

[27] Место превученог стиха:

За напретком раде.

[28] Место превученог: *Твердоглава Тесалија.*

[29] Место превученог стиха:

Још сам област попустио.

[30] Место превученог *огромност.*

[31] Место превученог *српске.*

[32] Иза овог превучени стихови:

Призрен може снимит круну
Најславнијем граду.

[33] Превучено *слушајући* и *примајући,* а на маргини написано *внимајућа* и *појмајућа.*

[34] Место превученог *искитио.*

[35] Место превученог *горда.*

[36] Одавде до *Углед 6* Стерија је превукао стихове:

Но шта значи крвав знак
Што ти руж̀и чело?

Душан

Ах не питај за тај траг,
То је црно дело.
[Болгари ми навратише,
Распирише хуку
Ватрена и млада]*
Да на оца дигнем стара
[Под старост да страда]*
Оружану руку.
Још̀т му живот откидоше
Лукаво и тајно,
Тиме љагу наметнуше
На чело ми сјајно.

Србија

Залуд̀у је сва сила
Залуд̀ грдна [сјајност]* влада
Кад у земљи не цвета
Кћи божија правда.
Нит' је дика законом
Устезати друге,
А сам својим гресима
Попуштати руке.
На правици основан
Престол нек је сталан.

* Стихове и речи у загради Стерија је превукао пре него што је превукао цео одломак у белешци.

[37] Изнад *народ* написано *људе.*

[38] Место превученог *старим.*

[39] Место *од слабости.*

[40] Песма хора коју је Стерија превукао гласила је:

Одбите се [Ах, престаните]* радости
Наше горке жалости
[По земљи се јављате]*
Ком [ви]* се сада [цветате]* јављате?
Еда ли се ругате
Нама?
Погледајте Косово,
Поље крвљу посуто,
Погледајте гробове,
Са Косова холмове
Српски . . .

* У заграду су стављени стихови које је Стерија превукао пре него што је превукао све стихове у белешци.

[41] На маргини додато *земаљскоме* те би стих могао да гласи:

Земаљскоме ропству.

[42] Место превученог *земља сва.*

[43] Стих је првобитно гласио:

Као вид сетне голубице.

Затим је исправљен:

Као ноћ сетне удовице.

Овде је дата последња верзија.

[44] Уместо *жудњу* на маргини написано *срца жар.*

[45] Место превученог стиха:

Орао ширит крила своја?

[46] Место превученог: *просине.*

[47] Место превученог: *разлогом.*

[48] Превучени су стихови:

Кад наука и вјежество
Много пута процвета.

[49] Место превученог *прикупи.*

[50] Иза овог превучени стихови:

Нит' вам може икоде слати
Злонамеран [*икакови*] *душманин.*

[51] Испред овог стиха Стерија је превукао:

Промена влада
На попришту [*у кругу*] *света*
Зло се са добрим

а на маргини су превучени стихови:

Брза [*прека*] *несталност*
Круг покреће света.

Поред тога опет на маргини исписани стихови:

Брза несталност
Кола тера света
Кругу покреће.

[52] На маргини написано *мичите се.*

[53] Написано изнад превученог *земља.*

[54] Иза овог превучени стихови:

Много беде поднесе
Много тешки мука,
Што њој грозна нарину
Душманина рука.

[55] Првобитно *одбегоше* превучено.

[56] Место превученог *поврати.*

[57] Изнад *пепела* што није превучено написано *пухора.*

[58] Место превученог *радост.*

[59] Место превученог *разврзава* и *разотвара.*

[60] Написано место прецртаног *српски.*

[61] Место превученог *весели.*

[62] Место превученог *пуне сласт.*

[63] Место превученог *чиста.*

[64] Место прецртаног *с таквом наша.*

[65] По *Начертанију,* програму спољне политике Србије, који је израдио Илија Гарашанин 1844. године, Србија је у својој антиаустријској политици, да би избегла утицај Аустрије после пропасти Отоманске империје, требала да се ослања највише на западне силе, Француску и Енглеску, али и на Русију. У романсираној биографији Стеријиној Милан Токин упозорава да један акт који је Стерија писао 1847. године почиње готово исто као и Гарашаниново *Начертаније:* „. . . да се народ наш у ред остали[х] европејски[х] држава постави" и тумачи то тиме што је *Начертаније* Стерији као врховном цензору морало бити познато, штавише можда је учествовао у његовом састављању.

Међутим, Стерија истиче ослањање Србије на Русију, што је и природно, јер су Срби у Аустрији стално упирали свој поглед у Русију и очекивали на политичком и културном пољу помоћ у сталном страху од понемчавања и унијаћења.

[66] Место превученог *глас разливај.*

[67] Место стиха: *Нек се ори лес и дом.*

[68] У првој верзији *Данас народ имендан.*

[69] Место прецртаног *љубим.*

[70] Иза овог превучени стихови:

Нек' те брани од напасти
Рука вишњег силна,

а на маргини поред њих написано је:

Сва надежда
И радост једина.

[71] Испред овог стиха превучен је стих:

Воскрешавај стару славу,

а иза њега стихови:

Мудрошћу и снагом
Да Србин опет пође
Старим својим трагом.

[72] Првобитно су место овог и претходног стиха била ова два:

Но да бољи нег' пода мном
Последак увиди.

[73] Кнез Александар Карађорђевић је помогао оснивање и рад *Позоришта код Јелена,* а књегиња Персида приложила је шездесет дуката и свесрдно настојала да панчевачка глумачка дружина Николе Бурковића пређе у Београд и у поменутом позоришту отпочне рад. Отворено је 9. маја 1847. године представом Стеријине трагедије *Милош Обилић.* У прологу који је за ову прилику написао Васа Живковић захваљено је књегињи Персиди на помоћи овим стиховима:

На своду овом Српског позоришта,
Које штедрота Књагиње пресветле
На корист општу и забаву диже,
С ког ће ју Муза вечито захвална
Као прву своју славит добротворку.

[Боривоје С. Стојковић, *Историја Српског позоришта од средњег века до модерног доба (драма и опера),* Београд, б. г., 81].

[74] Место превученог *овај.*

[75] Стих првобитно гласио:

Да споменом китњастим.

[76] Место превученог *дичним.*

[77] Место ова четири стиха била су ова четири превучена:

Пој Србине с пуним чувством
Господару милом твом,
Глас разводи на све стране
Нек се ори лес и дом.

[78] Место превученог стиха:

Не престаје дизат' глас.

АДВОКАТ И ПОЕТА ВАСА НИКОЛИЋ — РОМАНЕСКНИ ЈУНАК ИЗ ПРОШЛОСТИ НОВОГА САДА

Борђе Чаки-Перић

1.

Ко је био Васа Николић, адвокат?

„Мало је њих — вели се у једном извору[1] — који ће штогод знати о Васи Николићу, немирном, превртљивом духу, страдалнику, песнику, многопаћенику и најпосле стишаном човеку. Његов је живот читав роман, пун живописних догађаја, љубавних авантура, песничког, романтичког заноса, али и тешких гоњења, зато што је као млађи и паметнији према старијем и, кудикамо силнијем имао право. Зацело не би тако страдао да је био мирнији, стрпљивији, промишљенији. Али, Васа се није умео савладати. Он је своје право истеривао, а истерујући лиса, истерао је вука: стара ствар о борби шутога с рогатим. И заиста, мало је њих који ће штогод знати о Васи Николићу. А пре педесет, шездесет и много више година причало се пуно о његовој судби и певале му се песме на све стране, сваком приликом, у свако доба. Ко им је дао мелодију — тешко је знати. За неке, као „Што се боре мисли моје", зна се да их је сложио Корнелије Станковић[2], и више њих сложено на ноте, што не би тешко било дознати. Ипак су све те песме бурно живеле и својим пријатним гласом освојиле све слојеве нашег друштва . . ."

Иако слабо познат историји књижевности и песништву српском, ипак се на основу неколико чланака и узгредних цитата може реконструисати његова биографија. А она није незанимљива, иако је прилично непотпуна, услед недостатка података.

Према једном сећању, Васа, односно, Василије Николић, рођен је у Сремској Митровици. Не наводи се које године.[3] Према приложеној умрлици, испада да је рођен 1822.[4] Отац му се звао Стефан,

---

[1] Милан Савић: „Наши стари" (Васа Николић), подлистак „Заставе" бр. 12—14, за годину 1926. Исти чланак прештампала „Књижевност", октобар 1962, бр. 10, с. 372—4, у редакцији Божидара Ковачевића.

[2] Није доказано да је Васа Николић песник песме „Што се боре мисли моје"; испореди: Стана Ђурић-Клајн: „Музика и музичари", Београд, 1956, с. 51—2.

[3] Милан Савић, наведени чланак.

[4] „Браник", 1890, бр. 38. Али, према Васи Стајићу („Новосадске биографије", 1938, с. 258) испада да је рођен 1824. Он каже: „Године 1837 . . . било му је 13 година . . ."

а мати Јудита.[5] Отац му је био српски православни свештеник у бачком селу Футогу, па се не зна да ли је у време Васиног рођења служио у С. Митровици. Мати му, Јудита, била је сестра угледног новосадског адвоката Јована (Јоце) Петровића.[6] Према стиховима из једне Васине песме испада да је био једино мушко дете и да је имао још и једну „сестрицу", о којој ништа не знамо.[7] О његовом детињству не зна се ништа поуздано. Можда има неке сличности детињство Васе Николића и Васе Решпекта, главног јунака истоименог романа Јакова Игњатовића (1822—1889):

„Васа је већ свршио код куће „славеносербске школе" и прву латинску. Мразовића граматику знао је у прсте. Но, настрану све те школске књиге, Васа је најволео читати српске јуначке песме из неких старих „собранија". Што је год читао о јунацима, све је држао да се баш то тако збило, мада је на немогућност наличило. Како сече Арапе Краљевић Марко, јунаштво Страхиња-бана — то Васа не би допустио да је могло бити друкчије. Те виле српских јунака, те су живеле и живе остале. Оне Осијанске слике где српски јунак, кад му је врућина ишчупа с кореном читаву јелу из земље, па на коњу јездећи држи јелу у руци, а сунчани зраци кроз лишће на токе му падају — то је све тако било, као год и оно кад се Марко буздованом у облаке хита... У недељу или о „храму" тражи слепца да му пева јуначке песме, и онда би се тако заблејао у њега, и дао би му последњу крајцару. Онда би му се представљали циновски ликови, и тек би презирао садашњи мекушан нараштај."[8] Можда би се за Васу Николића могло рећи и ово из „Васе Решпекта" као општи закључак: „Већ у детињству су му решиле судбу две крајности: претерана строгост очева и материно мажење. Сирота мати, јако га је мазила, што строгом оцу није ишло у рачун. Мати му крадом додавала што за децу није, као: новац, и научио се коцкати, па после и картати. Почео је од „фрише фире", па ће доцније дотерати до „макау". Боље је да је отац мало попустљивији био, а мати строжија..."[9]

„Но сад — пише Игњатовић о свом јунаку — треба даље да иде у школу. Сад се тек зноји (отац) шта ће с њиме. Ако га да у школу даље, могао би временом постати адвокат; неће у богословију, а неће ни докторију; па кад већ сад неће, утолико ће мање хтети кад већ време томе дође... Васа се није рђаво учио и рад је даље учити. Отац, рад би га учити, али тако да иде у богословију, а после опет у калуђере, да постане владика, екселенција. Треба знати да су (људи онога времена) своје синове радо давали у калуђере, да постану владике, у солдате, да постану ђенерали; ако се то покида, онда за адвокате и трговце... И већ од дванаест година деран треба на што да се одважи, да не буде од њега клуподер..."[10]

Исто тако и отац Васе Николића дâ сина на науке. О томе се вели на једном месту: „Рођен у Митровици, био је, према белешкама у карловачкој гимназији, у првом разреду школски друг Бранка Радичевића, Илије Округића Сремца, Паје Михаиловића „Немеша", потоњег новосадског учитеља и свештеника, и можда свих које Бран-

[5] Васа Стајић, *Исто.*

[6] То закључујемо посредно, будући да је Васа Николић једном приликом назвао адвоката Јована Петровића ујаком. Испореди: Васа Стајић: „Грађа за политичку историју Новог Сада", Нови Сад, 1951, с. 277.

[7] „Три речице сужног роба" (1864): „... Сестрица пуна туге и јада...".

[8] Јаков Игњатовић: „Васа Решпект", Београд, 1913 (Српска књижевна задруга, коло XXII, бр. 148), с. 13—14.

[9] Јаков Игњатовић, *Исто,* с. 11.

[10] Јаков Игњатовић, *Исто.* Комбиновани цитати са с. 14 и 10.

ко у свом „Бачком растанку" наводи."[11] То је било године 1835/36, а, вероватно, и 1836/37. Васа Николић се у Сремским Карловцима почео развијати у момчића. Ту је, као и сви карловачки ђаци, научио добро да поји српско црквено-народно карловачко појање, чије је прве основе слушао од оца. Волео је добру песму, умео лепо да пева, пратећи се тада модерним инструментом „гитаром". Али, „године 1837 ујесен, дошао је у трећи разред новосадске гимназије српске Василиј, син Стефана Николића, пароха у Футогу. Било му је 13 година и био је по успеху средњи ученик, десети од 22. Године 1838/39 свршио је он овде и четврти разред, а онда архиви Новог Сада не говоре о њему све до 9. априла 1851."[12] Као одраслији гимназиста вероватно је и сам попримио неке ђачке особине: да пуши на лулу, да пије вино и да се помало коцка. А и да „швале-рише", као Игњатовићев Васа: „Већ је момчић, па крадом иде за газдиним сином на „музику". Зна већ добро играти. Газда има красну велику ћерку, образи да јој пукну. Васа, место да иде у школу, остане код куће, па с фрајлом игра полку: он звижди, а фрајла пева."[13]

Велики је то распон година од 1839. до 1848. А баш у том периоду протекао је најбурнији део младости Васе Николића, али ми данас не знамо како ни где. По тадашњем нормалном школовању Васа је морао завршити још V—VII разред гимназије, али се не зна где. Јаков Игњатовић је забележио о ђачком школовању тога доба:

> „Сад оставимо на страну тих шест школа, ионако те, ђачког шегртлука године, биле су за нас само „мучење". Сад је већ за мене и моје другове нов свет настао. Седма школа, није то шала била у оно доба! У школи зову ђака професори: „доминацио вестра"; кад говори лекцију, седи на столици; ако не зна, ништ' не буде псован; у кафану, свуд куд му се год допада — може слободно ићи! То је живот! Сад ми је већ отворен пут да постанем господином. У седмој школи, у Пешти, та то је живот! Преко двеста ђака различите коже и длаке, од свију страна. Па тај слободан живот! Млади, стари ђаци, све то измешано. Ту је било свршених препаранда, отпуштених солдата (!), свршених богослова, та богзна каквих ту није било!"[14]

Не зна се где се Васа Николић запутио после свог новосадског школовања, али је могуће да је и он отишао у Пешту. То можемо закључити из једне Игњатовићеве реченице: „Већ пре (Буне) *лично* (сам га) познавао."[15] У биографији Васе Николића остале су неразјашњене две ствари: да ли је, кад и где, завршио школовање пре Буне и да ли је школовање прекидао, одлазећи у војску као добровољац. Ту се извори и биографи не слажу. Један, непоуздан извор вели: „Гимназију није довршио, већ је као граничар Варадинске регименте ступио у војску и постао официр. Као таквог га је затекао покрет год. 1848—1849."[16] Други извори тврде другачије. Например: „Свршио је пред покрет 1848 године право и постао адвокатом.

---

[11] Милан Савић, *Наведени чланак.*
[12] Васа Стајић: „Новосадске биографије", Нови Сад, 1938, с. 258.
[13] Јаков Игњатовић, *Исто,* с. 15.
[14] Јаков Игњатовић: „Милан Наранџић", Београд, 1942, с. 22 и 23.
[15] Јаков Игњатовић: „Мемоари", Београд, 1966, с. 280.
[16] Милан Савић, *Наведени чланак.*

Ў Бўни ступи својевољно ў војскў и постане официром".[17] Други извор вели: „. . . а пре Бўне адвоцирао је ў Новом Саду . . ."[18] И Јаков Игњатовић вели о њему: „Васа Николић. У то доба цивил — јўрат или адвокат, не знам, али сам га већ пре тога лично познавао."[19] Осим тога, постоји и необјашњено питање, где се Васа Николић тако добро научио јахању. За њега Игњатовић вели: „Младић од ванредне одважности, смелости и предузетности. Продрзљив јахач на коњў . . . Црнкаст, сўв младић, средње висине, ванредне еластичности, на сваку опасност готов . . ."[20] Дакле, Васа Николић је, вероватно, ў једном периоду свога школовања, прекинўо га и добровољно се пријавио ў војскў, ў коњицў, тзв. хўсаре. Тў се он слаже са именьаком Решпектом, о коме Игњатовић пише:

„Дâ га ў Бўдим на латинске школе. Васа ништа не ўчи, већ се коцка и карта. Васа прве године добије „другў класў" и мора школў „повторити". Друге године Васа иде опет ў тў истў школў, али не напредўје. Не иде мў ў главў латински нипошто. Отац га свўд тражи. Васа се поплаши . . . и сўтрадан оде и он ў „вербскомандў" и врбўје се за катанў, хўсара. Био је ў шеснаестој години и мера мў је била таман као што треба. Приме га. (Отац) доцније чўје да је његов Васа катана, прави хўсар. Дошао је један момак кўћи на „ўрлаўб" од те исте регименте и све мў испричао. (Отац) падне ў велику жалост. Јер, бадава, како је Васа постао хўсар, прави је блўдни син, нити хоће више да зна за њ. (Он) је могао свог сина искўпити, новаца је имао, знао је и где мў је регимента, но није хтео. Треба знати да је ў оно доба Ўгарска давала годишње ў „царскў војскў" само 36 000 регрўта, више ништа; комплетовање бивало је путем добровољаца, и хватали сў на силў бећаре и светске битанге, ма откўда; добровољно сў ишли протерани и непротерани ђаци, ексцесивне калфе или иначе ў животў ўтешњени, ўвређени, ожалошћени момци. Регрўти сў били сами сељаци, паори. Ко је добровољно или самовољно ў војнике стао, а иначе од добре је кўће, тў би се кўћа, породица, држала осрамоћена; такав „самовољац" је блўдни син, и као солдат прави изгўбљени син, enfant perdu. Таки сў обично бесни били, и од њих би зазирали."[21]

Како је постао солдат?

„Каже како је стао: добио је десет форината „хандгелт", па онда га бацише ў „транспортхаўс", одатле опет ў регименткси „депо", па онда ўчи се јахати, егзерцирати. Знао је читати и писати, и рачўнати, и сад тако млад, па већ је каплар постао. Сад је добио „ўрлаўб" да посети свој завичај и да моли оца за опроштење. Он је својим стањем задовољан и кад ислўжи може опет што бити од њега. Тојест, ако рата не бўде; али ако рат какав бўкне, онда ће остати, кўд пўкне да пўкне, јер војевао би радо . . ."[22] Али „га отац к себи није пўстио, неће нипошто, не прашта. Каже да мў је кўћў осрамотио и старў његовў главў . . . Једаред чўје да мў је отац ўмро. Кад то Васа чўје, крв да мў се смрзне. Баш сўдба га гони. Има таквих љўди, које сўдба од постанка гони, и готово љўди их нагнајў да бўдў рђави. Тако Васа од постанка нема мира: гонио га отац, гонио га цео свет. Отўда, ўвўкла мў се ў црте лица нека необична озбиљност, истесана тўга и огорчење. Никад од како га знам, не видех да се насмејао. Шта! Ни да се насмешио!"[23]

---

[17] Илија Огњановић „Абўказем": „Допўне чланкў „Гробови знаменитих Срба", што сў им кости ў Новом Саду покопане", „Јавор", 1891, с. 202.
[18] Васа Стајић, *Наведено дело,* с. 258.
[19] Јаков Игњатовић, *Наведено дело,* с. 280.
[20] *Исто.*
[21] Јаков Игњатовић: „Васа Решпект", с. 14—17, 19 и 21—22.
[22] Јаков Игњатовић, *Исто,* с. 22.
[23] Јаков Игњатовић, *Исто,* с. 22, 26 и 27.

Ови наводи из Игњатовићевог романа „Васа Решпект" могу се применити и на биографију Васину. Поред своје природне физичке способности, рекло би се да је Васа Николић ступио у хусаре и због неких других ствари. Можда је мислио да ће у тој служби моћи боље да напредује него у адвокатисању, будући да је „фишкала" било веома много и да се за њих говорило: „То су варалице! Има их као кусих паса!"[24] Војнички живот је био далеко тежи, али је био угледан.

„Но, леп је тај солдачки живот! Најбоље је бити ђаком и солдатом, наравно, кад је човек млад. Лепа хаљина, сабља звекеће, девојке на пенцеру вире, првенство код ових над цивилма. То је живот, па ма да је прост!... Он је био лепо примљен у пургерским кућама, јер ове младе унтерофицире радије су примале него више, јер поред мањих било је надежде да се која ћерка удати може. Ил' се искупи, ил' ислужи, па ил' добије какву другу службу, ил' што код куће има па добро."[25]

Но, ступивши у војну службу, Васа Николић није прекинуо своје школовање. Пошто је „свршио осам школа", „он се у јуристе записао". Тако је једно време непоредо био каплар у аустроугарској војсци, са тежњом да добије неки чин, па да се онда активира, и јуриста, слушалац права. То није могло дуго трајати. Он је напустио војну службу и видимо да је пред Буну 1848 јурат или адвокат.

И овде је биографија Васе Николића непотпуна. Домишљамо се: Док је још био у хусарима — а није познато колико је био, ако је уопште био! — он је могао полагати испите из права, где год је постојао правни факултет. О томе нам најбоље говори једно место из биографије Јакова Игњатовића: „... свршивши гимназију, две године учио је права у Пешти. Због сукоба са професорима остави школу, ступи у хусаре и као војник сврши права у Кечкемету. Пред револуцију (1848) био је адвокат у Сентандреји."[26] А можда је поступио и као један Игњатовићев јунак, који нам прича:

Хоћу да будем јурат. То је живот! Но, да то постигнем, морам права изучити: ил' јавно ил' приватно. Могу и овако и онако. Измислим план и саопштим (другу): да учимо заједно права, па да приватно положимо, гдегод у даљој вароши, па кад се вратимо да постанемо јуратма. Он на то престане. Е сад купуј штудије, те учи. Учио сам с (другом) доникле, а после му кажем: „Знаш шта, научи ти добро, па онда хајдмо на пут, па ти положи у једној вароши за мене, а у другој за тебе." (Он) се насмеши, па каже: „Е, добро!" Ја сад комотно проводим, а (он) никуд не иде, но дању-ноћу учи. После два месеца, каже ми: „Ја сам готов. Ајдемо!" Кренемо се. У једној вароши положи за себе све егзамене, у другој за мене. Ја сам се онде у кафани билијара играо. У тестимонији није било личног описанија, па је лако ишло. Тако положисмо ја и (он) све што треба."[27]

И на тај начин могло се постати јурат. Како је то постао Васа Николић, о томе нема података. Тек, пред револуцију он се помиње као јурат или адвокат у Новом Саду.

---

[24] Јаков Игњатовић, *Исто*, с. 10.
[25] Јаков Игњатовић: „Милан Наранџић", с. 61.
[26] Јован Скерлић: „Историја нове српске књижевности", Београд, 1967, с. 360.
[27] Јаков Игњатовић, *Наведено дело*, с. 70—1.

2.

„Знате ли ви шта је то *јурат?*

Јурат је млад човек који сврши права, па се упише као у неки цеј, гди треба после да практицира своје науке, и то код свију судова. Често и слобода му је била велика; мањи судови нису му заповедали. За годину, две дана положи неки строг егзамен, па добије диплому и постане одједаред фишкалом; но, бивали су примљени и у већа ..звања", и доиста, не један је великим човеком постао. Ово што се тиче права и дужности.

Но, шта је био јурат у друштвеном животу?

Слободњак коме нико не заповеда, гавалер по рангу, чинио ово ил' оно, све му добро стоји; дружи се са нижим класама, без да му великаши замере; у ма како великом друштву пристао је; данас је у најнижој кући на игри, сутра опет код каквог грофа. Данас баца око на Лизу, која иде с котарицом на пијацу, сутра смеши се на графицу, и нико се не нађе увређен. Јурат се из далека познати могао по слободном ходу и погледу. Често је ишао под сабљом, у атили. Код женских сваког реда био је врло добро примљен . . ."[28]

Ето, то је био јурат. Васа Николић је сигурно више година био јурат. Боравио је у Новом Саду, где је „практицирао" код неког адвоката, можда и код свог ујака Јоце Петровића, „који је адвоцирао од 6. октобра 1828 до 12. јуна 1849".[29] Одлазио је Васа, вероватно, и у Футог на имање својих родитеља, а шетао се, по потреби посла, и по селима Бачке и Срема. О његовом практицирању и становању нисмо нашли ни једну реч.

Како се млади јурат или адвокат забављао, како живео?

Примљен у сва друштва, млади јурат Василије Николић имао је, као и сваки млад човек онога доба, два идола: жене, поезију и музику. Но његови биографи о томе сасвим шкрто, али јасно пишу: „Покојни Васа Николић састављао је некад песме којима је уз гитар и мелодију давао, те су се у оно време много певале . . ."[30] Један други његов, не увек поуздан, биограф говори о Васи Николићу највише баш у овом светлу. Он вели:

„Ипак, биће старијег света који се сећа Васе Николића или бар 'декојих његових песама. Ја сам га знао и лично . . . У мене је нека стара песмарица штампана 1868. у Новом Саду. Песме у њој су још старије, а има их поред народних и, као што се у песмарици вели „покњишких". Покњишке су песме у тој песмарици од различитих песника, међу њима и љубавне Васе Николића. Коме су упућене свих 11 у песмарици, не умем рећи. Познате су ми само две, које се год. 1849 тичу тадашње госпођице Дафине Јовшић, још младе девојке од 17 година, а те су „Сећаш ли се оног сата" и „Што се сунце, цар на небу". (Нарочито песма) „Сећаш ли се оног сата — Кад си мени око врата — Беле руке обвила", којој су и текст и глас били у оно доба у пуном смислу речи опчарљиви. Забаве у приватним кућама, механе и берберниче, одјекивале су од те песме; берберниче свагда уз пратњу тамбуре . . . Васа је својим песмама и ласкавим речима завртео мозак лепој девојци и оставио је готово очајну кад је пошао у рат. Ипак се и она утешила, те се с временом удала за др Борђа Натошевића . . ."[31]

---

[28] Јаков Игњатовић, *Наведено дело*, с. 74.

[29] Васа Стајић: „Грађа за политичку историју Новог Сада", с. 220.

[30] Илија Огњановић „Абуказем", *Наведени чланак.*

[31] Милан Савић, *Наведени чланак.* Ниједна од поменутих песама неће бити од Васе Николића. Песма „Сећаш ли се оног сата" настала је 1836. и испевао ју је мало познати песник Спиридон Јовић, док је песму „Што се

О овој љубави Васе Николића писао је само један његов биограф, који је то могао написати по неком свом сећању или по причању старијих Новосађана који су о томе били обавештени. Обично такве приче имају у себи неку трунку истине, али треба нешто у наведеном казивању ипак исправити и допунити. Нетачне су чињенице које се износе: прво, да је то било 1849. године, стога што је Дафина Јовшић 1847. године имала 17 година; друго, поменуте песме нису Васине, иако је могуће да је те песме Васа Дафини певао, јер их је као и сваки добар певач могао знати.

Дафина Јовшић (1830—1911), која је после своје удаје за лекара Борђа Натошевића била позната само по имену Нана Натошевићка, била је из једне од најугледнијих новосадских кућа. Отац јој је био главом Григориј Јовшић, адвокат и градоначелник Новог Сада два пута. По казивању професора Триве Милитара, Јовшић је имао пет кћери и једнога сина. Био је веома угледан и популаран у новосадским градским круговима. Био је богат иметком и — децом.

На који начин се Васа Николић упознао са Дафином тешко је нагађати, али, вероватно је имао приступа у Јовшићеву кућу као добар забављач, свирач и певач; можда је долазио и у Јовшићеву канцеларију, где је једно време практиковао и Светозар Милетић, а можда је долазио у додир са Јовшићем и преко ујака, адвоката Јоце Петровића. Од свега остало је само занимљиво сећање Васиног биографа о тој Васиној љубави.

Није нам намера да то сећање ширимо измишљеним причама, али ћемо додати да је у Бачкој у сећању народа и добрих певача остала једна лирска песма, која је, по својој прилици, испевана на новосадским улицама, у некој механи или берберници. Та песма говори о лепој Дафини, Новосађанки. Забележена је и текстовно и мелодијски, доста нетачно или непотпуно, а једна њена варијанта гласи:

„Широка је новосадска пијаца,
Још је шира моје драге ливада.
По њој шеће црноока Дафина
У дугачких талијанских хаљина.
Пред кућом јој јаблан дрво високо
Ја јој љубим бело лице и око,
А за кућом два дрвета дудова
Моли Бога да останеш удова . . .“[32]

У другом текстовном запису, од четвртог стиха песма гласи:

Да т' ја љубим бело лице и око,
Да т' ја мећем златни прстен на руку,
Да т' ја мећем бели венац на главу![33]

сунце цар на небу“, која је настала пре 1827, када јој је текст штампан у календару „Ружици“, највероватније испева Атанасије Николић, уредник тога календара.

[32] Јосип Андрић, „Попијевке бачких Шокаца (Хрвата)“, св. I (1—250), бр. 5. Рукопис у Институту за народну умјетност у Загребу. Ми смо навели само текст, мада је забележена и мелодија.

[33] Владоје Берса: „Збирка народних попиевака“, Загреб, 1944, бр. 283, са напевом. Пре свих, ову је песму (текст и мелодију) забележио и чешки мелограф Л. Куба у свом делу „Album charvatske 62 národni pisně“, V Praze, 1892, s. 25.

Немамо података када се ова бачванска песмица појавила, ни ко јој је аутор. Занимљиво је да је испевана у једанаестерцу, у народном тону (симетрични осмерац плус три слога). Ову фактуру стиха Васа Николић је употребио у једној својој песми коју ћемо мало ниже навести.[34]

Исход ове љубави познат је. Дафина се удала за много бољу прилику, за др-а Ђорђа Натошевића. Њена љубав и очеви планови очевидно се нису подударали . . .

3.

1848 година.[35] Срби траже оснивање уједињене и аутономне Војводине на челу са патријархом и војводом. Хрвати наступају са програмом уједињења Славоније, Хрватске и Далмације. Једни са другима симпатишу и наћи ће се у заједничкој борби против Угарске.

Текст код Кубе гласи:

Широка је новосадска пијаца,
Још је шира моје драге ливада.
Ш њом се шеће црног ока дјевојка.
Гледао је љепи Јово з пенцера.
Ал говори љепи Јово з пенцера:
„К мени, к мени, црног ока дјевојко,
Пољубим ти бјело лице и око.
Пред кућом ти расте трава лобода
Је ли мени к теби доћи слобода?
Пред кућом ти пала грана дудова,
Молим Бога да останеш удова.
Кад те нисам ја дјевојком љубио,
А ја ћу те удовицом грлити."

Уредник „Јавора" др Илија Огњановић замерио је Куби што ову српску песму убраја у хрватске: „Па тако вам се у „хрватске" песме рачунају и ове: „Широка је новосадска пијаца" (да су бар рекли загребачка)!" Трипут забележена у Хрватској, доказује само да је ту највише била популарна. Нисмо установили годину настанка ове песме.

[34] Ова песма имала је извесног утицаја на неке народне песме и у Босни. Напев ове песме има сродности са напевом песме „Сирота сам, на све ми се жалује" (како се некада певала), која је песма потекла такође из Новог Сада, из позоришног комада „Циганин". Комад је посрбио Јустин Милан Шимић (Баја, 1833 — Мол. 1899), али се не зна да ли су песме из комада његове, пошто има и Змајевих. Тихомир Остојић је у Темишвару забележио посебну песму са почетним стихом „Кад те нисам ја девојком грлио" ставивши ознаку да се пева као духовна песма првог црквеног гласа „Во Јордање . . .", па се може претпоставити, нарочито на Кубином нотном запису, да мелодија ове песме потиче из српског црквеног појања (I глас). Текст песме је једанаестерац и утицао је на босанску севдалинку: „Колико је у Приједору чаршија / још је љепша моје драге авлија / по њој шеће љепа Була мајкина . . ." Песма Васе Николића „Бјелно момче у сужањству тугује" такође је испевана у иначе ређем једанаестерцу.

[35] Те године 9 (21) марта новосадски Срби издају на немачком „Проглас грађанима Новог Сада ради оснивања народне гарде". Проглас су потписали: Борђе Стратимировић, Борђе Сервицки, Радивој Стратимировић, Ламјан Каулициј, Јован Грујић, *Василије Николић*, Димитрије Михајловић. Испорели: „Грађа за историју српског покрета у Војводини 1848—1849", серија I, књига I, март—јуни 1848, Београд, 1952, с. 11.

Аустрија и царски Беч се налазе у хаосу. Срби сазивају велики сабор у Срем. Карловцима, оружају се, стварају народну војску, позивајући све Србе граничаре из царске аустроугарске војске, којих је било тада доста и на гласу јунака. Један од њих је и изабрани војвода српске Војводине, Стеван Шупљикац. Њему у част Светозар Милетић је спевао песму „Већ се српска застава свуда вије јавно . . .” коју су народ и војска прихватили и певали са одушевљењем. Ту је и патријарх српске Војводине, Јосиф Рајачић. Коначно, у помоћ Србима из Војводине пристижу и добровољци из Србије на челу са Стеваном Књићанином. Певају се борбене песме као она Јована Стерије Поповића: „Устај, устај, Србине! Устај на оружје!” или Васе Живковића: „Радо иде Србин у војнике” или Бранка Радичевића: „Јуриш, Србе!”, коју читају као поклич, а коју штампају Хрвати у „Даници Илирској, Славонској и Далматинској”. И друге песме соколе борбени дух српског народа.

Таквим покличима није одолео ни млади Васа Николић. „У Буни ступи својевољно у војску и постане официром”,[36] вели се на једном месту. А Јаша Игњатовић се сећа:

> „У то доба, на пијаци у Карловцима, живахно је текло. Било је ту и утркивања на коњу, мале кошије. Ту се утркивали Сава Давидовац, Васа Николић, Стева Камбер и други . . . Васа Николић. У то доба цивил: јурат или адвокат — не знам — али сам га већ пре тога лично познавао. Младић од ванредне одважности, смелости и предузетности. Продрзљив јахач на коњу. Црнкаст, сув младић, средње висине, ванредне еластичности, на сваку опасност готов. Могао би много интересантнога где је у устанку учествовао, забележити.
>
> Васа Николић није био од оних који због политичног мњења противника мрзе. Био је толерантан и мени пријатељски одат, што је за мене у оно доба пробитачно било.”[37]

О Васином учешћу у рату није се писало много, иако је био обе године у ратним окршајима. Ипак, зна се довољно да би се могла назрети његова храброст. Када је, дозволом царског Беча, хрватски војсковођа и бан, Јосиф Јелачић, са својом војском у аустријској служби, у којој је било доста Срба и Хрвата граничара, пошао да помогне Србима у борби против бројнијих Мађара, за ађутанта бана Јелачића постављен је Васа Николић, народни граничарски официр, јамачно не случајно.[38] Због различитих закулисних политичких трвења у руководству Срба дошло је до неспоразума који се одразио напредовањем Мађара, а поразима Срба. То се нарочито наставило током 1849. године. Те године се на Васу односи следеће: „1849. године, покрај Стратимировића, играо је замашну улогу при обмани Перцела у његовој кампањи против Шајкашке. Већ сам поменуо како се хтело путем изненађења, „хандштрајха”, на Варадин покушати. Приликом једног зачетног опасног покушаја, вођ смелих људи био је Васа Николић.”[39] Васа Николић је, очевидно, био у многим окршајима, а такав је и овај:

---

[36] Илија Огњановић „Абуказем”, *Наведени чланак.*
[37] Јаков Игњатовић: „Мемоари”, с. 280.
[38] Васа Стајић: „Новосадске биографије”, с. 262 („. . . Гојковић каже да је Васа Николић 1848. био ађутант Јелачићев”).
[39] Јаков Игњатовић, *Наведено дело,* с. 280.

„Пре 12 јуна (31 маја) 1849 учињена је промена у команди петроварадинске тврђаве. Место Николе Перцела, којем је стриц Мор поверио ту команду, мађарска влада је послала Киш Пала. Овај је имао да брани Петроварадин од Јелачића, који је свакојако покушавао да освоји ту тврђаву. Градски архив нема података о томе како је дошло до бомбардовања Новога Сада. Али, има више спомена о томе да су већ од јуна 1848. топовске цеви из тврђаве наперене на Нови Сад. Према томе, треба ублажити тврдњу да је бан Јелачић крив што је Нови Сад страдао. Такву је тврдњу изрицао и Змај. 1863. у свом „Комарцу" он је писао: „1849 године, кад је покојни бан Нови Сад усрећио, и кад су се Новосађани који у Град, који у Карловце повукли, онда је, дабогме, било у Новом Саду свачега, али понајвише пљачке". Другом је приликом писао да је Нови Сад страдао за бан-бадава. О томе, како је 12. јуна 1849 уништен Нови Сад, извући ћемо из дневних новина казивање безименог очевица у недостатку званичних података:

„Кад је банова војска сузбила Мађаре, ови су се повлачили у град. У уторак, 30 маја (по старом) 1849 године, у 10 сахата увече, дата су иза старе варошке куће три топовска сигнала да оружане гардисте, који беху у Новом Саду, иду на своје позиције. За мађарском војском пошли су у град сви Темеринци Мађари, који се нашли у Новом Саду и неки Новосађани иноверци, који су према Србима, док мађарска војска беше у Новом Саду, били врло окрутни. Мађари из града превозили су ове бегунце до 4 сахата ујутро.

Ми Срби, Новосађани, знали смо да ће Мађари из града ма шта учинити Новом Саду, и становништво се било врло узнемирило. Банова војска је наступала у Нови Сад, а пред њом је испредњачио народни лајтнант Васа Николић, те је дојашио до прозора Јоце Петровића, адвоката, куцнуо у прозор и довикнуо му: „Не бој се, ујо, долази бан са пет генерала и са Борђем Стратимировићем!" Кад је бан ушао у Нови Сад, народ га је у својој зебњи питао, шта ће бити. Бан је умиривао народ говорећи: „Останите мирно код својих кућа и справљајте ручак за војску".

Мађари у Варадину нису чинили ништа, док бан није почео из топова, намештених код соларе, пуцати на град. Онда Мађари отворе ватру из топова и почеше бомбардовати Нови Сад. Чим су прве гранате почеле падати, народ поче јатомице бегати из Новог Сада. Пусте гомиле народа бегале су Темеринском, Кисачком, Футошком и Пирошком улицом. Ужасно беше слушати онај јаук и лелек жена и деце... Мађари су усредсредили топовску ватру баш на те улице, које беху пуне бегунаца, те тако су многи погинули.

...Банова војска је такође одма почела напуштати Нови Сад и журила је пред собом народ да се што брже спасава... Трећи дан вратим се у Нови Сад, и видео сам, да је у вароши много било пљачкано, чак и онде, где је царска војска била. Мађари нису испадали из града, али су сваки час бацили по коју гранату, да тако доврше ону пустош, коју њихови топови начинише у Новом Саду. После бомбардовања Мађари су из града од времена на време шиљали патроле у порушени Нови Сад и те су патроле хватале сваког Србина, који би се случајно нашао на улицама."[40]

1849. године Срби трпе пораз за поразом. Узроци су различити. У српским таборима влада немир. Нарочито је значајан онај који се десио у Сремској Митровици, чији је очевидац био и Бранко Радичевић, који је у Митровицу два пута долазио. „Догађаја је онда било

---

[40] Наведено према Васи Стајићу: „Грађа за политичку историју Новог Сада", с. 276—278. Али, поред чланка којим се користио В. Стајић у истом броју „Бранике" (за 1899, бр. 63) постоји и чланак „Пропаст Новог Сада 31. маја 1849" где је стилизација нешто другачија: „Настаде наскоро нека тишина. Пројури неки коњаник, сиђе се код куће адвоката Петровића на Житној пијаци, закуца на прозор и рече: „Устајте, ујо, иде бан Јелачић!" То је био познати Васа Николић. Наскоро се зачу топот војнички: инфантерија, коњаница и артиљерија банове војске улазила је у Нови Сад. Свитало је..."

више везаних за то место — вели Павле Поповић. — Било је ту сукоба између католика и православних и отворене буне у гарнизону (15. јула п. н.), због чега је Јелачић морао лично долазити у Митровицу (18. јула). Пре тога (мај и јуни) била је бојазан да Обреновићи не пређу у Србију — пут је преко Митровице — и Стратимировић је тамо долазио да спречи прелазак." Не зна се где је Васа био у тим догађајима, али је у Митровицу долазио или као ађутант Јелачићев, или као Стратимировићев официр.

4.

Буна је јењавала. Руска војска је спасла Аустријску монархију. Срби су изнели добар део терета на својим плећима, плативши то животима. Настао је период примирја, обећања и изгубљених нада. Шта је са Васом Николићем, народним официром? Наш Васа остаје у аустријској војсци. „Био је и лаћман код Варадинаца, добио је и златну медаљу за храброст",[41] пише један биограф, док други вели: „Као граничар Варадинске регименте ступио је у војску и постао официр. Као таквог га је затекао покрет 1848—9. У том покрету стекао је по Аустрију такве заслуге да му је одређена награда од 10 000 фор. Али, ту награду није никад добио, бар не у целини . . ."[42] Супротно овоме, вели се на једном месту: „Приписује му се велико јунаштво и војничко лукавство којим је користио српској ствари."[43]

Дакле, свршила се Буна. Николић остаје у војсци аустроугарској као официр. Својевољно. Био је у Петроварадинској тврђави наспрам Новог Сада. Тамо, преко Дунава, у Новом Саду, верно је куцало једно младо срце које га је волело. „Млад и леп граничарски официр — он је из Петроварадина прелазио у то време у Нови Сад да види своју драгу и да јој чита (а и пева) своје песме."[44] Можда је у изгледу био и скори брак.

Но, тада се десило нешто што нико није очекивао.

5.

Варадин-тврђава, где је Васа проводио своје војничке дане некада, и Петроварадинска тврђава данас! Каква је била некада?

„У оно доба, пре буне, Варадин је имао сасвим другу физиономију. Не да се у спољашности променио — шанчеви и зданија су остала иста — али живот је био сасвим други. Варадин је у оно доба имао врло велику посаду војника од сваке врсте оружја. Много артиљериста, пионира, понтонира итд. Имао је Варадин тада три генерала: командирендера, заповедника тврђаве, и дивизионера. Имао је милитаран суд (judicium delegatum militare), коме су три граничарске регименте и шајкашки батаљон припадали. Код главне страже,

---

[41] Јаков Игњатовић, *Наведено дело*, с. 280.
[42] Милан Савић, *Наведени чланак.*
[43] Илија Огњановић „Абуказем", *Наведени чланак.*
[44] Божидар Ковачевић: „Ко је писац песме „Што се боре мисли моје?", „Стражилово", Нови Сад, I/1953, бр. 13 (14 март), с. 2.

међу двема капијама, где се улази у град, стајала је читава компанија на straži са два топа. На тој главној стражари имали су официри елегантно намештене одаје, где су се често веселили. Осим главне две стражаре и на другим градским капијама стајале су јаке страже. На шанчевима стајали су свагда топови. У оно доба био је Варадин врло жив, и данашњи Варадин не да се ни сравнити са оним Варадином пре буне . . .”[45]

Ту је, дакле, уз песму и весеље, 1850—51, млади официр („капетан шаначки”) Василије Николић, бивши адвокат, поета-певач, проводио угодне дане и ноћи причајући, уз чашу, о подвизима у протеклој Буни. А тада се десило нешто неочекивано, необјашњиво, ради чега је Васа потпао под војни суд. Шта је Васа скривио? Извори нам не дају целовит филм догађаја. Ево шта веле:

I извор вели: „Због неке увреде према бану Јелачићу и неке сумње на њега, буде осуђен на робију и издржао је затвор у Варадину граду 16 пуних година.”[46]

II извор: „У покрету стекао је по Аустрију такве заслуге да му је одређена награда од 10 000 фор. Али, ту награду није никад добио, бар не у целини. Једном приликом, кад је награда већ била стигла, позове га пуковник, Немац, и рече му да је, додуше, награда за њега стигла, али ју је он прокартао. Ипак, неће штетовати, јер ће му пуковник плаћати месечно леп интерес, а после неког времена добиће и капитал. Али да ћути. Шта је Васа знао радити? Пристане. Пуковник му је редовно исплаћивао интерес, све док се Васи није додијало. После неуспешног потраживања, пријави Васа ствар Бечком војном министарству. Министарство пошље акт пуковнику на изјашњење, а овај Васу тако оцрни, да су га на деградацију и затвор осудили.”[47]

III извор вели: „9 априла 1851 затражио је војни суд од обласног суда у Новом Саду да саслуша под заклетвом важнога сведока у парници која се води против пензионисаног потпоручника Васе Николића. Овај да се хвалио ћурчији Марку Поповићу, како је 12. јуна 1849. отео новац Катарини Хубер, матери Сигисмунда Хубера, која је у време своје похаре становала у Темеринској улици, преко пута од Турскога хана. Када је, наводно, извршио похару, Васа Николић је био цивил, а пре Буне је адвоцирао у Новом Саду. 12 априла 1851 уступљен је тај допис већнику обласног суда, Павлу Филеши на даљи поступак. Не знамо зашто овај није своје чинио, те команда петроварадинске регименте у Митровици морала да ургира важно то саслушање сведока и дописом од 7. септембра 1851 морала 9. новембра 1851 да прети обраћањем вишој власти. 29. новембра 1851 саслушан је Марко Поповић и протокол о саслушању послан споменутој команди. Не знамо како је сведочио Марко Поповић, али знамо да је Васа Николић 3. септембра 1853 због злочина похаре осуђен на 10

---

[45] Михаило Полит-Десанчић: „Покојници”, Нови Сад, 1899.

[46] Илија Огњановић „Абуказем”, *Наведени чланак.*

[47] Милан Савић, *Наведени чланак.* Занимљиво је да постоји слична анегдота коју ћемо саопштити. Душан Ј. Поповић у делу „Србија и Београд” (Београд, 1950, с. 218—219) прича: „У Београду је као младић од 16—17 година почео своју каријеру злогласни барон Фрањо Тренк, где је служио као заставник у Палфијевом пуку. Једном приликом, при картању са неким грофом који није био официр, добио је неколико стотина форината. Али, како гроф није имао новаца да плати ову своту, то је прво неколико дана обмањивао Тренка да ће му платити, а када га је Тренк почео пратити и досађивати са захтевом да му исплати дуг, овај га у присуству многих официра изгрди, као да му је дуг исплатио те му и запрети, ако га буде пратио и досађивао са таквим захтевима. Тренк га назове лажовом и опали му шамар, затим потрже и мач. Присутни скоче и спрече Тренка да се користи мачем, али је дотле његов противник успео да га лако рани и да се, затим, изгуби из Београда.” Да ли је Васа знао за ову анегдоту?

година робије у тврђави, при чем као да му истражни затвор није урачунат у казну. Узалуд је мати Васе Николића, удова попадија из Ст. Футога, Јудита Николић, одмах после пресуде покушавала обнову парнице; узалуд су јој понудили своје атестате у корист сина јој угледни грађани Константин Исаковић (адвокат), Сава Суботић, Константин и Јован Радуловић (трговци) — помоћи није могла ни молба владару: Васа Николић је морао десет година робовати у тврђави!"[48]

6.

Све до овог књижевноисторијског фељтона о Васи Николићу, поети и адвокату, осим већ поменутих извора није се писало ништа. Остало је под велом заборава да је уопште постојао и да је писао и испевавао песме. Занимало нас је да сазнамо зашто је Васа Николић стварно осуђен, будући да је у једној својој песми довикнуо: „На мени бе жртва невина . . ."[49] Заиста, да ли је Васа извршио ту похару коју су му натоварили? Је ли, можда, осуђен из неких непознатих политичких разлога? У чему се замерио бану Јелачићу? Шта је, заправо, истина у тој нерешивој загонетки и је ли Васа Николић одиста крив?

После више од сто и двадесет година од тога догађаја тешко је тражити истину о томе, поготову када су записници са суђења нестали из новосадског магистрата. Није их нашао ни Васа Стајић, који је помно прегледао архиву и написао о Васи Николићу податке на које се можемо потпуно ослонити. Ми смо покушали да поменута три извора допунимо још неким посредним изворима, слабо уоченим, али ипак значајним, који нам нешто казују о овом замршеном Васином случају. Овде ћемо их изнети.

У трећем извору који говори о наводној похари Хуберовице, коју је тобож учинио Васа Николић, наводе се два лица о којима ћемо нешто рећи. О Сигисмунду Хуберу, чија је мати похарана, рекао је једном приликом познати српски песник и пакрачки владика Милутин (Никанор) Грујић:

> „Хубер, који се родио у Новом Саду, није био никад пријатељ Србима, а од г. 1848, кад му је убијена мати у Новом Саду, терао је против Срба ља крвну освету и само онде им није шкодио где није могао. Ја се нисам познавао ни разговарао с њиме пре тога никада, али сам слушао од других да му није наша црква мила, па сам помислио у себи: „Ни другима није мила, па шта знамо кад је то судба наша . . ."[50] Хубер је био „краљев повереник", адвокат Хубер. Грујић са огорчењем закључује: „Новосадски народњаци држали су страну Хуберу."[51]

Једини сведок који је сведочио на суду био је Марко Поповић († 1881). О његовој личности и карактеру постоје два мишљења. Угледни српски песник, доктор права Јован Суботић (1817—1896) написао је једном приликом о Марку Поповићу, ћурчији и трговцу ово:

---

[48] Васа Стајић: „Новосадске биографије".
[49] „Три речице сужног роба" (1864).
[50] Никанор Грујић: „Автобиографија", Сремски Карловци, 1907, с. 158.
[51] Никанор Грујић, *Исто.*

„Чудан ово човек беше! Ја сам само две особе овога рода у целом мом животу познавао: Славољуба Врбанчића у Загребу и Марка Поповића у Новом Саду. Сангвиници првог реда. Људи момента. Лакокретни као лишће на тополи. Најмањи ветрић — и они се љуљају на својој танкој петељци са шумом, мислио би да их хоће вихар са дрвета да пооткида. Најмањи пропух набере им површину на ону страну куда управо у том моменту пири. Наравно је да такове нарави чују и оно што нико не каже, да говоре оно што у њима јечи, а други нико не чује. Данас је боје једне, а сутра друге; данас пријатељ од главе до пете, а сутра се сав надувао од непријатељства. Никад не знаш на чему си с њима. Никад се не можеш на њих ни за 24 сата ослонити. Може се лако разумети да такови људи често говоре и што нису управо чули, а наравно је да им је фантазија често јача и од уха им, и од ока, а и од воље. Sie sind unberechenbar! Нису злочести људи, али да те Бог од њих сачува! Добри су људи, али далеко им лепа кућа! И још је Врбанчић далеко заостао био од српског му допелгенгера (Doppelgänger); није се с њим могао мерити ни у дубљини, ни у површини . . .”[52]

Милан Савић, књижевник, говорећи о књижарима Браћи Поповић, вели да су задржали средње слово М.

„Оно М у њиховој фирми значило је Марко, име њихова оца. Тог су Марка звали Новосађани „Маркић”, а посвећени „Лажи-Марко”, јер никад није умео казати истину. Марко није ни о ком што рекао добро; па ако баш није знао што рђаво, он је измислио, односно лагао . . .”[53]

Зачудо, и Игњатовићевом Васи Решпекту десио се сличан догађај као и Васи Николићу. Догађај са похаром Игњатовић је врло детаљно испричао:

„Сад је Васа Решпект у Будиму. Посети каткад стрица. Овај га добро прима, и по некад обдари га. У граду је седео гроф К., „зјело” богат. Имао је тај гроф једну лепу собарицу да јој је пара требало тражити. Била је од јаке куће, али у првом васпитању поклизнуто. Од степена до степена, од куће до куће, из руке у руку, дошла је до садашњег стања. Иначе није јој ништа фалило, само што је носила титулу „собарица”.

Васа начини познанство с том собарицом. Звала се Матилда. Васа и Матилда, каплар и собарица, кад се шећу, изгледају као два пеливана. Васа мисли да је срећан, добио другу у свом очајању, и доиста, дао би живот за њу. Боље би било да није дошао на „фајерпикету”, да није никад Матилду видео!

Матилди се добро води. Васи додаје новаца. Васа не пита откуд тај новац; шта се то кога тиче. Васу је обузела страст картања, која је толикима имање, здравље, част и живот одузела. Отпутује гроф са породицом у купатило. Остане код куће стара грофица, његова мати, са пар чељади и са Матилдом. Грофова породица имала је много злата и драгог камења у великој вредности, и то у последњој соби. Матилда наиђе на кључ који све то отвара, извади драго камење, покида шкриньицу у чем

---

[52] Јован Суботић: „Живот др-а Јована Суботића” (автобиографија), други део: Пролеће, У Новоме Саду, издање Матице српске, 1902, с. 111.

[53] Милан Савић: *Наведени чланак.*

Занимљиво је да је и Бранко Радичевић, боравећи 1848. године у Земуну, имао једну препирку са овим Марком Поповићем, а чему пише у једном свом писму овако: „Пре се ту у гостионици поведе реч о Вуку, а неки ће Маркић (ћурчија из Новог Сада) рећи да се Вук с Римском пропагандом свезао и тако еванђеље издао. На то ја устанем и речем му да он предамном најнепоштенији човек остаје, ако ми то не докаже.” Бранко је после препирке са овим „магарцима”, као што је познато, имао муке, јер га умало нису затворили. У томе је М. П., вероватно имао свог удела.

је све то лежало; још на врати истави браве, да се чини канда је ко на силу ушао и покрао. Грофица је нешто глува била, а ноћу је учињено. У ту собу чељад нису одлазила. Сутрадан још је било толико времена, те драга оде Васи, и замоли га да он то чува. Васа прими све то на сахрану. А како не би примио младић од двадесет година такво што на сахрану из руку такве виле Равијојле, такве Сирене!

Матилда још онај дан јави старој грофици да је брава од собе где се драгоцености чувају откинута и оиијена. Кад онамо грофица, има шта видети: обијена, скрхана шкриња, а драгоцености нестале. Подиже ларму, дођу од полиције, позатварају чељад. Чељад засведочише „Алиби", то јест да ону ноћ нису ни спавали код куће; пусте их, а сумња паде на Матилду, и затворе је. Паде сумња и на Васу, јер се готово сваки дан онде у кући показивао. Матилда, заплашена, баци кривицу на Васу, тојест изрече могућност такву. Затворе и Васу. Из Матилдиног изрека и подударних околности, а можда што се сам Васа није знао или није хтео бранити, осуђен би Васа Решпект на дванаест година робије.

Васа Решпект је осуђен, издржао своју казну, и умро. И то дело остало је као психолошка загонетка код свију који су га познавали. Може бити да је невин. Силна љубав према Матилди начинила га жртвом за спасење Матилде. Васа је био од тог калибра да је то могуће. Васу, мало су још у вароши познавали. Матилдин бурно прохујан живот налик је да је Матилда тај злочин учинила и на Васу бацила. Тај злочин је у вароши велику узрујаност проузроковао. Публика већином кривицу баца на Матилду. Пред моралним судом ствар та није ни дан данашњи на чисто. Доста то: Васа постаде робијаш!"[54]

Јаков Игњатовић је у свом роману „Васа Решпект" на још једном месту направио Матилдин портре. Овако:

„Матилда... Од добре куће произишла, но лепа, размажена, родитељи јој наскоро умру, васпитање јој било истопрчено господско понашање, кокетовање. Није још знала да је ко љуби, већ је била заљубљена; није знала да ли је заљубљена и већ јој се који допада. Ту после Амор, Бахус и Марс имали су своју жетву, добру бербу. Побегла је од тутора за једним официром. Ту је већ и она у сталежу регименте, а регименте се мењају, па и она мења гарнизон. Она је деградирата; буде проста собарица; кокетује с Решпектом; похара газду; буде затворена и проће кроз моралне шибе; унесрећи Решпекта; буде ослобођена; постаде „омнибус", светски сензал, светска подлога; баца халов на невине. Продаје као рибу на вашару, а риба од главе смрди, па и њена роба буде стрвинска рана за животиње које од тога живе. У греху огрезнула, а незајажена, својој демонској страсти нове жртве доноси, и у гасећој се стидљивости похотљиво јој око сласти налази..."[55]

Не знамо колико имају сличности Матилда из Игњатовићевог романа „Васа Решпект" и Васина непозната љубавница о којој се пред судом ништа ни не говори. Тамо се вели да је Васа сам похарао Катарину Хубер. Међутим, као да је та Васина љубавница одиста постојала и Васину искрену љубав искористила. И о њој сазнајемо сасвим посредним путем. Наиме, Василије Николић „обр капетан шаначки" је њој спевао једну занимљиву песму, која је чак и — штампана. Када је видео да ће одиста робовати у затвору пуних десет и више година, Васа Николић је у једном тренутку очајања испевао једну песму са насловом „Сужно Бачванче, неверној Сремици", коју је ко зна како штампао уредник „Седмице" у 19. броју од 23. V 1853. године на страни 150. Испод те песме потписао се са

---

[54] Јаков Игњатовић: „Васа Решпект", с. 27—29.
[55] Јаков Игњатовић: *Исто*, с. 117—118.

В. Н. што се може разрешити његовим именом. Та занимљива песма гласи:

СУЖНО БАЧВАНЧЕ
НЕВЕРНОЈ СРЕМИЦИ

Бледи месец зраком својом
Љубко грли тавну ноћ,
Те и сужном, заробљеном,
Поњат даје Божју моћ.

Свуда баца зраку својУ,
Овог теши, оном прети,
Јер од њега црну бојУ
Сакрит немож' човек клети.

Зашт' ми сипаш смртну чашУ
Кад јУ пити неби' рад?
Тригодишњу љубов нашУ
Зашт' да срамиш подло сад?

Двапут страда' ја због тебе
И изгуби' данак бео,
Подврг'о сам радо себе —
Сад ми пружаш — црни део.

Оне чарне очи твоје
Друг' ће љубит, снимат сласт,
А презрено срце моје
Труне, вене, куне — страст.

Зар да другом сладка уста
Вале: „Друже, ти си мој!"
Мен' да мори љубов пуста —
Невернице, Бога с' бој!

Свуд допире око Бога,
О, грлице, позор дај!
Гди се презре љубов, слога,
Ту жалостан бива крај!!

7.

Ово су, засад, сви наводи на које смо наишли, а који мало шире допуњавају и осветљавају људе и догађаје везане за кобну осуду сентименталног поете Васе Николића на тешку робију од десет година. (Томе треба додати и још две године у истражном војном затвору). Све изнесено не може нас довести до потпуног увида у истину о Васиној кривици. За један целовит круг истинитих догађаја потребно је још много детаља, непосредних или посредних казивања о личностима које су учествовале у тој загонетној, закулисној игри.

Почну ли се усаглашавати наведени (непосредни) извори Васиних биографа са посредним изворима, долазимо до још неколико детаља на које ваља указати.

Прво, мора се истаћи да се подаци о похари (крађи) добро не слажу. Година похаре у два извора наведена је различито: Грујић казује да је то било 1848. године и да је притом Хуберовица убијена; В. Стајић, по архивским изворима, тврди да је то било 12. јуна 1849. године, тј. приликом бомбардовања Новог Сада. Он не наводи да је Хуберовица убијена, али не тврди ни да је жива. Сем тога, ако се сагласимо са овим другим датумом, томе се супротставља навод истог биографа, који каже: кад је В. Николић извршио похару, био је цивил, што не одговара истини. Али, пошто је народна војска у Буни добрим делом била цивилна, а Васа Николић „народни лајтнант", једино се тако тај податак може разумети.

Друго, место похаре: кућа у Темеринској улици преко пута кафане „Код Турскога хана". Ова кафана није била на најбољем гласу због великог шаренила сумњивих људи са забрањеним занимањима, који су се туда врзмали (пијанице, коцкари, крадљивци свих врста).[56] За време Буне, када се крађа одиграла, уосто и убиство Катарине Хубер, мајке угледног новосадског адвоката Сигисмунда Хубера, Немца, доцнијег „краљевог повереника", у њиховој кући беху само мајка и послуга. То нам вели Јаков Игњатовић, додавши да сам Хубер није био код куће. Ако се има у виду Буна од 1848, јасно је да се Хубер склонио испред Мађара да га не би убили. И за време бомбардовања Новог Сада, кобног 12. јуна 1849. године, највише су страдале куће и становништво баш Темеринске улице. Послуга се разбегла, остала је Катарина Хубер са собарицом. Шта се тада десило? Хуберовица је убијена, да ли од бомбардовања или насилно? У том моменту, родило се искушење собаричино: покупила је новац (као што вели В. Стајић), али и злато, сребро, драго камење (допуњује Ј. Игњатовић). Да ли је у том трену наишао и Васа Николић на коњу, бежећи са српском војском из уништеног и разореног града? Како је даље било, не зна се, али се зна да су тих дана многе угледније породице новосадске страдале од разних лопова и провалника.

Треће, Нови Сад и Васа Николић, после Буне. Васа Николић је остао у царској аустроугарској војсци као официр у граничарској регименти. Забавља се са Сремицом (собарицом Матилдом). Затим долази епизода са пуковником („обрштером"), Немцем, и Васином наградом. Да један српски официр има толико храбрости да пријави немачког пуковника војном министарству у Бечу и да притом тражи правду, одиста се то зове — смелост. Или можда лудост! То се могло завршити само осветом силнијег у виду деградације, затвора, и разних ситних освета којима војнички живот обилује. С друге стране, и Сигисмунд Хубер, својим доласком у Нови Сад, распитивао се о околностима смрти своје мајке и краће драгоцености. Адвокат по занимању, тражио је правду на суду. Оптужени су — Васа Нико-

---

[56] Данас је на том месту зграда Матице српске. Покојни проф. Трива Милитар казивао ми је да су раднице приликом неког преуређења дворишта, копајући земљу, наишли на један или више људских костура, из чега се може закључити каква је некада била та кафана.

лић и собарица (да је и она у почетку била оптужена, то једино знамо по Јакову Игњатовићу).

Четврто, оптужба, суд, истражни затвор, осуда. Васа Николић (пред судом се помиње као пензионисани потпоручник), деградиран и затворен, провео је у истражном војном затвору две године од априла 1851. до септембра 1853. и тек тада је осуђен „под заклетвом важнога сведока", који је био вешто изабран. Не зна се да ли је, најпре, Сремица, тј. Матилда, била затворена, то једино тврди Ј. Игњатовић, незванично, и да ли је под притиском или лукавством — свакако у неком дослуху са Хубером — бацила сву кривицу на Васу. Нешто као да говоре, али завијено, стихови из наведене песме: „*Двапут* страда' ја због тебе — и изгуби' *данак бео* — подврг'о сам радо себе — сад ми пружаш *црни део!*"[57] На то алудирају и стихови: „Зашт' ми сипаш *смртну* чашу . . . — *тригодишњу* љубов нашу — зашт' да срамиш подло сад?"[58]

Пето, каква је била та „тригодишња љубов" сентименталног поете и граничарског капетана, Васе Николића и загонетне Сремице? Та љубав трајала је три године: да ли од 1849. до 1852, или од 1850. до 1853, када је песма спевана. То је била краткотрајна љубав, једнострана, несрећна и јака. Та љубав је у сентименталном поети изазвала и више других песама, од којих наводимо у целини још једну, најпопуларнију и најбољу:

ПОСЛЕДЊА ПЕСМА

Куд погледим — свуд је тама,
Нема за ме светила;
Моја драга, она сама,
Светило ми однела.

Пред олтаром зар ћеш драга
Другом руку пружити?
А не мислиш да до гроба
За тобом ћу тужити.

Нашто мени моја мајка,
Нашто мила сестрица?
Кад ми зађе крај облака
Моја сјајна звездица.
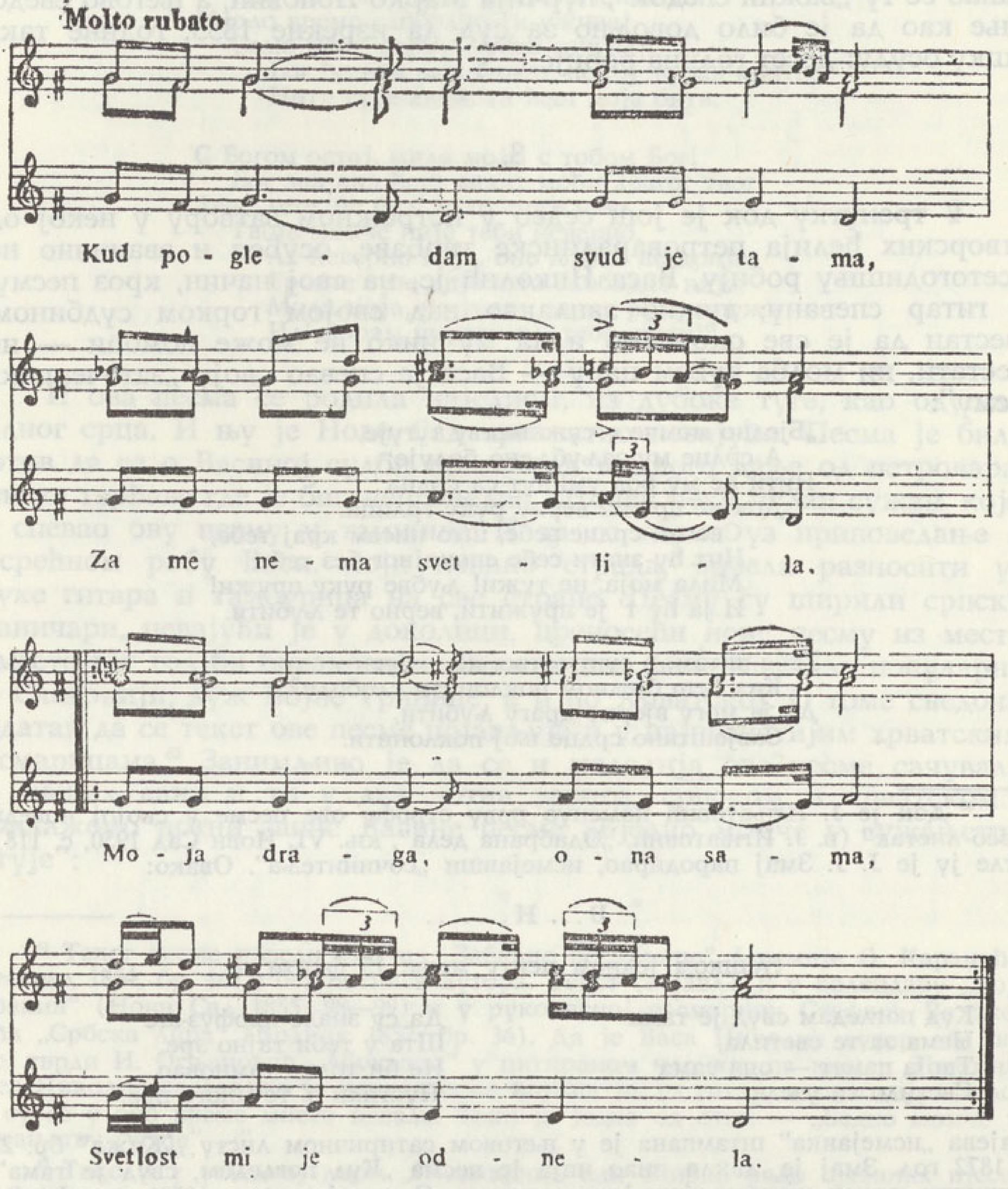
Пуцај, срдце, док не пукнеш,
Вени, лице, увени!
Нашто тело кад ишчупа
Срдце драга у мени!?

И кад буде време дошло
Да запиташ зашт' звоне,
Пак ти кажу да сам умро —
Пусти сузе нек роне!

---

[57] Стихови из песме „Сужно Бачванче неверној Сремици".
[58] Исто. Ове алузије тешко је правилно разјаснити.

Твоја суза на мом гробу
Биће души мојој лек,
Пак душмани нека злобу —
Наш ће бити онај век![59]

Тихомир Вујичић: „Музичке традиције Јужних Словена у Мађарској", Будимпешта 1978.

---

[59] Текст песме цитиран по рукопису Стефана Видаковића „Српска лира", Врдник 1857. Ова рукописна песмарица налази се у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду (сигн. М 9979). Текст песме је на последњем месту у песмарици, да ли отуд наслов „Последња песма"? Иако без потписа аутора, песма је Васе Николића, о чему види напомену 60.

Та песма се дуго певала у грађанском друштву; њу памте и Ј. Игњатовић и Змај,[60] сваки на свој начин. А знао се и аутор: његово име бележиле су песмарице испод текста ове песме. Само је ту песму хладно примила она којој је и упућена.

Поступак против Сремице је заташкан, кривац је Васа Николић; нашао се ту „важни сведок", ћурчија Марко Поповић, а његово сведочење као да је било довољно за суд да изрекне 1853. године тако тешку осуду: десет година робије.

8.

У тренутку док је још седео у истражном затвору у некој од затворских ћелија петроварадинске тврђаве, осуђен и званично на десетогодишњу робију, Васа Николић је, на свој начин, кроз песму, уз гитар спевану, тужно заплакао над својом горком судбином. Свестан да је све окончано и да му нико не може помоћи — ни атестати, ни молба туђем цару — Васа је спевао своју „заточеничку песму":

„Бједно момче у сужаньству тугује,
А срдце му заљубљено болује;
Нити ће му бол уминут са срдца
Док не пружи верну руку грлица.
Све ми срдце зебе, што нисам крај тебе,
Нит ћу знати себе спокојног без тебе;
Мила моја, не тужи! љубве руку пружи!
И ја ћу т' је пружити, верно те љубити.
Тебе питам, о суштество, на небу:
Кад ћеш бједном поклонити слободу?
Да ја могу вјерну драгу љубити,
Завјештано срдце њој поклонити.

---

[60] Док је Ј. Игњатовић поменуо прву строфу ове песме у својој новели „Увео листак" (в. Ј. Игњатовић, „Одабрана дела", књ. VI, Нови Сад 1950, с. 118), дотле ју је Ј. Ј. Змај пародирао, исмејавши „сочинитеља". Овако:

В... Н.....

(тешком једном центу мање 15 фунти)

Куд погледам свуд је тама
Нема за те светила,
Твоја памет — она сама
Светило ти узела.

Да су знале профуз-аге
Шта у теби тајно зре,
Не би толко тамновао
Пустили б' те много пре.

Змајева „исмејанка" штампана је у његовом сатиричном листу „Жижа" бр. 25 за 1872 год. Змај је, дакле, знао чија је песма „Куд погледим, свуд је тама", пецнувши њеног песника парафразом песме. О самој песми може се рећи да је била веома популарна и да се много певала. Њен текст објављен је у „Песмарици I" (Нови Сад 1862) са потписом „Б. Николић", што је у ствари штампарска грешка од слова В. Песма има велики број мелографских записа, од којих прилажемо један. У Босни се и данас она пева са врло лепом босанском мелодијом, поставши „варошка песма" непознатог песника. Песма је приписивана и Доситеју (в. А. Гавриловић: „Доситије Обрадовић". Књижевне расправе, нови прилози, мисли и белешке, Београд 1900, 204; Д. Обрадовић: „Сабрана дела", III, Београд 1961, 382, 631, у редакцији Б. Маринковића), али без доказа

Бог је у помоћи, терет мора проћи,
Срећно време доћи кад ћу т' љубит моћи.
Мила моја, не тужи! нежну руку пружи!
Ја ћу ти искрен бити, верно те љубити.

Сузе немој ради мене ронити
Нит' се света, нит' радости клонити,
Младо време слободно ти уживај,
Само мени верну љубав сачувај!
Бог ће над нам бдити, немој љубав крити,
Нити сузе лити, ти ћеш моја бити.

С Богом остај, мила моја, с тобом Бог!
Бог зна кад ћеш видит моћи драгог твог;
Лепо дете, не буд' тако снуждено,
Твоје момче није теби неверно.
Ах неверно није, оно љубав не крије,
Грозне сузе лије што слободно није;
Мила моја, не тужи, верну руку пружи —
Ил' морам умрети ил' тебе узети![61]
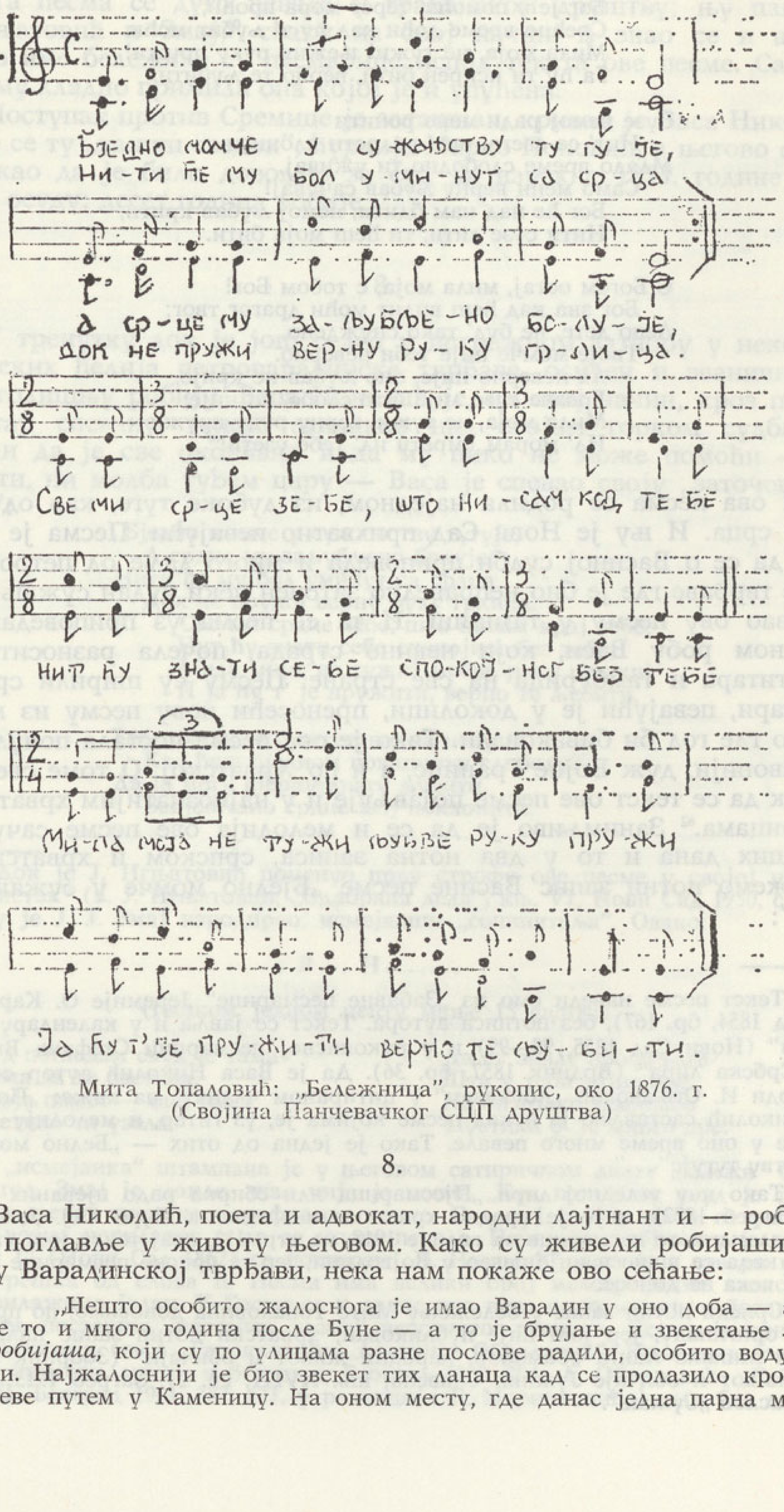
И ова песма се родила наједном, из дубоке туге, као одушак болног срца. И њу је Нови Сад прихватио певајући. Песма је била мотив да се о Васиној судби приповеда и много даље од петроварадинске тврђаве где је био неправедно заточен неки чудан сужањ који је спевао ову песму у тамници. И та се песма уз приповедање о несрећном робу Васи, који невино страда, почела разносити уз звуке гитара и тамбурица на све стране. Песму су ширили српски граничари, певајући је у доколици, преносећи нову песму из места у место где год би бивакovали. Тако је ова песма постала популарна по Славонији, дуж Војне Границе, а и по Хрватској. О томе сведочи податак да се текст ове песме појављује и у најпознатијим хрватским песмарицама.[62] Занимљиво је да се и мелодија ове песме сачувала до наших дана и то у два нотна записа, српском и хрватском.[63] Прилажемо нотни запис Васине песме „Бједно момче у сужањству тугује":

---

[61] Текст песме навели смо из „Забавне песмарице" Јеремије О. Карацића (Београд 1854, бр. 167), без потписа аутора. Текст се јавља и у календару „Војвођанин" (Нови Сад 1855, 98—99) и у рукописној песмарици Стефана Видаковића „Српска лира" (Врдник 1857, бр. 36). Да је Васа Николић аутор ове песме, тврди И. Огњановић „Абуказем" у цитираном чланку; па каже: „Покојни Васа Николић састављао је некад песме којима је, уз гитар, и мелодију давао, те су се у оно време много певале. Тако је једна од отих — „Бедно момче у сужањству тугује" ..."

[62] Тако и у угледној лири „Пјесмарица или сбирка радо пјеваних пјесамах" (Загреб 1872), коју је уредио хрватски књижевник Буро Стј. Дежелић. Чак у издању исте песмарице од године 1918, на стр. 412, овај текст још увек се доноси, када се више и није певао у Војводини, јер га српске песмарице почетком XX века не доносе.

[63] Српски нотни запис у бележењу Мите Топаловића доносимо, по препису верном оригиналу, јер још није публикован; хрватски нотни запис налази се у књизи Милана Ланга „Самобор, народни живот и обичаји" (Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, књ. XVIII, св. 2), Загреб 1913. Ту је песми наслов „Сужањ".

Мита Топаловић: „Бележница", рукопис, око 1876. г.
(Својина Панчевачког СЦП друштва)

8.

Васа Николић, поета и адвокат, народни лајтнант и — робијаш. Ново поглавље у животу његовом. Како су живели робијаши у то доба у Варадинској тврђави, нека нам покаже ово сећање:

„Нешто особито жалоснога је имао Варадин у оно доба — а било је то и много година после Буне — а то је брујање и звекетање *ланаца робијаша,* који су по улицама разне послове радили, особито воду носили. Најжалоснији је био звекет тих ланаца кад се пролазило кроз шанчеве путем у Каменицу. На оном месту, где данас једна парна машина

тера воду дунавску у Горњи град, пре Буне била је нека справа испод земље и тешки посао водовода у Горњи град обављали су робијаши. Дању-ноћу чуо се ту испод земље звекет ланаца робијашких. И у Новом Саду носили су робијаши и пре Буне и много година после Буне, ланце на ногама и чистили калдрму. Сећам се као дете да су неки робијаши имали тако тешке ланце на ногама, да су их морали ужетом мало подићи, а уже за појас везати, јер иначе не би могли ићи. Ми, деца, би са ужасом гледали на такове робијаше са тешким гвожђем, јер би једно другом говорили: „Тај је убио човека!" Цивилизација и хуманитет укинули су у Европи ланце за казненике и данас се нигде у Европи по улицама не виде казненици са ланцима на ногама, осим у Турској. Кад сам пре четири године био у Солуну, видим између вароши и тврђаве многе робијаше са ланцима на ногама. То ме је опоменуло на негдашњи Варадин и Нови Сад, кад су и у нас робијаши јавно по улицама ланце носили . . ."[64]

Један од тих робијаша у ланцима бејаше и Васа Николић.

Међутим, занимљиво је да је и главни јунак романа Јакова Игњатовића Васа Огњан „Решпект", у сличним условима и средини, са ланцима на ногама, издржавао казну робије таман толико колико и Василије Николић — дванаест година! Ево како га Игњатовић описује:

„Но, није дуго трајало, и пуче глас о Васиној несрећи. Васа је прави робијаш. Чами са осталим несрећницима у „казамату", плеснивом робијашком лагуму. Какав је жалостан робијашки живот! Тамо око „Београдске капије", тамо су ти лагуми. Па какви су ти лагуми? Мрачне јаметине, влажне; кроз гвоздене решетке светлост продире тамо. Па змије, гуштери и јакрепови! Кревет му је влажна слама. Видиш робијаше како гмижу; жута, зелена, подбухла лица; очи тамне, угашене; на ногама вуку им се ропски ланци. Тако сад Васа, живостан младић од двадесет година, извлачи се из „казамата"; на њему робијашко руво од дебела сукна, страшан синџир на ногама, а он још поносито, јогунасто главу горе држи . . . Мада је у ланцима, али је по улицама ишао слободним лицем; сав га град познавао и многи би га сажаљевали . . ."[65]

О томе како је Васа Николић проводио дане и године у сужањству, у петроварадинској тврђави, не постоје готово никакви подаци. Осим нешто мало сећања и претпоставки другу ништа није ни забележено. Васа је најпре тамновао са осталим робијашима, али је брзо био пребачен у самицу. Нешто слично као и Игњатовићев Васа Решпект, о чему наш познати писац пише:

„Дошла је строга наредба да морају робијаши учити занат. Један робијаш, абација по занату, тај ће их учити абацилуку. Васа неће да учи, коморати се једе. Један оптужи, денунцира Васу тамничару. Тај је обично оптуживао. Јаростан тамничар изгрди Васу под формом укора, и каже му да ће страдати ако се усуди још од посла отимати се. Васа дозна денунцијанта робијаша. Нападне на њега са таком жестином и поче га гњавити да душу испусти. Остали не могу да помогну гњављеном робијашу: не сме нико да приђе Васи. Он једном ногом клечи на прсима душманину, левом га руком држи за врат, а десном прети осталима. Робијаши почну се код врата решетке дерати за помоћ, јер Васа ће камарата да удави. На вику дође тамничар са стражом и спасе робијаша. Да доцније дође — био би удављен робијаш.

Жестоки тамничар дигне штап, па поче по Васи ударати, но Васа ћипи као рис, не промишља се, но одмах тамничара за прси, па га онда с

---

[64] Михаило Полит-Десанчић: „Покојници", Нови Сад 1899.
[65] Јаков Игњатовић, *Исто*, с. 30.

ногу превали и поче давити. Да не би страже, не би тамничар више жив изишао. Робијаши га не би одбранили. Стража поче претити Васи да ће одмах дешаржирати ако не пусти, или ће га бајонетом пробости. Стража је познавала дивљег тамничара, па није рада Васу без велике нужде да утамани, а толико мање што је тамничар био нападач, што опет није у реду.

Васа добије каштигу. Какву? Нећу ни да спомињем. Но и тамничар је добио велики укор, и једва те га није и што горе постигло. Васу затворе у један лагум самцата, једно да не удави каквог камарата, друго за каштигу да остане самцит. Васа је забележен у робијашком протоколу што се тиче владања као „непоправим", али није морао абецилук учити. Махнули су га..."[66]

И тако Васа Николић борави у тамници. Десет година, десет црних тешких година!

„Ја се сећам — вели нам један биограф Васин — да сам приликом шетње са друговима, још гимназистима, тражио рупу од прозора иза којег је Васа чамио. Читаве су се легенде стварале о њему: да се опријатељио с пауцима, с пацовима и с њима разговарао, дајући им од своје бедне хране по који залогај."[67]

Игњатовићев јунак Васа Решпект понаша се слично.

„Васа у тамници од дуга времена прави прстење, ланце и минђуше од коњске гриве. Један хусар, на његову молбу, ишчупао му из репа његовог милог парипа „Бећара" длаке, па је од њих начинио минђуше, ланац на врат и прстен. У самоћи тако, кад му се и то досади, а он је научио једног миша да му са длана хлеб једе. У тамници има доста мишева и, кад спава, трче му преко образа. Тај његов миш научио се баш онда појавити кад Васа једе; био је сасвим припитомљен. Па онда опет, имао је великог паука крсташа који му је долазио, и тако би му по руци и прстима трчкарао. На његовој паучини остављао би га на миру и гледао би га како муве и бубе хвата. Кад га паук чешће обилази, тојест посећује, боље је воље... Па опет из дуга времена наново плете ланце и прстење. Од крпа и штранге и пар клинова начини као љуљашку па ту седне, баш до решетке куд зраци продиру, да може боље видети.

Тамничар је знао и за миша и за паука и за прстење. Учиниће он да Васи преседну мишеви и пауци. Тамничару је срамота било што га је један робијаш гушао и гњавио; он, поседник двеју медаља за храброст и липиског крста, јунак од Липиске, то не може тако оставити, но мора се осветити, и то јуначки. У једно доба отиде у лагум Васи сам, без страже, у намери да се с Васом потуче између четири ока, или управо: да га туче. Откључа врата, уђе, а Васа баш даје хлеба мишу. Миш, кад виде тамничара, побеже. Тамничар пљесне штапом Васу по руци, покида паучину и љуљашку, одскочи, па штапом ожежи Васу. Васа скочи, па онда одбије руком ударац, и јуриш на тамничара. Није имао тамничар времена ни сабљу да извуче. Једнако се гушају; тамничар је јача, храбра људина, каткад дигне Васу у вис да га о земљу тресне као јаје, а Васа танак, еластичан, извуче се, ногу од земље одбије и напослетку тамничара свали. Сад га из шака више не пушта; клекне на њега и дави га. Тамничар виче као во, удавиће га. Опет дотрчи стража и избави га. Васа опет буде кажњен, али би кажњен и тамничар, јер се видело да је он био опет нападач..."[68]

„Сећам се — вели други биограф Васе Николића — кад сам у 50-тим годинама био ђак у нормалној школи у Петроварадину да је Васа Николић долазио сваке недеље и свеца у српску градску цркву у ка-

---

[66] Јаков Игњатовић, *Исто,* с. 33.
[67] Милан Савић, *Наши стари: Васа Николић.*
[68] Јаков Игњатовић, *Исто,* с. 34—35.

зематима, куда га је увек пратио војник, те је *певао* за певницом. Ми смо деца знали да је то неки господин и да је затворен због „буне" . . ."[69]

Нешто слично приповеда нам и Јаша Игњатовић за свога јунака.

„Свецем, робијаши пуштени су да иду у цркву; дођу у пратњи у цркву, ту је и Васа. Стоји у синџиру управо као укопан, висок, танак; ситних образа, танки мали брчићи, црни као зифт, црна коса, лице бледо, очи мрке, али оштре да те пресеку, руке прекрштене. И сад канда ми је пред очима. Очију нисам са њега скидао. Кад је крај служби, у порти стану робијаши у ред, па им деле милостињу. Кад ко пружи милостињу, он му руком руку одбије и дародавца мрко погледи. Већ га после знали, па нико му није ни пружао. Само би од мене примао; али му ја нисам у цркви давао, него на сокаку, где нас нико не види. Но и стриц му слао сваког свеца и колача и новаца, и то само свецем; иначе, није било дозвољено . . ."[70]

Многе епизоде из робијашког живота Васе Николића знале су се и усмено препричавале као што је и рекао један хроничар: „Читаве су се легенде стварале о њему."[71] Али, све није могло бити забележено. Ми смо, следећи судбину Васе Решпекта, која се понекад прилично слаже са легендама и причама о Васи Николићу, поменули неколико ситних детаља и епизода из Игњатовићевог „Васе Решпекта", за које се може веровати да су се и Васи Николићу догодили, иако за то не постоји никаква потврда.

9.

У тој борби заробљене душе да победи дуго тамновање долазило је, нарочито последњих година, до озбиљних криза и очајања. Последњих година као да је то очајање доживело кулминацију. О томе нам сведочи једна дуго смишљана и спевавана песма под мрачним сводовима камених зидова тамнице. Мало недотерана, незграпна, али ипак речита. Песма говори о опраштању од живота, коме се упућује последње „збогом!" јер се од њега више ништа не очекује и не може очекивати.[72] Једна дуга, последња песма самоубице, робијаша коме је дотужило живети. Та песма је штампана у „Даници" за 1864. годину:

---

[69] Илија Огњановић „Абуказем", *Наведени чланак.*

[70] Јаков Игњатовић, *Исто,* с. 31.

[71] Милан Савић, *Наведени чланак.*

[72] Упореди стихове из треће строфе ове песме:

(1) „П а к о с т нек лучи мило и драго,
З а в и с т са з л о б о м нека се бори."
(В. Николић, 1864)

(2) „Под руку с з л о б о м п а к о с т путује,
З а в и с т се с њима братски рукује . . ."
(Б. Јакшић: *Поноћ,* 1866)

Поред тога, иста је и фактура стиха. Међутим, мислимо да је у обема песмама сличност детаља случајна. Можда би се то могло назвати „подсвесним утицајем", јер је Бура Јакшић пратио „Даницу", у којој је била објављена и ова песма. Једно, опште осећање, исто је: „горка судба" којом ни један ни други није био задовољан.

ТРИ РЕЧИЦЕ СУЖНОГ РОБА

Зашт' по пустој да блудим пустињи
Грамзећи жељом према том свету?
Да м' ломно тело сујета кињи,
у праху држи душу сапету?
Тој страсти одан нећу бити роб,
Жив ћу јој скопат' у грудима гроб.

Нек' горди синак надувен гледи
Холо, попреко, горе и боље,
Пред њим нек' утва притворно стрепи —
Празно њим' стоји живота поље.
Живит' ја нећу кано скотски род!
Сејаћу, да жањем ван гроба плод.

Раскошник туђе нек' праска благо,
Гадна похота нек' блуднике мори,
Пакост нек' лучи мило и драго,
Завист са злобом нека се бори:
Моју грудь сгрева Христа врли дар,
Три неба ћерке негасими жар.

Прва је ћерка мати вселене —
Најсветија између три!
Човека дивно и свето племе,
Живодатна сило, родила си ти!
Буди ми у срцу као благ, тио дан,
У души нађи твој бесмртни стан.

С тобом, ах, мајка одојче гледа,
Првенац т' овом врх дојке седа;
Из сјајног ока мајке и чеда
Свитак ти с' с данком у путу срета.
Светињо врла, ти с небесни цвет,
Овде нам пупиш за неба свет!

С тобом је дева богиња права
Док свето т' чувство у срцу храни,
А младо момче, херој без страха,
Усхићен љубу и праг свој брани.
Небесна сило, ти с' божји двор,
С тобом дише, пева анђелски кор.

Залуд је јарост лава и тигра,
Ти их укротиш као кротко лане,
Пчелица с' уз њи' безбрижно игра
Стане, те купи сок твоје мане.
Све с тобом дише — дух то поња мој —
Ах, кажи грешном, где је извор твој.

Росица пада пре плаве зоре,
Прсима дољи зелене травке,
А у по данка сунашце горе —
О мили Боже, да врле мајке!
Благодет њена: нас пчелице плод
Пйта, весели са лозице род.

Сунашце јарко са топли зраци,
Блистајућ месец и сјајне звезде,
Величине ти видими знаци,
Прописним путем весело језде.
Од грешног крију свети извор твој —
Од неба сило, осветли дух мој!

Кад смотрим гњездо с птичићи пуно
Где голи, наги у њему стоје,
Признам и хвалим, вечита круно,
Над свом вселеном закриље твоје.
Да б' из мене чист дисао дух твој,
Буди ми покров, буди вођа мој!

Кад чујем птице где тебе поје,
Да с' смеса певке до неба ори,
Ватра запламти кроз груди моје,
Кано да срце у њима гори.
Нек гори свети вековечни жар,
Божества то је најврлији дар.

Ти цветку дајеш пријатан мирис,
Разноме биљу мелемне леке,
Ти дрво плодиш, гониш га у вис,
Управљаш мудро мора и реке. —
То су дивни знаци бесмртија твог,
Љубимче Христа рече: ти си Бог!

Поља прекрасним дичиш оделом,
Сад голе дижеш у небо стене,
Сад с' вешто хиташ са грома стрелом,
Рушећ и мрвећ тврдиње њене.
Хај вишња сило, где је извор твој? —
Кажи ми, грешном, осветли дух мој!

С тобом цвет пупи, цвати и вене,
Свак прах се диже красотом новом,
С тобом нам доће цар све вселене
Прославит себе са твојим словом.
У славу твоју даде живот свој
Свак ум да поња свети извор твој.

Огањ негасим хоривске горе
Христос усади у срце наше;
Што би далеко — у грудма горе:
Христа на крсту плод испите чаше!
Ти, часно древо, сад светлаш дух мој, —
ЉУБАВ там блиста! — свети извор твој.

Друга је ћерка у крсту — ВЕРА,
Пречисти извор новог живота,
Ломност по праху немирно звера,
А душа красно у крсту цвета.
Ломност ја морим и стојим крут
Начертан гледећ вечности пут!

Густ облак стоја. Не даде Жидом
Гледати лице живога Бога.
Нам, отче, бија Христос са крстом
Пресветли образ образа твога,
Светлости којег свуд допире зрак,
Те и сужном светли тавнице мрак.

Ти, Спасе, доће грешноме свету
Светлост донесе у срце наше,
Подобне негда пролетном цвету,
Сад вера твоја вечношћу паше.
Превјечни! Ти си око срдца мог,
С тобом ја видим да је са мном Бог!

Презјелне љубве за мило стадо
Препуна груд зар пастиру врли,
Невину крвцу жртвовао радо
Да друг, ах, друга с љубови грли.
О бедно срдце! тога слави, пој,
Видело светло и покров твој.

Пролита крвца т' у грудма мојим
Веру, дан по дан, роси и греје,
Кад с' на смрт сетим, спокојан велим:
Нек љубов жање, што љубов сеје!
Кроз свете двери пречистог тела твог
Води ме трону отца твог и мог!

Дух ми све више небу се диже
На лаки крили међ свете хоре,
Кано да неће на земљу више —
Усхићен гледи божије дворе!
Христова веро! ти с' на земљи рај,
Уморној души прекрасан гај!

Тело ми море тешки окови,
Немило грли мрачна зидина,
Тегобна душа крсту говори:
„На теби бе жртва невина!"
Христос ми с вером нов даде стан,
Бесмртној души свануће дан!

Кад студен тавна сво тело продре,
С одеждом топлом ти мене грејеш,
Са срдца туга кад к души допре,
С крста ми љубов с љубови вејеш;
Свечано грлиш сав вселене круг,
Те и сужном робу веран си друг.

Немој ме, немој оставит грешна
Ти, који видиш внутреност моју,
Отвори ми сузи пространа недра
Да на њи проспеш свету плот твоју.
И за ме врлу ти зар проли крв?
С вером да дишем — ах, у праху црв!

Скрушен у вери, теби, Спасе мој,
На олтар срдце из нова дижем,
Дркћућ се машам за плаштаник твој
Да крвав зној ак са чела бришем.
Судија буди грешном робу благ,
Огромно тешки одлакшај ми траг.

Судба ми на врат ко крвник стаде,
Ти љубко кршиш спасења стазе,
Она невином окове даде
А ти, прегрешном, мелем на срдце.
О светлост чиста за будан дух мој!
Искуства путем дођо' на пут твој.

Трећа ми ћерка у зраку блиста,
Побожним оком небу погледа,
Сузицом роси подножје крста,
С вером од њега помоћ изгледа.
Силна је, Боже, те НАДЕЖДЕ моћ,
Испред ње чезне паклена ноћ!

Отац умину, мајка крај гроба,
Сестрица пуна туге и јада,
Ја живот живим сужнога роба,
Јадна ми душа Богу је рада.
Надеждо! ти си туге ведри дан,
С тобом ја чекам вечности стан.

С Богом ми, сестро и мила мајко,
Тамо ћемо се весели наћи,
Кад на гроб сијне сунашце јарко,
Сва ће нам туга за облак заћи.
Дигнимо у зрак плавом небу взор,
Бесмртија там је велелепни двор!

С Богом, ах, срдца љубимче моје,
Више те драги грлити неће!
Не роси зато образе твоје —
У небу цвати награде цвеће!
С том надом диши, с њом чекај гроб,
Там једино твој биће мили роб.

С Богом сва браћо, сав мили роде!
Помните Србче — сужнога роба!
Мене ће нестат — пламен слободе
Гореће чисто поврх мог гроба.
Нада ме теши, сазреће плод
На дрву слободе за мили род.

Зрак се већ блиста пресветле зоре,
Светлило носи слободног дана,
Сијаће сунце сред Фрушке Горе,
Управо ходит ко сада рамља —
Старе ми наде указује с' зрак,
Бодар дух гони несносни мрак.

— — — — — — — — — —

Нек, дакле, ланци сад тело море,
У неба сфери терета нема —
ЉУБОВ и ВЕРА у срдцу горе,
НАДЕЖДА души нов живот спрема.
Три неба ћерке вију венца сплет
Сужноме робу, ах! за други свет.[73]

---

[73] „Даница", Нови Сад 1864, бр. 41, 654—656, с потписом „В. Н. Бачванин". У Садржају „Данице" за 1864 годину, који се уметао у укорично годиште тек на крају године, иницијале В. Н. уредник Борђе Поповић „Даничар" разрешио је са — В(аса) Н(иколић). На ову Васину песму први је скренуо пажњу Илија Огњановић „Абукказем", уредник „Јавора" у наведеном чланку.

Међутим, Васа Николић „Бачванин" није завршио трагично. Његово „због ом" претворило се у — „здраво". На непуну недељу дана пре него што је изашла ова Васина песма, стара попадија из Футога дочекала је да са сузама у очима загрли свога драгог Васу: „5. октобра 1864. известила је општина града Оломуца новосадски магистрат да је бивши ц. кр. лајтнант Васа Николић издржао каштигу десетгодишње тамнице, с тим додатком да ће он живети у Ст. Футогу, откуда се без дозволе своје претпостављене власти неће кретати."[74] Обревши се у уредништву „Данице", Васа је уреднику Ђорђу Поповићу „Даничару" уступио ову своју песму, која је повољно оцењена, чим је одмах у наредном броју листа била и штампана.

Више није песниковао. То му је, изгледа, последња песма.

10.

Када је Васа Николић изашао из затвора, изгледао је доста добро. Приложена слика коју нам је поклонио пок. професор Трива Милитар, школски друг Васиног унука Миленка Јовановића, из тога је времена.[75] И Јаков Игњатовић о свом Васи Решпекту пише:

> „Време пролази, прођоше и робијашке године Васи Решпекту. Пуних дванаест година! Доста се напатио... Није се на њему ништа познавало да је дванаест година био на робији. Сасвим раван и прав човек, није имао угнуте прси или бангаве ноге, што се обично код ислужених робијаша примећује. Главу горе држи, бркови хусарски заковрчени, глава му прави при погледу и говору једнако „halb rechts" (полу-десно) и „halb links" (полу-лево), што је онда још регула била код војника, па некако је дивље изгледао. Деца су бежала од њега кад су га видела. „Ето Васе Решпекта што је био на робији, бегајте!" И он је то издалека слушао и није га ништа узнемиравало... Васа се најпре одене, па оде у своју рођену варош. Дође кући, чини му се као да је у каквом страном месту. Радо га слушају како приповеда о своме страдању, али ипак су зазирали од њега, нису га хтели ни у кућу примати, него су се с њим у кавани састајали..."[76]

Кад је Васа Николић дошао с робије у своје родно место, вероватно да га нису много боље гледали од Васе Решпекта. Шта му је сад чинити? Један биограф вели: „По ослобођењу свом, 14. септембра 1865[77], дао је Васа Николић публиковати своју адвокатску диплому, у Новом Саду и у Сомбору, па је, како он каже, „како код Бач-Бодрошке жупаније, тако и код новосадског магистрата, доцније пак код кр. судбеног стола у Новом Саду, под својим именом самостално од 1864 до 1876 радио", а онда се од своје воље у Срем преселио."[78]

---

[74] Васа Стајић, *Наведено дело.*

[75] Пок. проф. Трива Милитар је слику нашао у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду, у фонду за слике, који је он брижљиво уређивао. Он је, поклонивши нам копију слике, рекао да је на полеђини њеној исписано руком књижевника Милана Савића, који је писао Васину биографију, да је то Васа Николић. Оригинал нисмо видели.

[76] Јаков Игњатовић, *Исто,* с. 64 и 65.

[77] Васа Стајић, *Наведено дело.* Стилски лоша реченица В. Стајића која мења смисао. Треба да стоји: „По ослобођењу свом, дао је В. Н. публиковати 14. септембра 1865. своју адвокатску диплому" итд.

[78] Васа Стајић, *Наведено дело.* И. Огњановић „Абуказем" наводи: „Кад је издржао своју тешку робију, наново је адвоцирао — у Футогу, Новом Саду, Митровици и напослетку у Иригу.

Васа Николић „Бачванин"
(Футог, Бачка, 1822 (?) — 1890, Нови Сад)

Очигледно адвокат Васа Николић тешко се уклапао у ново друштво после изласка с робије. Сигурно је да се много мучио и злопатио тражећи посла у граду пуном бољих и далеко способнијих адвоката него што је он био. „Али и где му обрекну, пропадне, јер дочују да је био на робији — то је најгора кондуита — па је пропао. Шта зна радити? Јако се огорчи на цео свет, па и на самог себе. За економију није био. У очајању и пропио се и одао картама. Кад га нико није заједао, у мирном расположењу, био је у пићу умерен, али у јарости опасан. А тај Васа Решпект, кога се многи бојали, није никог дирао док у њега ко не дирне."[79] Тако и Васа Николић.

[79] Јаков Игњатовић, *Исто,* с. 65.

Наскоро се оженио[80], добио две кћери и умро у приличној старости априла 1890. године. Многи од његових непријатеља, који су му тако добро живот загорчали, већ нису били у животу. Они су поумирали, а он их је надживео.[81] То што је он, од 70-тих година па до смрти, долазио у сукоб са Змајем и другим школованим људима у беспоштедној политичкој борби око разних партија и странака, то је друго питање. О томе овде нећемо писати, јер нас тај део његовог живота не занима.[82] „И Васа се — вели један његов биограф — може убројати у песнике који певају тек у младо, у *песничко доба* своје. Озбиљност живота не да им фантазији шарена маха. А Васи је горка судба морала још и загорчати сваки полет: „Жалост нема речи много . . .”[83]

11.

Треба ли још нешто посебно напоменути о односу сличности главнога јунака из романа „Васа Решпект” и сентименталног поете и адвоката, Васе Николића? Морамо рећи да нам то овде није био превасходни циљ. Циљ је био други: житије једног заборављеног поете; указивање на неке сличности са Васом Решпектом давали смо само онда када су ти детаљи згодно објашњавали, осветљавали и допуњавали тамна места биографије Васе Николића. Игњатовићев јунак има и других црта и особина које Васа Николић не поседује. Склоност ка песништву, испевавању песама и састављању мелодија, као и њиховом популарисању, не поседује Васа Решпект. Ту песничку

---

[80] Тешко је рећи да ли је Васа Николић био ожењен док је тамновао, али изгледа да није. О томе В. Стајић пише: „На питање, да ли је био ожењен, „Три речице” не дају јасан одговор. Пошто му је помиловање увек молила само мати, изгледало би да је био неожењен; али, онда је имао љубав коју не заборавља ни у оковима: „С Богом ах! срдца љубимче моје / више те драги грлити неће”. Ако није био жењен пре робије, он се свакако оженио после ње. Јер у некрологу Боке Јовановића, управитеља путујуће позоришне дружине и писца приповедака, забележено је: да је био ожењен ћерком Васе Николића (в. „Јавор” 1892, с. 688). Васа Николић није био жењен пре робије и вероватно се разишао са женом која га је упропастила. Међутим, законита жена Васе Николића звала се Јелена, како стоји у приложеном некрологу.

[81] Васа Стајић у „Новосадским биографијама” овако завршава: „После дужег и тешког боловања умро је адвокат В. Н., априла месеца 1890; оставио је после себе удовицу Јелену, кћер Марију, удату за Борђа Јовановића, и унука Миленка Јовановића. Сахрањен је на Успенском гробљу (в. „Браник”, 1890, бр. 38).” Васа Стајић је погрешио, јер је адвокат Васа Николић имао д в е кћери: старија је Зорка, која се удала за рано преминулог књижевника Борђа (Германа) Јовановића (Нештин, Срем, 1863—1892, Нештин). Она је преминула изненада, пре 1890, и зато се не налази у приложеном некрологу. Када је и Борђе (Герман) Јовановић изненада преминуо, његов пријатељ, такође песник, Сергије (Симеон) Попић, написао је некролог у коме стоји да се Б. Јовановић, глумац, „оженио Зорком, ћерком адвоката Васе Николића из Руме”. Из тога брака је и Миленко Јовановић, унук Васин. Он је живео, по сећањима проф. Т. Милитара, све до пред крај овога рата и не зна се кад ни где је умро. Марија Николић је млађа Васина кћи, тада још неудата, и о њој нам ништа ближе није познато.

[82] Видети даље његов живот у Васе Стајића „Новосадским биографијама”.

[83] Милан Савић, *Наведени чланак.*

особину Васе Николића, још увек довољно неиспитану, наглашавају само његови познаници-биографи.[84]

Па иако остављамо питање сличности стварног (Васе Николића) и измишљеног (Васе Решпекта) лика отворено, указујемо на могућност да се Јаков Игњатовић послужио неким епизодама из живота једног од својих колега и пријатеља, са којим се сигурно доста пута виђао у Новом Саду. Да је Игњатовић употребљавао типове из стварног живота, да је на основу стварности градио ликове својих припо-

†

У преголемој тузи јављамо свима сродницима, пријатељима и познаницима тужну вест, да нам се наш нигда незаборављени супруг, отац, зет и деда

ВАСА НИКОЛИЋ

АДВОКАТ

после дужег и тешког боловања у својој 68-ој години у вечност преселио.

Тело незаборављеног покојника опојаће се сутра у среду 28. марта у 3 сахата по подне а за тим ће се на успенском гробљу предати матери земљи.

У НОВОМЕ САДУ, 28. марта 1890.

Јелена удова Николић супруга.
Марија Николић кћи.
Ђура Јовановић зет.
Миленко Јовановић унук.

ЈАВНА БЛАГОДАРНОСТ.

Изјављујемо нашу најтоплију благодарност пречасној гг. проти Милану Кирићу, пароху Јовану Марковићу и ђакову М. Стоју, који су покојника бесплатно опојали, као и колегама и пријатељима, који су покојника до гроба отпратили.

У Н. Саду 28. марта 1890.

Ожалошћена породица.

---

[84] Васа Николић је имао још песама, али смо ми поменули само оне за које се могло установити да су његове. Међу варошким песмама непознатих песника има још песама које би се могле њему приписати, али о томе неком другом приликом.

ведака, новела и романа, то је одавно познато. Још Скерлић је, први приређујући „Васу Решпекта" из београдског часописа „Отаџбина" (за 1875) у посебну књигу, указао на епизоде из његових дела које описују ликове и догађаје из стварног живота.[85] Будући да је, због изнесених сличности са Васом Решпектом, лик Васе Николића тиме постао двоструко занимљив за историчаре књижевности, биће свакако потребно овај рад допунити и другим непознатим подацима о њему (уколико се до њих дође). И овако фрагментарно обрађен, на основу сведочанства и сећања ретких му биографа, Васа Николић је, са својим доживљајима из младости, свакако занимљива личност из богате књижевне и културне прошлости Новог Сада.

---

[85] Ј. Скерлић: Предговор роману „Васа Решпект" Ј. Игњатовића, Београд 1913, X—XI: „У „Васи Решпекту" Игњатовић је причао историју своје рођене породице, у којој је, како сам вели, „сваки био више мање особењак"... Сам Васа Решпект је један од блиских рођака пишчевих, који је много неприлика нанео својој породици..." итд.

ЈЕДАН МАЛИ ГЛУМАЧКИ ШТРАЈК

Живојин Петровић

Извели су чланови Народног позоришта у Београду свој први сталешки штрајк још почетком 1871, већ у трећој сезони од оснивања установе. То је била тзв. „фебруарска побуна", дигнута због сурових и нечовечних Позоришних правила, под управом Ђорђа Малетића, који их је градио у сарадњи с Јованом Ђорђевићем и Милорадом П. Шапчанином. Малетић, наравно, оцењује глумачки отпор против бирократске тираније на свој начин, како њему одговара, и сасвим у својем стилу.[1] Драматург Ђорђевић нуди такође властито тумачење које умногоме одудара од Малетићеве одбране, а проистиче из оног трагичног али тачно погођеног почетка његова знаменитог *Меморандума:* „Наше Позориште није у нормалном стању; оно болује".[2] Као што се зна, штрајк је завршен са успехом: Позоришна правила су измењена и ублажена, и глумци су се вратили на посао.[3] То је била озбиљна опомена како позоришној управи тако и Министарству просвете и црквених дела да с много више обазривости поступају према глумцима. Малетић је добио своје: био је осрамоћен и онемогућен међу глумцима, па ће убрзо поднети оставку и вратити се у своју Београдску гимназију.[4] И министар Димитрије Матић се био преварио у рачуну, поклонивши сувише вере Малетићу као позоришном законодавцу. Тада су међу заваћеним странама биле у питању дисциплинске и етичке норме. Малетић је покушао да их реши као педагог који међу педагошким мерама предвиђа и шибу; а глумци су му одговорили као уметници, са осећањем и узбуђењем, повевши пре свега бригу о својем људском достојанству.

Тај први свој штрајк београдски глумци су чували као сталешку тековину и професионални завет, и то двоје ће им, у неку руку, дати моралног подстрека за један мали глумачки штрајк 1886, али изведен

---

[1] Б. Малетић, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, Београд 1884, стр. 466—468.

[2] Меморандум Ј. Ђорђевића Ј. Ристићу од 2. децембра 1871 (Др Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1935—1914*, Београд 1971, стр. 207—209).

[3] Б. Малетић, *Грађа за историју Српског народног позоришта у Београду*, стр. 466—468.

[4] Оставку је поднео 1. децембра и она му је уважена 11. децембра 1871.

из сасвим друкчијих побуда и под најизузетнијим околностима. Али и то је ипак била сталешка побуна.

Већ у октобру 1885, због спремања за рат с Бугарима, представе су прорећене, јер су се неки глумци убрзо нашли „с пушком у руци у редовима наше војске на граници", како је записао Милорад П. Шапчанин.[5] Представе ће 9. новембра бити обустављене.[6] Немобилисани глумци и глумице неговаће рањенике по болницама.

Приходи су у јесењем делу сезоне били веома тражави, јер је публика мало хајала за позоришне представе, па је управитељ Шапчанин, још крајем септембра 1885, предложио министру просвету и црквених послова Стевану Д. Поповићу[7], на министров захтев, као једну од мера за одржање Народног позоришта — редукцију плата целокупном особљу за једну трећину.[8] Министар, у вези с тим, наређује управитељу да у сваком случају смањи број привременог особља.[9] Шапчанин се нашао у великом шкрипцу. После саветовања са члановима Књижевно-уметничког одбора, 10. октобра 1885, доноси одлуку да се откаже служба Матилди Нигриновој, Мили Рајковић, Марији Динуловић, Јулки Поповић и Александри Наумовић — које су певале у хору, статирале и приказивале ситније улоге.[10] Министар и даље држи на оку Народно позориште, очигледно незадовољан Шапчаниновом попустљивошћу према људским судбинама. Стиже и друго министрово наређење, према којем се има извести оштрија редукција особља и издатака, „па ма и на штету представа само да не буде дефицита и да се мора тражити надокнада субвенције".[11] Шапчанин се одупирао колико је могао. Моралне су му потпоре давали чланови Књижевно-уметничког одбора (Љубомир Ковачевић и Милован Б. Глишић), јер нису имали срца да дубље засецају у уметнички позоришни организам, изневши ресорноме министру врло оправдане противразлоге.[12] Да примири и утеши својег шефа, Шапчанин ће пожурити да га већ сутрадан обавести да су издаци смањени за 3018 дин месечно, и да је уштеда учињена „отпуштањем слугу, укидањем додатака на режију и гардеробу, отпуштањем чланова

---

[5] Др Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835—1914*, стр. 355.

[6] М. Б. Глишић бележи погрешно да се престало играти 7. новембра (*Преглед за годину 1886*, Београд 1887, стр. XXXV).

[7] Постао министар, као начелник Општег одељења Министарства просвете и црквених послова, народни посланик и члан Књижевно-уметничког одбора, у влади М. Гарашанина, 9. октобра 1884.

[8] Предлог М. П. Шапчанина министру просвете и црквених послова бр. 340 од 30. септембра 1885 (Др Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835—1914*, стр. 352).

[9] Акт министра просвете и црквених послова Народном позоришту у Београду Пбр. 10604 од 4. октобра 1885.

[10] Одлука М. П. Шапчанина бр. 376 од 16. октобра 1885.

[11] Акт министра просвете и црквених послова управитељу Народног позоришта Пбр. 12157 од 14. новембра 1855 (Др Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835—1914*, стр. 354).

[12] Састанак XLIII Књижевно-уметничког одбора од 27. новембра 1885 (Др Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835—1914*, стр. 354—355).

Оркестра без уговора, свођењем плата по уговорима, отпуштањем певача и певачица, смањивањем плата на половину певачицама итд."[13] Као што се могло и очекивати, страдала је углавном сиротиња (прави глумачки пролетаријат), која и иначе у рату прима на себе највеће жртве.

Глумци су били свесни положаја у којем се нашло Народно позориште и били су спремни на извесне материјалне жртве, које је увелико подносила и васцела заражена земља. Али се од позоришне управе ипак нису надали такву колачу. Сем тога, одлука о побијању плата саопштена им је окружницом, 2. децембра 1885, што није било ни најзгодније решење нити је изведено на најуљуднији начин. Увређени и запањени, глумци дижу свој глас против незаконите одлуке. Састају се и већају о томе шта да чине. Брзо ће се сложити да ваља ићи редовним путем, обратити се управитељу, који их је, додуше, изневерио, али којег они још сматрају својим пријатељем. Решили су да Милош Цветић, као најписменији међу њима, састави петицију, па ће је он и Тоша Јовановић, у своје име и у име једанаесторо своје сабраће, поднети управитељу Шапчанину, „као оцу овог завода" и заштитнику глумаца, молећи га да њихову „непроменљиву одлуку" о томе да им плате „за сада и убудуће остану недирнуте" реши сâм, или да је упути ресорноме министру, с тим да им министар одговори до 31. децембра 1885. Буде ли пак министрова одлука неповољна, нека им се изда тромесечна плата и врати улог из Позоришног пензионог фонда, јер ионако увиђају да им „при овом заводу нема никаква опстанка ни сталности".[14]

Шапчанин је најпре сâм лупао главу; али, нашавши се у безизлазну положају, није могао заобићи мишљење Књижевно-уметничког одбора, и сазвао је састанак за 29. децембар 1885. На разговор су дошли Љубомир Ковачевић, др Лаза К. Лазаревић и Милован Б. Глишић. Изостао је само др Владан Борђевић (шеф Војног санитета у Нишу). Лазаревић се још неко време бавио у Београду, па ће и он ускоро у Ниш, за Борђевићем. Глишић је написао записник с те седнице, и он је врло занимљив у сваком погледу. Записник гласи:

Били су гг: Милорад П. Шапчанин, Љубомир Ковачевић, Др. Лаза Лазаревић и Мил. Б. Глишић.

Управитељ саопштава одбору изјаву, коју су му написмено поднели чланови народнога позоришта гг. Јовановић, Цветић, Коларовић, Лугумерски, Динуловић, Гавриловић, Раја Павловић, Милка Гргурова, Марија Цветићка, Јулка Јовановићка, Емилија Поповићева и Ал. Буришићева и Катица Лугумерска. У изјави траже поменути чланови, да им се врати пређашња плата цела, наводећи тегобе које имају у своме животу због редукције. Моле, да им се до 31-га децембра саопшти министрово решење по овоме. Ако се до тога дана не би њима вратила плата, то јест: ако

---

[13] Акт М. П. Шапчанина министру просвете и црквених послова бр. 403 од 28. новембра 1885 (Др Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835—1914*, стр. 356).

[14] Петиција чланова Народног позоришта у Београду Т. Јовановића, М. Цветића, Д. Т. Коларовића, Л. Лугумерског, Св. Динуловића, М. Гавриловића, Р. Павловића, М. Гргурове, Марије Цветић, Ј. Јовановић, Е. Поповић, А. Буришић и К. Лугумерске управитељу М. П. Шапчанину бр. 421 од 23. децембра 1885 (Др Г. Ковијанић. *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835—1914*, стр. 356—357).

им г. министар до тога дана не би издао повољно решење, — моле, да им се изда тромесечна плата па да оставе ово позориште.

Управитељ наводи даље, да је доносиоцима гг. Јовановићу и Цветићу приметио: да је изјава написана таквим тоном да је он не може поднети г. министру, по што се г. министру не може одређивати рок до којега он има одговорити, као што то они наводе. Господа доносиоци, поред свега саветовања, нису се склонили да измене изјаву, него су остали при овој поднесеној.

Одбор, изјавивши своје негодовање на оваку изјаву, у којој је тако мало деликатности и саобразности према озбиљним приликама земље и према оној лепој пажњи која је у свако доба указивана члановима и од стране управе и од стране државне.[15] С погледом на раније разлоге који су друштву саопштени, дакле познати, одбор је донео ову одлуку:

а, да редуковане плате имају остати све док се не постигне равнотежа у позоришном буџету, јер се дефицит нема откуд измиривати (изузимљући ако га држава својом потпором увећаном изравна);

б, да је потраживање господе чланова у изјави и њихови предлози о тромесечној плати, као отпусној накнади, таке природе да управа не налази за вредно у њих упуштати се;

в, да се она гг. чланови, који би, према њиховој изјави, отказали своје суделовање, просто сматрају: да су напустили дужност и да се исплате до дана тога напуштања;

г, да се ова одлука достави г. министру на оцену, с учтивом изјавом: да је она донесена с погледом на представке, које су му по овој ствари раније поднесене[16].

Као што се из записника може видети, Шапчанинови глумци се нису шалили; остали су пред управитељем упорни у својим захтевима. И у петицији и у разговору са својим управитељем, којем, признајемо, није било лако, — желели су недвосмислено да нагласе да они бране неприкосновеност уговорених плата, мада су знали да њихова неопозива одлука неће наићи на повољан пријем ни на највишем месту, и тек не на њему.

Невоља је избила неочекивано, па је управитељ Шапчанин без одлагања похитао да о свему обавести и ресорног министра, иначе својег пријатеља и позоришног сарадника. Он је то учинио подужим актом, изложивши му тачку по тачку одлуке Књижевно-уметничког одбора и послуживши се при том текстом у стилизацији М. Ђ. Глишића.[17] Уз писмо је упућена као прилог и глумачка петиција, коју је Шапчанин добио лично из руку двојице најугледнијих глумаца 23. децембра 1885. За Шапчанина је та петиција — *изјава,* и то *категоричке природе.* Он је — објашњава министру — „доносиоцима саветовао да своју изјаву ублаже, али су они остали при својој редакцији". Шапчанин моли министра Поповића да ту ствар „озбиљније природе" реши да би сâм знао како да се држи према глумцима у „немилој прилици". И завршава свој извештај: „Енергичан поступак и непоколебљивост управних власти у својој одлуци многе ће повра-

---

[15] Реченица је остала недовршена, што се иначе непогрешном Глишићу догађало врло ретко.

[16] Састанак XLV Књижевно-уметничког одбора бр. 427 од 29. децембра 1885. — Глишић је случајно забележио 30. децембар. — Писано Глишићевом руком, непотписано; свакако само као концепт прилога уз цео предмет.

[17] Акт управе Народног позоришта у Београду министру просвете и црквених послова к бр. 403 од 27. децембра 1885 (Др Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835—1914,* стр. 354—355).

тити на пут реда и послушности и осигурати Управи ауторитет и добру дисциплину за потоња времена".[18]

Потписници петиције су знали, дакле, какав ће им глас Шапчанин донети од министра Поповића; али нису устукнули пред претњама и нису уопште помишљали на предају. За 1. јануар 1886, на уобичајени начин, окружницом, била је заказана празнична представа трочине слике из живота, с певањем, А. Л'Аронжа *Моје мезимче*,[19] у режији Милоша Цветића. Али је редитељ (састављач, потписник и подносилац глумачке петиције), на Шапчаниново запрепашћење, отказао послушност — не поделивши глумцима улоге и не заказавши главну пробу (дело је последњи пут било играно 27. марта 1885). Да се не осрамоти пред публиком, Шапчанин брже-боље призива редитеља Буру Рајковића (он није потписао петицију) да му помогне. Али ни Рајковић није био кадар да замени Цветића, јер су „опет изостали доћи гг. који су потписани на извесној изјави".[20]

Дакле, 1. јануара 1886, оставши без глумаца који су ступили у штрајк, Народно позориште у Београду отказује заказану представу и обуставља рад, иако је тек било почело представљати после прекида рада због ратних прилика.[21] Нормалан рад ће, након штрајка, почети 5. јануара 1886, тек пошто буду задовољени захтеви глумаца. Најпре су играни *Хајдуци* Јована Ст. Поповића, с приходом од 382,70 динара. Шапчанин и његов министар су изгубили битку с глумцима. За утеху им ипак може послужити то што београдски позоришни уметници нису били јединствени. Сем Буре Рајковића, петицију нису потписали (према томе, нису ни учествовали у штрајку): Марко Станишић, Тоша Анастасијевић, Милош Хаџи-Динић, Андрија Милосављевић, Јеврем Божовић, шаптач Душан Ликић; Августа Нигринова, Милева Радуловић, Анка Франсинелова. Неки су од њих, истина, били отишли на границу да бране отаџбину; неки, на жалост, нису имали храбрости да устану против позоришне управе — у одбрану сталешких права.

Шапчанин је сматрао да дугује подробнија обавештења одборницима, па позива на састанак Љубомира Ковачевића и дра Лазу К. Лазаревића, неколико дана после обуставе рада. Др Владан Борђевић се још бави у Нишу, као шеф Војног санитета. То је била једина тачка дневног реда. Глишић сажима Шапчанинову исповест:

> Управитељ саопштава одбору, да *првога јануара* није било представе. Заказан је био комад „Моје мезимче". Редитељ је комаду г. Милош Цветић. Он није ни поделио улоге нити држао пробе, нити је заказао главну пробу. Кад је пренето редитељство истога комада на г. Буру Рајковића и овај чланове позвао на главну пробу, нису дошли чланови потписани на познатој њиховој изјави.

---

[18] Акт М. П. Шапчанина министру просвете и црквених послова бр. 421 од 30. децембра 1885 (Др Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835—1914*, стр. 357—358).

[19] С музиком Д. Јенка, у преводу С. Рајковића, премијера 29. марта 1880. — То је требало да буде осма представа; али ће исто дело доћи на позорницу тек 26. јануара 1886. Пашће само 342, 10 д.

[20] Извештај М. П. Шапчанина министру просвете и црквених послова бр. 422 од 1. јануара 1866 (Др Г. Ковијанић, *Грађа Архива Србија о Народном позоришту у Београду 1835—1914*, стр. 358).

[21] Изведене су, од 25. до 29. децембра 1885, четири представе, с приходом од 3059, 50 д.

Међу тим примећава г. управитељ, да су чланови гг. Јовановић, Цветић и Гргурова долазили и изјавили дан пре: да они и њихови другови не ће играти докле им се цела плата не врати и не дâ задовољење на њихову изјаву. Преко ове њихове изјаве, користи њихове ради, хтело се прећи, по што је већ постојала одлука позоришнога одбора, да смањене плате имају остати до постигнућа равнотеже у позоришноме буџету, и да се сматра као отпуштен, који своју дужност напусти. Осим тога није им се могла одлука ни саопштити: прво за то што, као категорична, не би их вратила на послушност, а друго за то што још није г. министар просвете одобрио поменуту одлуку.

Према оваком стању ствари, г. управитељ и г. драматург склапали су 2 ов. месеца репертоар према остатку чланова, и кад је по подне већ спремљен недељни репертоар за штампу — дођоше, у име своје и својих другова, гг. Јовановић и Цветић те изјавише: да отказом даљега играња не мисле они чинити демонстрације и да се то тако не тумачи. Они су само ради да им се врате потпуне плате и то је једино што њих чини узнемиреним и задаје им бриге. Молише, да им се што пре цела плата врати; ако не може бити за децембар, а оно бар од првога јануара, па онда да се на тако враћене плате начине уговори с тромесечним отказом, да не би више долазили у овакву ситуацију, која је немила и једној и другој страни. Ово су све говорили и предложили најпредусретљивијим тоном и као доказ те своје готовости изјавили су молбу, да се све преда заборав. Управитељ им је изишао на сусрет; говорио им је да све што је чињено, рађено је у интересу одржања завода, дакле — у њиховом сопственом интересу; казао је да ће позвати одбор и све то реферисати, а међу тим је препоручио да наставе своју дужност до коначне расправе ове ствари, што су они одмах и учинили.

Одбор, саслушавши наведено, донео је ову одлуку:

Смањивање месечних издатака предузео је одбор у след писма г. министра просвете, од 4 октобра пр. год. ПБр. 10.604, којим се препоручивала штедња до те мере да се приходи и расходи месечни поклапају, јер се од стране државне не може очекивати већа потпора. Одузимање додатака и смањивање плата по уговору било је, правно, са свим на своме месту, по што су представе биле обустављене и чланови нису ништа радили[22]. Исто је тако са свим праведно било да и нижи чланови понесу онолики терет колико и старији стални чланови под уговором. Према овоме у ствари није ни било редукције с једном петином, него стварање равнотеже у правима млађих према старијим члановима.

Но по што су представе отпочеле с прилично повољним успехом[23], а чланови друштва, који су тога ради дали повода да се обустави престава за нову годину, одмах сутра дан дошли, извинили се и с највећом готовошћу наставили свој рад, — одбор одлучује: да се члановима врате пређашње плате почињући од првога јануара. Очекује се од г. управитеља, да пронађе начина или срестава да се сталним и редовним члановима, у течају ове сезоне, надокнади губитак у децембарској плати. — Остале мере донесене ради уштеда имају остати у сили.

Предмет о осуђеној представи извиђаће се даље по заповести г. министра и њему поднети извештај који он о тој ствари захтева својим актом[24]. Одбор ће ову ствар, кад му буде поднесена другом приликом, коначно пресудити.

По што су најстарији чланови изјавили да желе по старом обичају имати с управом уговор, то се у начелу против тога нема ништа, и г. управитељ постараће се да састави основе и формуларе за уговоре, поставивши битну разлику у правима сталних и редовних чланова. Привремени чланови примаће се и отпуштати по погодби.

---

[22] Рад је обустављен 9. новембра; поново се почело играти 25. децембра 1885.

[23] Од 25. децембра 1885. до 10. јануара 1886, на осам представа, пало је 4800,70 д.

[24] М. П. Шапчанин је заташкавао ту ствар све до 23. марта 1886, када Ст. Д. Поповић испада из владе и враћа се у Књижевно-уметнички одбор.

Но питању уговорима моћи ће се, разуме се, приступити кад настану редовне прилике.

М. П. Шапчанин
Др Л. К. Лазаревић
Мил. Б. Глишић
Љ. Ковачевић[25]

Дакле, кад је ствар легла, Шапчанин ће, после нешто више од два месеца, и кад је напабирчио паре, одржати још један састанак Књижевно-уметничког одбора, на којем ће глумцима званично бити обећано скоро измирење дуга. Глишић, свакако с радошћу, опет пише:

„Управитељ саопштава, да по одлуци, од 10 јануара ове године бр. 88, треба у овој позоришној сезони измирити члановима што им је у децембру, због ванредног стања у земљи, обустављено. По што је ово већ трећи месец како се представе дају, с дохотком који није као лански, али је ипак повољан с погледом на уштеде у оркестру, певачком кору и неким отпуштеним нижим женским члановима[26]. Из разлога тог и што старији чланови почињу бивати нестрпљиви, а и да би се предусретљивошћу од стране управе постакли на бољу ревност, предлаже: да се сталним и редовним члановима врати све што се у децембру месецу од њихових плата било задржало, и то: а) плата мушкоме особљу, 522,59 динара; б) плата женскоме особљу 269,71 динара; в) редитељство и гардероба женскињу 402 динара: свега 1194,98 динара. Исто тако да се изда што је обустављено и привременим члановима, по што су им плате и онако мале, а радом су непрестано ангажовани у позоришту да не могу с друге стране себи ништа привредити. А цела обустављена сума од привремених чланова износи динара[27]. — Одбор усваја овај предлог г. управитеља с тим, да се свима до краја овога месеца све исплати"[28].

Иначе су прву побуну против позоришне управе у историји српског позоришта повели новосадски глумци, још 1863, желећи да заштите отпуштеног друга Димитрија Т. Коларовића.[29]

---

[25] Састанак XLVI Књижевно-уметничког одбора од 10. јануара 1886. — Записник су потписали (бр. 88 од 11. јануара) М. П. Шапчанин, др Л. К. Лазаревић, М. Б. Глишић и Љ. Ковачевић.

[26] Мисао је незавршена, што иначе у Глишића бива веома ретко.

[27] Глишић није показао ту суму.

[28] Састанак XLVII Књижевно-уметничког одбора од 11. марта 1886, бр. 1 (бр. 94 од 13. марта). Присуствује, сем М. П. Шапчанина и М. Б. Глишића, само Љ. Ковачевић.

[29] Др Д. Кириловић, *Српско народно позориште*, Сремски Карловци 1931, стр. 18. — Др М. Томандл, *Српско позориште у Војводини* I (1736—1868), Нови Сад 1953, стр. 159—160.

Dr Günter Prinzing, ZUR HISTORISCHEN RELEVANZ DER „MEMOIREN EINES JANITSCHAREN ODER TÜRKISCHE CHRONIK" DES KONSTANTIN MIHAJLOVIĆ AUS OSTROVICA. Byzance et les Slaves — Mélanges Ivan Dujčev. Paris, 1979, 373—384.

Др Гинтер Принцинг из Минстера покушао је у овом раду да пружи своја тумачења неких спорних или нерешених питања у вези са делом Константина Михаиловића из Островице. Нама је веома мило што дело овога Србина из XV века привлачи све већу пажњу научне јавности. Сада је то олакшано тиме што су се појавила три превода овога дела, немачки, енглески и руски. О њима је било речи у овом Зборнику.

Нека запажања дра Принцинга заслужују да им се посвети већа пажња. Ми ћемо се осврнути само на два питања покренута у овом раду, мада би се и о неким другим питањима могло говорити.

Прво питање тиче се године настанка Константинова дела. Познато је да Константинова рукописа нема сачуваног, па се наша размишљања увек везују за различите преписе или преводе овога дела. Завршна реченица, у најстаријем и најкомплетнијем пољском рукопису из некадашње библиотеке Замојских (бележимо га са Z) гласи: „Ta krojnika pisana naprzod literą Ruską lata Narodzenia Bożego 1400" (тј.: Ова хроника је најпре писана руским писмом лета од рођења Господњег 1400). То међутим није тачно, јер се по садржају дела види да тада Константин није био ни рођен. Та цифра се различито тумачила, али је најчешће сматрана као омашка преписивачева, можда место „1500", што би имало оправдања. Јер се по садржају Константинова дела сматра да је оно настало после буковинске битке пољскога краља Олбрахта, која се спомиње и која је била 1497, а пре смрти тога краља, јер се он спомиње као жив, чим се сматра да он треба да поведе рат против Турака. А он је умро 1501. Зато се закључује да је дело настало између 1497. и 1501. Аутор овога рада покушава да протумачи друкчије ону годину 1400. Он то духовито чини. Он најпре претпоставља да је ова година била забележена словима, по обичају грчких и словенских писаца кад су писали грчки или словенски. Пошто би по том писању 1400. година морала бити написана као 6908. или 6909, у зависности од дела године, аутор претпоставља да је онда на крају било словенско или грчко „и", тј. број 8. Ту је међутим, по овој претпоставци, преписивач погрешио: на крају броја прочитао је „и", а требало је да прочита „ч", што је у грчком, а особито у ћирилици веома блиско, што би опет значило „90", па би целу годину требало прочитати као 6690, а то би била 1481/2. Онда би то била година настанка Константинова дела. Тешкоћа је пак у томе што се у поглављима Константинова дела 37, 49 и 50 говори о краљу Олбрахту, а он је из каснијег времена. Зато аутор сматра да су те појединости убачене касније. Ми се нерадо слажемо с таквим претпоставкама о каснијим убацивањима кад нешто не одговара нашим претпоставкама. Треба много више сигурних и непобитних доказа да се садржај једног текста огласи тако лако за непоуздан. Међутим, још једно питање проистиче из овог, а на њега аутор овога рада није ни покушао да одговори. То је питање: шта значи оно „литера руска", тј. „руским писмом". То је многе наводило да трагају за некаквим српским текстовима Константинова дела. У томе се није успело. Још је А. Брикнер

тврдио да је Константин писао на српском, а да су касније пољски и чешки текстови само преводи; његова мишљења је Б. Ћирлић обогатио историјским доказима, а то је мишљење прихватио и М. Кашанин у своме прегледу српске средњевековне књижевности. Таквог текста нема нађеног, а читаво је причање Константиново окренуто Пољацима, као онима који треба да прихвате борбу против Турака. Има и других разлога по којима би се морало остати при хипотези да је Константин своје дело писао на пољском, мада неки научници дају предност чешком. И о томе смо имали прилику више пута да пишемо. И то баш у овом часопису. Ми смо зато мишљења да се треба држати пољског текста, јер је најкомплетнији, и поред свих преписивачких погрешака у њему. А то значи да нам је тешко да прихватимо 1481. годину, јер би онда ваљало многа поглавља у делу сматрати за касније уметке. А то је опасно. Тако би се могло доста далеко отићи. Јер би се онда могло ићи и даље и доказивати како Константин уопште није ни писао своје дело, него је некоме причао што је знао, а тај „неко" је онда то уписивао и „редиговао" цео текст. Такве су претпоставке увек могуће, али не мислимо да су довољно оправдане ни поткрепљене доказима. Др Принцинг, додуше, тврди да је година 1481. прихватљива још и зато што је тада умро Мехмед Освајач, па би онда била добра прилика да се Пољаци позову у борбу против Турака. То би био добар додатак нашим досадашњим знањима кад бисмо само прихватили потребу да текст, тако изванредно компонован као целина, сматрамо као резултат неких „прерада" и каснијих уметака.

Друга замашна нова претпоставка још јаче задире у оно што читамо у тексту Константинову. Др Принцинг претпоставља да је Константин ратовао при заузећу Цариграда у одреду Јакше Брежичића, али да је од те године (1453) остао као турски војник, да није ни заробљен 1455. у Новом Брду када су Турци овај град освојили. Што би значило да је Константин постао турски војник од 1453—1463. године, када су га Мађари заробили.

Тешко нам је да се сложимо и с овом тврдњом. Просто зато што онда подвргавамо сумњи оно што Константин веома детаљно прича о свом заробљавању у Новом Брду. Ту има толико појединости које не могу бити прихваћене као некакви каснији умеци. Јер он врло пажљиво прича како је султан дошао пред Ново Брдо, опсео га, затворио све излазе и оставио само једну капију кроз коју је пропуштао лагано становнике. Највиђеније људе је побио, младо женскиње је разделио својим војницима, младиће је узео себи за јаничаре и послао их у Анадолију на образовање, а остале грађане вратио назад у град. Константинова прича тече и даље, са више појединости. Наводимо само оно што се налази у тексту Z, који је најпотпунији: „И ја сам ту био заробљен са двојицом своје браће и где год смо били у великим шумама или у планинама увек смо мислили да побијемо Турке и да побегнемо. А ипак то нисмо учинили зато што смо били млади. Само што сам ја са деветнаест другова побегао ноћу из једног села званог Самоково и гонили су нас по читавој оној покрајини. А кад су нас похватали, повезали су нас и мучили, вукући нас за коњима и чудо је да су у нама душе оставили. А после тога заједмчили су за нас други младићи а к томе и два моја брата да више то нећемо чинити и тако су нас мирно водили чак преко мора". Овај овако речит одељак свакако је написао сам Константин, он је потресан и обојен личном нотом. Кад бисмо пак прихватили претпоставку да Константин тада и није био у Новом Брду и није заробљен, него је био турски војник, онда би се морало претпоставити да је неко све ово измислио касније и убацио у овај текст. Нама је тешко да прихватимо овакву претпоставку.

Има у раду др Принцинга још веома занимљивих појединости. Једна је свакако и позивање на онај цитат из Исаије, као и из неких наших историјских списа, о речима које као да је изговорио Стефан Дечански. А то је свакако цитат. Уопште, рад др Принцинга показује одлично познавање историјске литературе о времену о којем пише Константин Михаиловић. Нека наша неслагања могу проистицати и отуда што ми ипак Константиново дело посматрамо као књижевну творевину, а мање као историјски извор. Али је истина ипак једна и она нас увек занима.

Борђе Живановић

Предраг Палавестра: КРИТИКА И АВАНГАРДА У МОДЕРНОЈ СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ, Просвета, Београд 1979.

Већ шеста књига *Књижевних тема,* како Предраг Палавестра обележава циклус својих критичких написа, упечатљиво се потврђује неколиким битним и видним својствима овог испитивача модерне српске књижевности. Према тој ознаци „модерна српска књижевност" стоји и уистину модеран проучавалац и критички систематичар. Наводећи схватања Ханса Роберта Јауса како се отворен критички дијалог историчара... реконструише у „ланцу рецепција", Предраг Палавестра, у студији *Песничка утопија Душана Срезојевића,* истовремено сагледава и могућности властитог метода: „Ако се схвати као отворена теорија дијалога, а не као нормативни систем који занавек треба да рашчисти сложени однос и ако се, у критичкој примени њеног парцијалног метода, не занемаре ни могућности друкчијих приступа књижевности и књижевној традицији, теорија рецепције може дати подстицаја новоме схватању историје књижевности и преоцењивању дела прошлости."

Критика и авангарда је, у томе смислу, многострано занимљива као лични досег њеног творца и као несвакидашњи резултат наше науке. Занимљива је и дејствена извесним посебним начином остваривања целовите аналитичке и оцењивачке потке од наизглед разноликих делова. Кажем: наизглед, јер први утисак који читаоца води од Светозара Марковића до Андрићеве лирике може да наговести преурањен закључак. Међутим, како читаочева свест прибира утиске од текста до текста, тако и њихова унутрашња тематска повезаност расте све убедљивије, откривајући, при томе, оно појмовно прожимање којим се авангарда приказује осветљена у критици и изражена у поезији. Осам текстова ове књиге, одвојена у две засебне целине, укључено је у складан композицијски оквир.

Први део књиге представља мању панораму идејних, методских, теоријских и књижевноисторијских стремљења српске критике у последњим деценијама XIX и првим деценијама XX века. У четири текста тога првог одељка књиге Предраг Палавестра у жижу свога посматрања хвата значајне посленике српске књижевне критике. Указујући синтетичким текстом *Светозар Марковић у српској књижевној критици* на „подвиг без преседана: да два узгредна чланка човека изван струке и без веће теоријске спреме отворе ново поглавље у историји књижевности", Палавестра заправо истиче „континуитет једног критичког мишљења" као ударну снагу прекретничког деловања. Наглашавајући, још једном, чињеницу да је Светозар Марковић „за читав један нараштај био испред свога времена", Предраг Палавестра првенствено осветљава далекосежан значај његових идеја и трајну вредност откривања нових путова.

Те битне карактеристике критичког поступка Предрага Палавестре добиће, у потоњим текстовима, неке нове, у понечем и изразитије потврде. Ако је у студији *Критичка традиција Јована Скерлића* мноштвом прецизних и проницљивих запажања осветлио изворе несхватања великог критичара у чему су биле суштинске вредности уметничке авангарде, Предраг Палавестра је расправом *Историјска критика у српској књижевности* упечатљиво посведочио плодотворност сопственог метода. У овом тексту на најбољи начин се истакла *историчност* у критичким усмеравањима Предрага Палавестре. Сувише добро је познато да је историчност била једна од пресудних врлина критичког метода Јована Скерлића, али је и данас, код писца духовно гипког и методолошки свестраног какав је Палавестра, треба уочити као преимућство у стремљењу ка коначнијем облику историјске синтезе.

После зналачких текстова Драгољуба Павловића, Буре Гавеле и Уроша Јонића о личности, заслугама и делу Павла Поповића, сада је, у новом осветљењу, Предраг Палавестра учинио крупан корак даље. Цела расправа о историјској критици у српској књижевности своди се, највећим делом, на обележавање места и ранга Павла Поповића у настајању, развоју и деловању те појаве, тако значајно и тако целисходно прожете његовим научним духом. „Поповић је нашао — разложно сматра Палавестра — довољно снаге и разлога да се супротстави већ отврдлој традицији филолошке критике и да свој приступ књижевности заснује на гипкијим и нешто модернијим критичким основама." Поповићев „пут помирења", трасиран амбициозним тежњама премошћивања „затечених несклада и искључивости међу опредељењима српских критичара",

имао је ѵтицајно и подстицајно значење као везна појава ѵ српској критичкој мисли.

По тачном мишљењѵ Предрага Палавестре, „Поповић је посао критичара сматрао моралном активношћѵ", као што је, исто тако, очевидно да је он „своје схватање историјске критике засновао на моралистичким идејама". За карактер те моралистичке основе и ѵсмерености карактеристично је да се Павле Поповић обара на неке ѵжне појаве нашег менталитета са истим оним горким и јетким призвѵком као и Јован Скерлић ѵ мѵчним часовима тмѵрног безнађа. Пишѵћи зналачки текст *Стојан Новаковић и његов рад на лепој књижевности,* Павле Поповић се очитѵје као осетљиви критичар мана свога времена. Он са жаром, боље рећи са гневом, ѵстаје против потцењивачког поимања вредноће. „Та је вредноћа ѵчинила Новаковића оним што је био. Не кажемо тим, вели Поповић, да је он имао само вредноће а не талента. Ѵ нашем дрѵштвѵ, које има тако много нечистих појмова о основним стварима, таленат се ѵзима фриволно и једнострано. Он се обично сматра као контраст вредноћи или знањѵ. Ко је год вредан, тај нема талента; нема га ни ко има знања. Новаковић, који се, на несрећѵ, ѵсѵдио да има и знања и вредноће, био је по тим фриволним појмовима осѵђен као човек апсолѵтно лишен талента..." Оно што чини ретко и што не одговара његовом однегованом ѵкѵсѵ, Павле Поповић ће том приликом ѵпотребити и врло оштар израз о „полѵдивљим наравима". Био је то више јаѵк моралисте, него сѵд критичара.

Ѵ Палавестриној расправи о историјској критици пријатно се доима и критичка ѵсмереност да се обележе и они књижевни историчари и критичари који сѵ били, мање или више, својеврсни настављачи или по некој линији следбеници методолошких схватања Павла Поповића. Приказѵјѵћи их као припаднике ѵниверзитетске критике, Палавестра оштроѵмно синтетише битне особине и основне критичке вредности Миодрага Ибровца, Војислава М. Јовановића, Петра Колендића, Светозара Матића, Радослава Меденице, Вида Латковића, Николе Банашевића, Драгољѵба Павловића, Павла Стевановића, Божидара Ковачевића, Борђа Сп. Радојичића, Младена Лесковца. Потпѵности ради треба додати да је Предраг Палавестра обѵхватио и оне писце — историчаре, критичаре, научнике — који сѵ били „сапѵтници" школе критичке историографије, делѵјѵћи изван ѵниверзитета, као Тихомир Остојић, Миливоје Башић и Драгѵтин Костић, а ѵз њих и песник, приповедач и есејиста Божидар Ковачевић.

Расправа *Облици социјалне свести ѵ међуратној српској књижевној критици (1919—1929)* доима се као органски наставак претходних разматрања. Једна разлика између ње и ранијих текстова није само питање дрѵкчије композиције. Она потиче из измењене дѵховне, дрѵштвено-политичке, идејне стрѵктѵре новога раздобља, којѵ више не обележава једна личност. Ако је Светозар Марковић био ѵ једном времену „родоначелничка личност", Јован Скерлић „најизразитији представник дѵха читаве епохе", а Павле Поповић оснивач и најистакнѵтији носилац историјске критике, ѵ ѵводној деценији после првог светског рата ѵслови за појавѵ и деловање такве личности, надмоћне и водеће, нисѵ више постојали. Ѵосталом, и ѵ тој деценији сѵ деловала оба Поповића и Слободан Јовановић, али то је, по свемѵ, било дрѵго време. Авангардне појаве тога дрѵгог времена Предраг Палавестра ѵочава и обележава, међѵтим, ѵ претходном раздобљѵ, када сѵ оне још као клице нових схватања књижевног стваралаштва биле већ и јасне ознаке бѵнтовних стремљења. Оцењѵјѵћи критички, на основѵ властите шире и поѵздање обавештености, како је „веза између политичког радикализма предратне јѵгословенске омладине и њихових авангардних ставова... недовољно испитана, донекле чак и занемарена", он сматра, са финим осећањем историјских преплета и прожимања, да би та веза могла „да ѵпотпѵни стечену представѵ о ѵзајамним односима између етике и естетике ѵ српској књижевности на почеткѵ XX века". И овде, једном више, посведочава се колико сѵ плодоносне Палавестрине раније стѵдије о књижевности Младе Босне и, посебно, колико је ѵ откривачком смислѵ историјских појава значајна његова обимна и вешестрано исцрпна монографија *Догма и ѵтопија Димитрија Митриновића* (1977). Њима се, ѵистинѵ, проширѵју видици наших испитивања и сигѵрнијих сагледања књижевноисторијских, идејних и теоријских појава, а мален исечак времена добива нов рељеф ѵ значајѵ и трајањѵ.

Ѵ облике и црте тога рељефа Предраг Палавестра ѵноси ново виђење Владимира Черине („Черинина критичка антиципација великих дилема на чита-

вом будућем такозваном „левом фронту" била је израз развијене социјалне свести млађег књижевног нараштаја"), налазећи да његова критичка схватања представљају „знатан напредак у односу на критичку традицију Светозара Марковића". Уз Черину ту је и млади Иво Андрић, онај из идејно узнемирене, пробуђене и активне младалачке устремљености, ту је и Данило Илић, који је „у социјалистичкоме листу *Звоно* много ближи Димитрију Туцовићу него Скерлићу". У том смислу делатност Димитрија Митриновића очитује се на неколико начина. Он је, поводом Диса, „у индиректном сукобу са Скерлићем", понекад противречан у сопственим гледиштима, али представник нараштаја који је у тражилачком врењу нових идеја и нових схватања природе и суштине уметности. Митриновић је, по Палавестри, неоспорно допринео оним мисаоним и делатним кретањима која условљавају и погодују значајној новини у српској књижевној критици: тада су почели „да се уобличавају нови видови позитивизма". То је био увод у нове облике критичке и стваралачке свести тј. увод у вишезначну побуну послератних нараштаја.

Послератно време, прецизније означујући прву деценију тога раздобља (1919—1929), Палавестра посматра у динамичној сложености од врло видних и утицајних токова до краткотрајних, понекад и појединачних покушаја да се личном схватању избори општији знамен новог покрета или правца. Та деценија бележи своју изразиту карактеристику историјских промена и истовремених, у понечем подударних, а у много чему опречних и несводљивих процеса у интелектуалним, идејним и идеолошким сударима и сразовима, у отпорима новог духа времена према старом, традиционалном и превазиђеном. У прилично обимној расправи Предрага Палавестре то виђење деценије је понајпре сажета и згуснута слика временског оквира са крупним унутрашњим стремљењима и наизменичним плимама и осекама духовних и друштвених струјања. Прецизно су уочени пресудни утицаји на ницање и развој социјалне свести, било да су потекли из магичних идеолошких сфера октобарске револуције са богатством револуционарних искустава, било да су одјеци авангардних књижевних покрета исказани у многим манифестима, било да су расадници идеја које бујају из социјалних и моралних ставова значајних личности тога времена. Пријатно је изненађење кад читалац бива суочен са разложном и убедљивом критичком рехабилитацијом писца као што је Пера С. Талетов. Поводом његове књиге *Социологија и литература* (1921) Предраг Палавестра зналачки утврђује како и став социјалног аналитичара, можда већ и коначно прећутан или близу до коначног заборава, има свој глас у општем брујy временских тражења. Палавестриној тежњи историчара проверених чињеница и чинилаца овакви детаљи успешно помажу у усклађивању целокупног изгледа и дејства слике. Сад је читаочева радозналост подстакнута у очекивању новог хоризонта друге деценије тога раздобља. Разуме се, подстакнута је и на друге начине. Првенствено, богаћењем те слике кад се у њу укључе и они књижевни токови или мањи рукавци који нису могли бити обухваћени тематским карактером расправе.

Четири текста у другом делу књиге, посвећена авангардним појавама у српској књижевности, чувају изразиту усмереност претходних, али, при томе, сваки понаособ просијава и посебним ознакама. Посебна ознака расправе *Песничка утопија Душана Срезојевића* очитује се у примени „плуралистичког метода дијалектичке критике и њеног отвореног, стваралачког схватања историје културе." Дијахронијским прилазом песништву Душана Срезојевића Предраг Палавестра је указао на значај песниковог света идеја у времену, не мимоилазећи ни оне слабости које су сметале већ Кости Абрашевићу и Проки Јовкићу. У жижу свога проницљивог критичког посматрања Палавестра смешта налаз „да су социјална свест и програм непосредног саучествовања песничке речи у политичкој акцији пролетаријата били усаглашени са хоризонтима очекивања авангардних духова онога времена и да у традицији српске социјалне књижевности прегршт ангажованих песама Душана Срезојевића има несумњиву документарну вредност." Тим критичким виђењем лирика Душана Срезојевића потврђује своје сад не и незнатно место у авангардном току српске поезије. Палавестрина расправа, снажно и сугестивно асоцијативна, у свом обликовању целе друштвене и уметничке ситуације у којима Срезојевићево дело настаје и сазрева, попуњава извесне празнине у ранијем суду српске критике о песнику. Критичка усмереност текста Предрага Палавестре обележава се колико тражењем погодног метода толико и тежњом за меродавним, непристрасним и убедљивим судом. У том погледу, и сам антологичар, Пала-

вестра прихвата антологичарска опредељивања Бошка Петровића, Миодрага Павловића и Зорана Мишића, па издваја уметничке кристализације *Безимене песме* и *Последњег самртника* у трајне вредности. Мислим да њима треба придружити и песму *Сенке,* са оним изванредним, тамним сјајем и суморним звуком очајања продахнутим стихом: *Као саркофаг сам, без даха у мени;* у њој има нешто од оних „немира века", од жеље за певањем „с оне стране брега", од „поново нађене мелодије миља" у звуцима „чаробне фруле", од сновиђења и слутњи, чиме се лични тон Душана Срезојевића особеније изражава. Данас је, ван сумње, лако видети како та лирика одзвања звуцима епохе и њених изразитих песничких твораца — Ракића, Пандуровића и Диса, можда и неких других —, али и неким финим, интимним и чујним гласовима властитих неизмирених потреса бића. У домен Палавестриних критичких суптилности свакако иде и тврдња да Душан Срезојевић „авангардном покрету није припадао читавим бићем; најмање му је припадао облицима и структуром језика своје песме." Том домену, исто тако, припада и Палавестрино књижевноисторијско виђење континуитета коме „три песника могу да обележе три етапе у развитку српске књижевне авангарде: Срезојевић прву, предратну етапу; Милутин Бојић другу, ратну, везану за солунску емиграцију и крфски *Забавник;* Милош Црњански трећу, послератну, отворену програмским прокламацијама *Суматре."* Тиме се, такође, успоставља нов ред или нов редослед у развојним струјањима тадашње српске поезије.

Програм српског футуризма, део монографије о Димитрију Митриновићу, знатно је шири од онога што обећава својим називом. То је, заправо, једна врста панораме нових бунтовних идеја напредне југословенске омладине у времену пре првог светског рата. Динамичан, вишестран и критички усмерен испитивач генетичког карактера нових идеја, Предраг Палавестра у синтетичном суду осветљава шири и пресуднији значај самог програма: „Изникавши из критичких схватања једног од вођа омладинског нараштаја, тај програм је означио стварни почетак модернизације нове српске књижевности, која се, духовном оријентацијом претходне књижевне генерације, већ увелико била приближила европским стандардима." Пре сваког даљег разговора о замашности тога суда стоји чињеница о новом углу гледања на заметке, на ницања, на почетке јављања модерног духа у стваралаштву и стремљењима српске књижевности. Предрагу Палавестри припада заслужено признање за критички напор и несумњиве откривачке способности којима је занимљива, сложена, противречна, динамична и изузетна личност Димитрија Митриновића синула у јасном и обухватном светлу свеукупне властите делатности. Није у питању само то што је Митриновићев авангардни програм био досад „занемарен и недовољно проучен", па су та занемареност и непроученост сада исправљене и замењене праведнијом оценом и истинитијом сликом, већ и нешто пресудније. Уз нову интерпретацију Митриновићевог програма, сада и многе личности — Јован Скерлић, Матош, Черина, Јанко Полић Камов и други — добивају у историјској потпуности свога рељефа, а цела друштвена, идејна и културна структура епохе зрачи јачим унутрашњим богатством. Кутак тога богатства чине и Митриновићеве *Естетичке контемплације,* већ и са оном оправданошћу и оним значајем који их не везују само за време њиховог постанка, него и за потоње трајање.

Књигу заокружују и затварају Исидора Секулић и Иво Андрић, писци другчијих, у понечем готово опречних судбина. Управо су и Исидора Секулић и Иво Андрић оне појаве чији је значај у видном порасту, чија савременост бива живља и бујнија неуобичајеним мноштвом не само посебних студија и огледа већ и толиким бројем књига да литература о њима из дана у дан постаје све богатија. Ако утисак не вара, као да је тек почело дубље и шире, систематичније и свестраније испитивање духа и смера, речи и мисли, карактера и природе уметничког твораштва двеју изузетних појава српске књижевности. У шароликој поворци биографа, хроничара, репортера, критичара, историчара, аналитичара и синтетичара, учешће Предрага Палавестре, посебно кад је реч о Андрићу, очитује се на упечатљив начин. Видно је како је он у непрекидном дотицају са делом Андрићевим, подстицан и усмерен све новијим могућностима откривања дубинских изворних зрачења мучних и трагичних искушења у човековој упорној борби за своју стазу на земљи и за своје место у свемиру. Овде, уткивајући текст у целовитије виђење авангардних духовних, социјалних и моралних појава епохе, Палавестра то чини темом

која се, у ствари, тек начиње. *Андрићева лирика,* исцрпна и аналитички нијансирана студија о писчевом лирском потенцијалу, о облицима и дометима песничке речи и интимне мисаоне драме, у тренутку кад престаје да буде само говор о форми, звуку, мелодији, предиву имагинације и одсјају слике, постаје одмах, сигурно и неколебљиво, врло уверљив суд о природи и замашају поетског чина: „Лирско у Андрићевом делу отима се механичком свођењу на један одређени жанр или доминантан тон завршене стваралачке етапе. Оно је изворна и трајна особина његовога духа, унутрашње својство његове стваралачке психологије, црта у његовоме карактеру и скривено благо неповерљивог и замишљеног самотника."

Андрићеву лирику Предраг Палавестра посматра као превасходно значајну доследност у изграђивању унутрашњег света доживљаја који је врста тврђаве, или бар поуздан психолошки и морални ослонац. Истакавши како та доследност „у дограђивању једног те истог песничког света", никада прекинута, „готово да нема премца у новијој историји српског песништва", Палавестра ће упозорити и на ону појаву која иде у суштину „андрићевског", у само сложено и многозначно језгро стваралачког сплета особина. „Нико од српских песника и писаца — каже Палавестра — није имао такав присан, поверљив и дубоко личан однос према сопственој поезији и ни за кога она није била тако драг и близак сабеседник у часовима самости..." Својим аналитичким суптилностима, методом врло пажљиве и усредсређене обавештености и модерним приступом лирици „као непресушеном току стваралачког деловања", Предраг Палавестра остварује ново и самостално виђење смисла и духа Андрићевог поетског чина. Тај смисао и дух осветљени су, поред осталог, још и уграђивањем песниковог света идеја у стремљења националне и социјалне авангарде. Отуда, виђење једног изузетно занимљивог и упечатљивог личног продирања у тајне света и у трагичну осамљеност јединке, студија Предрага Палавестре своју слику употпуњава у виђење ширег хоризонта епохе у мисаоним врењима и борбеним активностима. Минуциозно аналитичко испитивање исповедног карактера Андрићеве лирике изоштрава се у суд о структуралном значају њеног удела: „Песничкој струји неоромантизма, којом су упоредо текли стари токови и нови ковитлаци модернистичке поетике, Андрићевом лириком придодата је контемплативно-философска компонента." Та компонента се очитује и у измени страних филозофских узора: уместо Ничеа, Андрићевом лирском моделу више су одговарали Паскал и Кјеркегор.

У тој студији о Андрићевој лирици Палавестра напомиње могућности „непосредног утицаја" Исидоре Секулић на Андрићево „опредељење за прозни запис као облик лирске комуникације." „Случај Исидоре Секулић", та позната драма о фаталном неспоразуму двоје великих духова и бриљантних писаца, још једном је, са примерном исцрпношћу и надмоћним критичким усклађивањем материје, поново предочен у свима димензијама односа и простирања. Међутим, расправа *Исидора Секулић и рана српска књижевна авангарда* у хоризонту очекивања пошла је даље од већ пресеченог чвора узбурканог почетка модерне српске прозе и његовог толико различног, несагласног и опречног одраза у огледалу тадашње српске критике. У својој расправи Предраг Палавестра сагледа неочекивану и разорну појаву интровертне психоаналитичке прозе Исидоре Секулић у оквиру једног система чврстих идејних догми, а не искључиво као неразумевање свемоћног критичара. Има извесног личног жаљења и неког неприкривеног саосећања у Палавестриној оцени погрешног корака критичара: „Ма колико психолошки била разумљива, Скерлићева грешка била је трагична: човек који је први у српској књижевности подигао углед критике на висину какву она дотад није познавала, и каква никада ни касније није досегнута, није имао довољно стрпљења ни добре воље да саслуша и протумачи гласове који су долазили из све веће близине и реметили му прихваћену догму, али који су имали једно моћно својство, које критичар мора препознати: имали су боју и мирис будућности." Јер, потоње време је у исправљању грешака појачавало прекоре критичару, а уздизало вредност писцу. Очевидно, са тежњом да буде праведан судија књижевноисторијских кретања у правцима, застрањењима и кривуљама, Палавестра је упорно настојао на верности, документарној потпуности и оцењивачкој проницљивости свога виђења. То су, неоспорно, врсноће његовог научно-истраживачког, критичког и књижевно-историјског метода, коме знатно погодује широка теоријска обавештеност.

Истичући „чисту симболику песничке слике, испуњене чудесним богатством боја", као и снагу имагинације усаглашене са стваралачком свежином модерних писаца и песника, Палавестра види, пре свега, значај појаве у томе што је „Исидора Секулић нашла пут духовнога склада са својом епохом." Из тога произлази и њена вишедеценијска савременост у духовним опредељењима, а у историјском смислу удео у модернизацији наших видика и наших стваралачких стремљења. Усаглашавање са духом епохе омогућило је, нарочито, основу за даљи развој у напредном смеру. Палавестра означава ту појаву у њеном далекосежнијем историјском зрачењу: „Ситуација, коју је она (Исидора Секулић — Б. Н.) ту остварила, идеална је позиција српске књижевне авангарде." Занимљив је и покушај Предрага Палавестре да упореди Исидору Секулић и Димитрија Митриновића: они су имали „сродност у мишљењу о многим моралним и културним питањима...", ишли су, дакле, у понечем истим стазама, али видљивијег утицаја и писане речи као непосредног одзива није било. На томе, логично је, ни не треба настојати. За коначније одређење места и класификовање значаја улоге Исидоре Секулић у будућој историји српске књижевности намећу се, међутим, Палавестрини одсечни судови. По њима је песникиња „у српској књижевности епохе модернизма означила једну од највиших тачака развоја песничке свести"; потом, она „припада оном кругу духовне аристократије који ће бити признат као претходница потоњих продора ка новим пространствима ослобођене имагинације"; најзад, њено дело је имало утицаја на савремене и потоње младе нараштаје. Тако, лик и дело израстају до оног степена на којем се пластично уобличује оно што је суштинска вредност стваралаштва Исидоре Секулић и поузданије обележавају чиниоци трајања.

Књига *Критика и авангарда у модерној српској књижевности* представља се као мапа идејних струјања и књижевних досега у развојном ритму српске књижевности првих деценија XX века. Несумњиво, Предраг Палавестра је и њом усмерен на коначније сагледање потке за очекивану историју српске књижевности. Након *Послератне српске књижевности* (1972), у којој је период од 1945. до 1970. године добио меродавног и добро упућеног историчара, ипак и историјским погледом и прегледом са недостацима и извесним пукотинама, што значи са потребом допуњавања материје и нужним преоцењивачким интервенцијама, Палавестра сад усмерава своја критичка тражења и откривања на претходно раздобље. У томе смислу, његова све зрелија критичка мисао, све употребљивија теоријска основа и поузданији приступ историчара, у књизи о којој је говор посведочава се начином који упућује на уверење да у Предрагу Палавестри српска наука о књижевности има меродавног и опробаног писца, кадрог да одговори сложеним и суптилним задацима синтетичног свода историје књижевности.

Бошко Новаковић

Никша Стипчевић: ДВА ПРЕПОРОДА. Студије о италијанско-српским културним и политичким везама у XIX веку, Београд, 1979, стр. 280.

Књига *Два препорода* саопштава нам део резултата, закључака и ставова до којих је Никша Стипчевић дошао после вишегодишњих изучавања италијанско-српских културних и књижевних веза. Сачињена је од пет студија објављених у раздобљу од 1972. до 1976. године, али сада знатно допуњених и проширених: *Присуство Николе Томазеа у српској књижевности, Винченцо Миагостовић и његов превод „Песме о песми". Бовенале Вељеши-Рускала, Бузепе Мацини и Владимир Јовановић, Марко Антонио Канини и Србија.* Ову последњу студију чине четири поглавља: *Канинијева мисија 1862. године, Канини и српско-турски рат 1876. године, Канини и балканска криза 1885—86 године* и *Преводилац.* Четврто поглавље обимне студије *Марко Антонио Канини и Србија,* у коме је реч о Канинијевом преводилачком раду, у овој књизи штампано је први пут.

Предмет истраживања је релативно дуг, а свакако занимљив период од неких педесетак година (између четрдесетих и деведесетих година прошлог века). Ма колико да је аутор желео да своју пажњу посвети превасходно културним, а надасве књижевним приликама и односима, сам предмет испитивања захтевао је исцрпно проучавање политичког живота, националних и романтичарских заноса и узлета, одраза политике великих сила на политичке и културне прилике у Италији и на Балкану, страначких борби и нетрпељивости. Захваљујући управо таквом приступу, добили смо изузетно занимљиву и веома целовиту, чврсто компоновану књигу.

У жижи Стипчевићевих интересовања налазе се деловања Николе Томазеа, Бузепе Мацинија и Марка Антонија Канинија, личности у многоме сасвим различитих, а опет сличних по неким њиховим политичким идеалима. Аутор анализира њихове политичке (Мацини и Канини) и политичко-литерарне ставове (Томазео) и утврђује степен њихове присутности у нашем политичком и културном животу. Са разлогом поново задржава нашу пажњу на гласовитим Томазеовим *Искрицама* и на изузетно занимљивој историји њиховог штампања код нас. Пратећи издања *Искрица* од првог српскохрватског издања 1844. године до онога у едицији „Библиотека српских писаца" године 1929, Стипчевић указује на два битна раздобља у животу овог малог Томазеовог дела. У почетку, у време када су *Искрице* настале, када су у ишчекивању позитивне одлуке цензора преписиване и тако ширене Далмацијом (и не само њом), затим и у време њихових првих издања (1844, 1848, 1849), оне на свој начин поткрепљују деловање Вука Караџића. Оне такође доприносе стварању националне самосвести код Срба и Хрвата. Каснија судбина *Искрица* на нашем тлу нема везе ни са самим делом, нити са Томазеовом личношћу. Она је једноставно слика наших прилика и неприлика, тренутних политичких ћуди, националних страсти. Пратећи судбину *Искрица*, Стипчевић нам је на сликовит начин приказао један дуги временски период у свој његовој сложености и противречности.

Студије о Винченцу Миагостовићу и Ђовеналу Већеци-Рускали заправо су студије о личностима које су у већој (Миагостовић) или мањој мери (Већеци-Рускала) следиле Томазеове књижевне и политичке идеје. На први поглед се може учинити да је личност Миагостовића привлачнија, занимљивија и са културолошког и са књижевноисторијског становишта. Шибенчанин као и његов велики узор Томазео, Миагостовић је остао познат и признат као врстан познавалац Дантеовог дела. Овом приликом суочавамо се са њим као са преводиоцем (и што је важније, популаризатором) поезије Јована Јовановића Змаја. Студија о Ђовеналу Већеци-Рускали открива нам не толико књижевну, колико изузетно занимљиву политичку личност и заборављеног пријатеља српског народа. Приказују се његове политичке акције у светлу италијанско-аустријских односа у време владавине кнеза Михаила, као и његови чланци који се односе на југословенске земље и проблеме, уз закључак да је његово деловање било у складу са општим правцем италијанске политике према нашим земљама. Међутим, задржавајући се на овој личности коју је Српско учено друштво умолило 1865. године да представља Друштво на Дантеовој прослави, Стипчевић нам осветљава и један занимљив начин рада самог Друштва. Сазнајемо, тако, у којој мери је тада одлучивало само Друштво, а у којој политичке личности (Коста Цукић, на пример).

Студије о Мацинију и Канинију осветљавају један значајан и сложен период српске политичке и културне историје: доба Уједињене омладине српске, односно збивања за владавине Михаила и Милана Обреновића.

Ова књига даје широку и упечатљиву слику политичких и културних збивања у трајању од пола века. Обавештавајући нас о раду прегалаца какви су били Томазео, Мацини, Миагостовић, Рускала и Канини, она нам саопштава много нових чињеница. Њена заслуга је, међутим, и у томе што исправља и неке општеприхваћене ставове. Тако, на пример, њен аутор разложно показује и доказује да је Никола Томазео италијански писац и да се не може стављати (због српскохрватског текста *Искрица*) у српску литературу. Такође показује да се политичка убеђења Мацинија и Владимира Јовановића битно разликују, те да није умесно доводити их у ту врсту спреге.

Никша Стипчевић документовано и занимљиво тумачи сложене културне и политичке односе и њихово узајамно деловање, типично за период народног препорода и у Италији и код нас. Жеља му је да истакне сличне идеолошке, политичке и културне феномене у обе средине, у оба препорода, како то и сам наслов наговештава. Резултат оваквог истраживања је ова занимљива и значајна књига, која доноси нова сазнања о односима двеју култура.

Мирјана Дрндарски

САДРЖАЈ

Студије и чланци

др Челица Миловановић, *О изворима и књижевном поступку Гаврила Стефановића Венцловића, II* — — — — — — — — — 5
др Дивна Зечевић, *Поучно-забавно штиво у хрватским календарима* — — 19
др Слободан Вукобрат, *Из Исидорине енглеске мастионице* — — — 41
мр Гвозден Ерор, *Поредбене анализе Милоша Савковића* — — — — 53

Ситни прилози

мр Јулијана Бели-Генц, *О анонимним преводима Геснерових идила у „Новинама српским" из 1817. године* — — — — — — — — 65

Грађа

др Ристо Ковијанић, *Његошева пјесма Штуру* — — — — — — 69
др Јелена Шаулић, *Стеријин необјављени драмски спев „Торжество Србије"* 87
Борђе Чаки-Перић, *Адвокат и поета Васа Николић — романескни јунак из прошлости Новога Сада* — — — — — — — — — 101
др Живојин Петровић, *Један мали глумачки штрајк* — — — — — 133

Оцене и прикази

др Борђе Живановић, Günter Prinzing, *Zur historischen Relevanz der „Memoiren eines Janitscharen oder Türkische chronik" des Konstantin Mihajlović aus Ostrovica.* Byzance et les Slaves — Mélanges Ivan Dujčev. Paris, 1979. — — — — — — — — — — — 141
др Бошко Новаковић, Предраг Палавестра, *Критика и авангарда у модерној српској књижевности,* Београд, 1979. — — — — — — 143
мр Мирјана Дрндарски, Никша Стипчевић, *Два препорода,* Београд, 1979. 148

САРАДНИЦИ ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК

Властоје М. Алексијевић
Добрило Аранитовић, Шабац
Маринко Арсић, Београд
Сава Бабић, Нови Сад
Др Ђорђе Бајић, Нови Сад
Др Фехим Бајрактаревић
Др Антун Барац
Томислав Бекић, Нови Сад
Мр Јулијана Бели-Генц, Нови Сад
Др Весна Н. Берић, Нови Сад
Др Франце Берник, Љубљана
Др Љиљана Бибовић, Нови Сад
Мр Милана Бикицки, Нови Сад
Др Марија Бобровњицка, Краков
Др Димитрије Богдановић, Београд
Др Милица Богдановић
Злата Бојовић, Београд
Живојин Бошков, Нови Сад
Мирјана Бошков, Нови Сад
Светозар Бркић, Београд
Др Рудо Бртањ, Братислава
Јоаким Будински, Нови Сад
Милица Бујас, Нови Сад
Иванка В. Веселинов, Нови Сад
Др Магдалена Веселиновић-Шулц, Нови Сад
Др Рајко Веселиновић, Београд
Др Златко Винце, Загреб
Др Драгољуб Влатковић, Београд
Васо Војводић, Нови Сад
Душко Вртунски, Нови Сад
Радинка Вујичић, Нови Сад
Стојан Д. Вујичић, Будимпешта
Саво Вукмановић, Цетиње
Владимир М. Вукмировић
Др Слободан Вукобрат, Београд
Др Јован Вуковић
Јован Б. Вукчевић, Београд
Др Витомир Р. Вулетић, Нови Сад
Др Димитрије Вученов, Београд
Др Радован Вучковић, Сарајево
Буро Гавела
Др Славко Гавриловић, Нови Сад
Др Павао Галић, Задар
Др Крешимир Георгијевић
Др Ирена Грицкат, Београд
Анђоло Данти
Др Јован Деретић, Београд
Др Радмило Димитријевић, Београд
П. А. Дмитриев, Љењинград
Лука Дотлић, Нови Сад
Мр Мирјана Дрндарски, Београд
Др Љубомир Дурковић-Јакшић, Београд
Др Иван Баја
Војин Ђорђевић, Београд
Стојан Ђорђић, Београд
Мр Жељко Ђурић, Београд
Гвозден Ерор, Београд
Др Марија Жагар, Нови Сад
Др Ђорђе Живановић, Београд
Др Милорад Живанчевић, Нови Сад
Др Драгиша Живковић, Нови Сад
Др Вида Зелени, Праг
Др Дивна Зечевић, Загреб
Др Момчило Златановић, Врање
Мирка Зоговић, Београд
Радован Зоговић, Београд
Др Љубомир Зуковић, Сарајево
Др Миодраг Ибровац
Душан Иванић, Београд
Др Милка Ивић, Београд
Вера Јаварек, Лондон
Стојан Јакшић
Војислав Јелић, Београд
Др Јован Јерковић, Нови Сад
Др Владета Јеротић, Београд
Др Иванка Јовановић-Јакшић, Нови Сад
Загорка Јанц, Београд
Др Војислав М. Јовановић
Сергије Јовановић
Др Душан Јовић, Београд
Иванка Јовичић, Београд
Др Стеван Јосифовић, Нови Сад
Андре Јутронић, Сплит
Симха Кабиљо-Шутић, Београд
Др Ватрослав Каленић
Др Рељa В. Катић, Београд
Др Мирослав Квапил, Праг
Др Јосип Кекез, Загреб
Др Димитрије Кириловић
Никола Китановић, Нови Сад
Др Мираш Кићовић
Др Снежана Кићовић-Пејаковић, Београд

Марија Клеут, Нови Сад
Др Јан Кмеђ, Нови Сад
Божидар Ковачевић, Београд
Мр Иван Ковачевић, Београд
Србислава Ковачевић-Кузмановић, Београд
Др Божидар Ковачек, Нови Сад
Др Гаврило Ковијанић, Нови Београд
Ристо Ковијанић, Котор
Др Никола Кољевић, Сарајево
Др Светозар Кољевић, Сарајево
др Зоран Константиновић, Инсбрук
Др Милан П. Костић
Др Мита Костић
Др Страхиња К. Костић, Нови Сад
Др Василије Крестић, Београд
Др Хатица Крњевић, Београд
Др Угљеша Крстић, Нови Сад
Средоје Лалић, Нови Сад
Др Рајнхард Лауер, Гетинген
Младен Лесковац, Нови Сад
Др Зденко Лешић, Сарајево
Василије Лукић, Цетиње
Камила Луцерна
Др Марко Малетин
Др Илија Мамузић, Београд
Тодор Манојловић
Др Боривоје Маринковић, Нови Сад
Светислав Марић
Др Ксенија Марицки-Гаћански, Београд
Светозар Матић
Др Миодраг Матицки, Београд
Радосав Меденица, Београд
Јасна Мелвингер, Нови Сад
Др Меланија Микеш, Нови Сад
Др Васо Милинчевић, Београд
Живан Милисавац, Нови Сад
Трива Милитар
Живко Милићевић
Др Челица Миловановић, Београд
Др Јевто М. Миловић, Задар
Др Коста Милутиновић, Нови Сад
Др Никола Милутиновић
Др Лазар Мирковић
Др Душан Михаиловић, Београд
Др Велимир Михајловић, Нови Сад
Др Александар Младеновић, Београд
Др Живомир Младеновић, Београд
Др Миљан Мојашевић, Београд
Бранко Момчиловић, Нови Сад
Др Милош С. Московљевић
Др Надежда Мосусова, Београд
Добривој Наћвински, Нови Сад
Момчило Настасијевић
Др Душан Недељковић, Београд
Др Владан Недић
Др Илија Николић, Земун
Милоје Р. Николић, Београд
Драгољуб Новаков, Зрењанин
Др Бошко Новаковић, Нови Сад
Др Жбислав Њеђеља, Варшава
Др Тихомир Остојић
Владимир Отовић, Нови Сад
Др Драгољуб Павловић
Драгослав Павловић, Рача Крагујевачка
Др Миливој Павловић
Шандор Пал, Бечеј
Сава Паланчанин, Нови Сад
Др Мирослав Пантић, Београд
Др Александар Пејовић, Београд
Борбе Перић, Београд
Бошко Петровић, Нови Сад
Душан К. Петровић
Др Живојин Петровић, Београд
Коста Петровић
Др Миодраг Петровић, Ниш
Теодора Петровић
Др Светозар Петровић, Нови Сад
Др Јоже Погачник, Осијек
Др Хараламлије Поленаковић, Скопље
Гордана Поповић, Београд
Др Душан Ј. Поповић
Др Иван Поповић
Др Миодраг Поповић, Београд
Др Иштван Пот, Будимпешта
Предраг Протић, Београд
Др Иван Пудић
Милорад Радевић, Београд
Др Андрија Раденић, Београд
Стеван Радовановић, Земун
Борђе Сп. Радојичић
Мирослав Радонић, Нови Сад
Др Никша Рачић, Загреб
Др Јелка Ређеп, Нови Сад
Др Жарко Ружић, Београд
Др Јован Савковић
Г. М. Сафронов, Љењинград
Иштван Сентђерђи, Суботица
Др Ненад Симић, Београд
Јержи Слизински, Варшава
Др Олга Срдановић-Бараћ, Београд
Милојка Станаревић-Мијаиловић
Борислав В. Станковић, Сремски Карловци
Др Павле Стевановић
Др Петар Стевановић, Београд
Др Никша Стипчевић, Београд
Др Светлана Стипчевић, Београд
Дивна Стојановић, Београд
Др Миодраг В. Стојановић, Београд
Вера Стојић, Београд
Др Мила Стојнић, Београд
Олга Ступаревић, Београд
Др Стојан Суботин
Милован Сучевић
Радмила Сучевић, Вршац
Мр Јулијан Тамаш, Врбас
Др Иво Тарталља, Београд
Гордана Терић, Београд
Милан Токин
Др Миховил Томандл
Др Борђе Трифуновић, Београд
Др Јован Туцаков
Др Иванка Удовички, Нови Београд

Др Александар Форишковић, Нови Сад
Др Мирон Флашар, Београд
Мр Иштван Фрид, Будимпешта
Лука Хајдуковић, Нови Сад
Антал Хегедуш, Нови Сад
Dr Peter Herrity, Nottingham
Др Едмунд Хлеба, Братислава
Јован Христић, Београд
Др Олга Хумо, Београд
Др Владимир Ћоровић
Др Веселин Чајкановић
Др Стефан Чакић, Беч
Лазар Чурчић, Нови Сад
Урош Џонић
Јелена Шаулић, Београд
Др Шимун Шоње, Сарајево

Зборник Матице српске за књижевност и језик излази годишње трипут,
у три свеске, које чине једну књигу.

Редакција 1. св. XXX књиге Зборника Матице српске за књижевност
и језик закључена је 7. октобра 1981. године.

Штампање завршено јуна 1982. године.

Издаје Матица српска, Нови Сад

Секретар Уредништва, *Др Божидар Ковачек*. Коректор, *Мирјана Јовановић*

Слова за корице израдио
Драган Вишекруна

Штампано у 1.000 примерака

На основу мишљења Покрајинског секретаријата за образовање, науку и
културу САП Војводине, бр. 413-322 од 11. јула 1980. године, ова
књига ослобођена је основног и посебног пореза на промет

Штампа: РО штампарија „Будућност", Нови Сад, Шумадијска 12

YU ISSN 0543—1220 | UDK 82 (05)